

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 02246

# IN YENE YORN



Solomon Damesek



NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER  
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER  
AMHERST, MASSACHUSETTS  
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG  
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE  
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY  
WAS PROVIDED BY:

*Lloyd E. Cotsen Trust*  
*Arie & Ida Crown Memorial*  
*The Seymour Grubman Family*  
*David and Barbara B. Hirschhorn Foundation*  
*Max Palevsky*  
*Robert Price*  
*Righteous Persons Foundation*  
*Leif D. Rosenblatt*  
*Sarah and Ben Torchinsky*  
*Harry and Jeanette Weinberg Foundation*  
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE  
*National Yiddish Book Center*



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at [digitallibrary@bikher.org](mailto:digitallibrary@bikher.org)

# איז יעצנע יאָרן

פארצייכענונגען און בילדער  
פון מיין היים-שמאַט ניסוויוש

פון

שלמה דמשק

אַרויסגעגעבן פון תלמידים און פריינט

---

תשי"א

ניו־יאָרק

*Copyright, 1950, by*  
**SOLOMON DAMESEK**  
**NEW YORK, N. Y.**



**PRINTED IN THE U.S.A. BY**  
**SHULSINGER BROS. LINOTYPING & PUBLISHING Co.**  
**21 EAST 4TH STREET, NEW YORK 3, N. Y.**  
**TEL. GRAMERCY 5-3637**



דעם ליכטיקן אַנדענק פון די  
קדושים פון נייעסוויזש, הי"ד,  
און צו דער שארית הפליטה,  
וואָס איז געקומען צום זיכערן  
ברעג פון מדינת ישראל, איז  
דאָס דאָזיקע בוך געוויינמעט.



## א י נ ה א ל ט :

9	מיכאלישאַק . . . . .
16	אַ שריפה . . . . .
22	די צוויי קוזניעס . . . . .
18	די מיטלסטע חורבה . . . . .
25	תשעה־באב נאַכט . . . . .
30	„האַלבע“ . . . . .
40	די קאַלטע שול . . . . .
49	דער „קול יעקב“ . . . . .
63	צווישן „שלאַס“ און שטעטל . . . . .
69	די בונדיסטן פאַרזאַמלען זיך אין אַלטן בית־מדרש . . . . .
75	די אַגראַדניקעס קומען אַהיים . . . . .
77	נח־מענדל דער אַגראַדניק . . . . .
80	ניאַמע איטשע־דוד'ס און אברהם יאַשע פאַלק'ס . . . . .
84	דער רב ר' יהושע־לע . . . . .
88	דער פרוש . . . . .
94	ר' קלמן . . . . .
100	די צוויי גבאיטעס . . . . .
109	שלמה, דעם פעטער ר' חיים־לייזער'ס איידים . . . . .
119	מרדכי־דוד דער שוסטער . . . . .
138	גייע לידער . . . . .
146	פון די ערשטע חלוצים . . . . .
	עטלעכע בלעטער פון מיין טאַטנס לעבן
151	א. אין די געצעלטן פון תורה . . . . .
153	ב. דעם טאַטנס ערשטער „חדר“ . . . . .
155	ג. אַריינגענומען אין „צעך“ . . . . .





# אין יענע יארן

פארצייכענונגען און בילדער



## מִיכָאֵלִישָׁאָק

די מיכאלישקער גאָס אין אונדזער שטעטל נייעסוויוזש, וואו דעם טאָטנס הויז איז געשטאנען, איז געווען איבערגעשניטן אין צוויי העלפטן דורך נישט קיין גרויסער קאנאווע, אָדער „ראַיי“, ווי מיר פלעגן עס געוויינטלעך רופן. איבערן צענטער פון דער קאנאווע, וואָס האָט אין איר פליציקן וואָסער אַוועקגעטראָגן דעם שמוץ און אָפּפאַל פון שטעטל, האָט זיך געפונען אַן אַלטער, טרייסלענדיקער, קליינער בריקל. צוליב אָט דעם צעפאַרענעם בריקל, האָבן עס די צוויי טיילן פון גאָס געהייסן: „מיכאלישאָק פון פאַרן בריק“ און „מי-כאלישאָק פון נאָכן בריק“.

עס איז אונדזער גאָס מיכאלישאָק ניט בייגעשטאנען דער זכות פון הייליקן מיכאל, נאָך וועמען די פאַרצייטיקע קאָטאָליקן פון שטעטל האָבן איר אַ נאָמען געגעבן. אויך ניט דער זכות פון עט-לעכע מיוחס'דיקע אידישע פאַמיליעס, צווישן זיי פיינע לומדים, וואָס האָבן דאָרט געוואוינט. אין מיינע אינגלשע יאָרן האָט מיכאלישאָק, און די געסלעך וואָס האָבן זיך אָפּגעצווייגט פון איר, ניט געהאַט קיין גוטן נאָמען, איבערהויפט צוליב די צוויי „הייזלעך“ — די „בורדאָקעס“, וואָס האָבן זיך געפונען אויף מיכאלישאָק, אָבער אויך צוליב די ווייסע חברה'ניקעס, וואָס האָבן דאָרט געוואוינט. די מיכאלישקער „זשוליקעס“ זענען געווען אַ שם-דבר אין שטעטל. אַ שפּאַר ביסל פאַרשוואַרצט דעם נאָמען האָט אויך די מיכאלישקער בלאָטע, וואָס האָט געדינט פאַר אַ ביישפּיל אין די מיילער פון אַלע איינוואוינער אין שטעטל.

ווען מ'האַט אויסגעברוקירט די הויפט גאָסן פון נייעסוויוזש, האָבן די שטאָט-טאָטעס אינגאַנצן פאַרגעסן אין מיכאלישאָק, די מערסטע איינוואוינער פון דער געגנט זענען געווען גרויסע אביונים,

צווישן זיי אַ סך אַרעמע בעלי-מלאכות, — טאָ וואָס פאַראַ ווערט, מ'שטיינט געוואָנט, האָבן זיי אַז מען זאָל וועגן זייער גאָס אויך אַ טראַכט טאָן? ... איז טאַקע מיכאלישאַק געבליבן שטעקן אין אַ געדיכטער בלאַטע נאָך היפשע עטלעכע יאָר.

אין די רעגנדיקע חשוון-טעג, אָדער סוף-ווינטער, ווען אייז און שניי האָבן זיך גענומען שמעלצן, איז די מיכאלישקער בלאַטע אָנגעקוואַלן געוואָרן און געוואַקסן ווי אויף הייוון. זי האָט דע-מאַלט פאַרפלייצט און פאַרדעקט די הילצערנע טראַטוואַרן, וואָס האָבן זיך געפונען ביים זייט פון גאַס. דאָן האָט מען אויף מיכאלי-שאַק „זיך געטרונקען ביון האַלדו אין בלאַטע“.

די רעדער פון די פויערשע פורלעך האָבן זיך קוים מיט צרות געדרייט אויף די שווער-פאַרבלאַטיקטע אַקסן, און געהאַלטן אין איין כריפען און סקריפען.

גרויס צער האָבן נעבעך געהאַט דאָן די עטלעכע איידל-געצער-טלטע בעלי-בתים פון מיכאלישאַק. זיי פלעגן האַלטן ציוניפגענומען די פאַלעס פון די בגדים אין זייערע הענט, זענען געווען שטאַרק פאַרזיכטיק, טרעטנדיק אין דער בלאַטע, און געגאַנגען טראַט ביי טראַט. נאָר ביו זיי האָבן באַוויזן אַרויסצונעמען איין פוס, איז שוין די צווייטע געווען פאַרזונקען אין דער טייגיקער בלאַטע. ניט איינער האָט פון גרויס פאַרזיכטיקייט זיך אויסגעגליטשט, און זיך אויס-געצויגן בכבוד גדול, אין פולן גרויס, אין דער בלאַטיקער געדיכ-טעניש. אַזאָ מין פאַל פלעגט באַגלייט ווערן מיט אַן אויסברוך פון הילכיקן געלעכטער און אויסגעשריי „באַץ!“, וואָס די מיכאלישקער זשוליקעס האָבן לוסטיק אונטערגעטראָגן דעם געפאַלענעם.

די ניט-פאַראַיידלטע איינוואוינער, סיי די מאַנסביל, סיי די ווייבער, האָבן אָנגעטאָן הויכע שטיוול און געטאַפּטשעט אין דער בלאַטע מיט אַ זעלבסט-זיכערקייט. און ווייל זיי זענען געווען אַזוי געוואָנט, זענען זיי באַצירט געוואָרן מיט בלאַטיקע צויטן אַרום די

## אין יענע יארן

ברעגן פון די מאנטלען און זוימען פון די קליידער, און האָבן זוכה געווען צום ערן-נאָמען: „שליומפער“.

אַט די בלאַטע האָט עס מיט יאַרן-יאָרן צוריק אויך געבראַכט צו דעם, אַז די מיכאַלישקער שול זאל אויפגעבויט ווערן. דאָס האָב איך געלייענט אין שול-פּנקס, וואָס איז געלעגן באַהאַלטן ביי מיין פעטער, דעם שוהט, ר' חיים-לייזער שאַפּיראַ:

„... און מיר האָבן איינגעזען אַז מיר מוזן אויפבויען אַ שול אויף מיכאַלישאַק, מחמת דעם וואָס אין די רעגנטעג ווערט די גאַס אינגאַנצן פאַרזונקען אין דער געדיכטער בלאַטע, און ס'איז שווער צו גיין אַ ווייטן מהלך. האַלטן זיך די אידן פון מיכאַלישאַק אַ סך מאָל אָפּ פון צוגיין אין די שטאַט-שולן, און זיי דאווענען ניט בציבור“...

\* \* \*

נאָר אויב מיכאַלישאַק איז געווען פאַבלאַטיקט און מיאוס אין די רעגנטעג, איז זי דערפאַר געווען שיין און באַחנט אין די חדשים פון פּרילינג, פון זומער און ווינטער.

איבערהויפט איז עס אַזוי געווען אויף „מיכאַלישאַק פון נאָכן בריק“, וואו אונדזער הויז איז געשטאַנען. אַט די האַלבע גאַס האָט אויסגעזען ווי אַ מין פאַרשטעטל פאַר זיך אַליין, ווי די אַנדערע צוויי פאַרשטעט פון גיעסוויזש: „ניישטאַט“ און „קאַזימער“.

אויף „מיכאַלישאַק פון נאָכן בריק“ איז ניט געווען קיין ענג-שאַפט און שטיקעניש ווי אויף „מיכאַלישאַק פון פאַרן בריק“, וואו איין שטיבל איז דאָרט געווען אַרויפגעבויט אויפן צווייטן, און ס'איז געווען אַ טיר אויף אַ טיר. יעדע אידענע האָט דאָרט געוואוסט וואָס עס קאָכט זיך ביי דער שכנה אין טעפל.

בלויז אַ פּופצן הייזער האָבן זיך געפונען אין דער לאַנגער האַלבער גאַס פון „מיכאַלישאַק פון נאָכן בריק“. זי האָט געדינט

ווי א דורכגאנג און שפאציר-פלאץ צום אויסערן תחום פון שטעטל, צו די פעלדער און וועלדער.

לעבן יעדן הויז האט זיך געפונען א גרויסער אָדער קליינער גארטן. אייניקע פון די מיכאלישקער איינוואוינער האָבן זייער חיונה געצויגן פון זייערע גערטנער. אפילו בעלי-בתים, וואָס זענען געווען בעלי-מלאכות אָדער קרעמער, אָדער געהאַט אַנדערע מיני-פרנסות, האָבן אויך באַקומען אַ היפּשן איינקונפט פון די גערטנער. ווי נאָר די פּרילינג-ווינטלעך האָבן אָנגעהויבן בלאָזן, האָט זיך דער עולם באַלד גענומען צו דער אַרבעט אין די גערטנער.

צו מיסטיקן און צו אַקערן דעם גארטן האָבן די אידן פון מי-כאַלישאק געמוזט אָנקומען צו באַקאַנטע גוים פון די דערבייאיקע דערפער, אָבער דאָס גאַנצע „איינטאן דעם גארטן“, איז מערסטנס דורכגעפירט געוואָרן פון די ווייבער און קינדער, און אַ ביסל אויך פון די מאַנסביל אין די פּאַרטאַגן אָדער פּאַרנאַכטן.

די קינדער, — אבי מ'האַט זיי נאָר געלאָזט, — פּלעגן זיך אָפּגעבן מיט דער אַרבעט אין גארטן מיט גרויס צופרידנקייט און שטאַרקער הנאה.

פאַר זייער אַרבעט זענען זיי באַלוינט געוואָרן, ווען די גרינסן האָבן אָנגעהויבן צייטיקן. די קינדער האָבן פון די מאַמעס באַקומען די זיס-ביטערלעכע גרינע ציבעלע-פּעדערן און סטיבונעס, גרינינקע אַוגערקעלעך מיט העל-געלע ליכט פּלעקן אָנגעגאַסן מיט געשמאַקן זאַפט, יונגע זיסיקע מערעלעך און אַלערליי באַב און אַרבעס סטרוי-טשעס, וואָס די קליינוואַרג האָבן אויפּגענאַשט רויערהייט. דערצו זיינען די פּרישע בוריקלעך און נייע קאַרטאַפּעלעך אַזוי באַטעמ'ט געווען אין די וואַרמעסן און וועטשערעס פון די זומער-טעג.

אַ טייל פון די גרינסן, — די זייערע קרויט און געשטעלטע אַר-גערקעס, — האָבן די קינדערשע הערצעלעך דערקוויקט אויך אין די קאַלטע, זאַווערוכעדיקע ווינטער-טעג.

## א י ן י ע נ ע י א ר ן

עס האָבן זיך צווישן די מיכאַלישקער תושבים געפונען אויך „עסטעטן“. די האָבן פאַרפלאַנצט אויך בלומען אַרום די הייזער. גאָר באַזונדער האָבן די רויזן מיט זייערע זונען-קרוינען, און די מאָן-בלומען מיט זייערע ווייסע און רויט-פלאַמיקע קאַלירן, באַשיינט די מיכאַלישקער גאַס.

\* \* \*

עס איז געווען אויף מיכאַלישאַק מיט וואָס צו זעטיקן דאָס אויג און צו שפּיזן די פאַנטאַזיע.

אַט זע איך מיך שטייענדיק אין אַ זומער-טאָג לעבן אונדזער הויז, אַרומקוקנדיק זיך אין אַלע זייטן.

אין מזרח-זייט שפּרייט זיך רחבות'דיק מרדכי אליהו-הערצל'ס גרויסער גאַרטן, איינגעטונקען אין גרינס פון כלערליי שאַטירונגען.

ווייטער, העכער, אויפן באַרג, שטייט מרדכי-לייזער דעם שניי-דערס שטיבל, און אויסגעצויגן אויפן באַרג גרינט זיין גאַרטן.

אין מיינע ערשטע קינדער-יאָרן האָט זיך צופוסנס פון אַט דעם באַרג געפונען אַ טייכל, וואָס מיר האָבן גערופן „די קליינע אָזערע“.

צום טייכל פלעגן די מיכאַלישקער ווייבער גיין וואַשן גרעט. די קליינע באַרג האָבן זיך דאָרט געבאָדן, אַרומגעפליושקעט און אַרומגע-שפּילט זיך אין די שמעקעדיקע האַייר.

ווינטער-צייט פלעגן מיר מיט פרייד און מיט צעפלאַמטע באַקן לויפן אַהין זיך גליטשן.

האַט אַבער מרדכי-לייזער דער שניידער זיך פאַרלייגט אויפן טייכל. האָט געהאַלטן אין איין גראָבן זיין באַרג און שיטן די ערד אין טייכל אַריין. פון חודש צו חודש און פון יאָר צו יאָר, איז דאָס טייכל אַלץ מער און מער איינגעשרומפן, ביז ס'איז פון אים גאַרניט גע-בליבן.

אין איין שיינעם פּרילינג-טאָג, האָבן מרדכי-לייזער דער שניי-דער מיט זיינע שכנים אַרומגעצאַמט דעם שטח פון דעם געוועזענעם

טייכל מיט אַ צאַם, פאַרוואַנדלט עס אין גערטלעך, און אויס מיט דער „קליינער אַזערע“.

ווייטער אַרויף צום מזרח, זע איך די הויכע בוימער פון סעמי-נאַריסטן-גאַרטן.

באַגינען, נאָכדעם ווי דער פרימאַרגן שפרייט אויס זיינע פורפּור-טעפּיכער איבער די שפיצן פון די ביימער, ברעכט דורך די זון דורך פענצטערלעך צווישן זייערע צווייגן, זאַגט: גוט מאַרגן! פאַרשווינדט באַלד פאַר געציילטע מינוטן און שווימט צוריק אַרויס פון אונטער דער חופּה פון די שפיצן ביימער אין איר פולן גלאַנץ און קענגילעכער פּראַכט.

אויך אין דרום-זייט שפרייטן זיך ווייט די גערטנער.

קיין שום צאַם טיילט ניט אַפּ איין גאַרטן פון דעם צווייטן. בלויז

מעזשעס, באַוואַקסענע מיט גרינעם גראַז, באַצייכענען די גרעניצן.

קיין זאך שטערט ניט דאָס אויג צו זען און באַאַבאַכטן.

אַ ים פון גרינסן שפרייט זיך אין דער לענג און אין דער ברייט.

און נאָך אים אַ צווייטער גאַלדיק-גרינער ים פון זאַנגען.

פון ווייטן זעען זיך אויך בוימער און די ריזיקע פליגלען פון

ווינט-מיל, און עס ווינקט און רופט דער געלער זאַמד-וועג, וואָס

פירט קיין „האַלבע“, דעם פירשט ראַדזיווילס פולוואַראַק, וואו עס

צויבערן די וועלדער, פעלדער און סאַושעלקעס.

אַן אַנזאַג פון פרידיקער רחבות טראַגט זיך פון דרום.

אין מערב-זייט ווידער סעדער און גערטנער, און העכער אַרויף

צושפרייט זיך אין זיין פולער לענג דער בית-עלמין, דער בית-

החיים, אַדער ווי מ'רופט אים אויך, „דער הייליקער און גוטער

אַרט“ מיט זיינע קברים, מצבות, אוהליס, ביימער און קוסטעס.

פאַרנאַכט-צו, ווען כ'פלעג שטיין אין אונדזער הויף און זיך

לאַנג איינקוקן צו די זונען-אונטערגאַנגען, הינטערן בית-עולם,

האַב איך אַפט געטראַכט אַז די זון גייט אַרונטער צום אַוונט פאַר



## אין יענע יארן

איר שלאָף אין דעם זעלביקן אָרט, וואו די מענטשן שלאָפן זייער  
אייביקן שלאָף...

\* \* \*

און ווי פראַכטיק־שיין עס האָבן אויסגעזען אויף מיכאלישאק די  
שטרעקעס לאַנד פון די גערטנער און פעלדער ווינטער־צייט! אַזאַ  
וויסן קרישטאל־קלאַר שיינענדיקן צודעק האָט דאָס אויג ניט געזען  
אין גאַנצן תחום פון שטעטל.

דאָ איז דער שנייד־דעק געלעגן אין זיין פולער גאַנצקייט און  
שיינקייט וואָכן און חדשים, ווי נאָר ס'האָט זיך איבער אים פאַרצויגן  
אַ ווייס־בלוילעך אייז־הייטל.

ריזיקע שניי־מענטשן, טורעמדיקע אויוונס, היילן און טונעלן,  
וואַלן און באַריקאָדן, זענען דאָ געשאַפן געוואָרן דורך די מיכאליש־  
קער קינדער אין פרייד און באַגייסטערונג.

און אַפטמאָל, אין די נעכט, מערסטנס שבת־צו־נאַכט, ווען  
ס'האָט זיך געצויגן אַ לוויה צום בית־עלמין, אָדער ווען מ'איז צו  
ר' מאיר'קעס יאָר־צייט געקומען אַנצינדען ליכט אין זיין גרויסן  
וויסן אוהל, פלעגן זיך די טונקלקייט פון נאַכט, די לאַנגע שאַטנס  
פון די מיטה־טרעגער, די צאַנקנדיקע ליכט אין די לאַמטערנעס  
צונויפמישן מיט דער וויסקייט פון שניי און צוזאַמענגיסן זיך אין  
אַ מין מיסטעריע, וואָס האָט באַצויבערט און גלייכצייטיק געצופט  
דאָס האַרץ.



## אַ ש ר י פ ה

**נאַכט.** אויף דער ברייטער באַנק, מיט די געשניצטע פיר-  
עקיקע לעקאכער, וואָס געפינט זיך האַרט ביים מזרח-וואַנט, שטייט  
אַ אינגעלע פון אַ יאָר דריי, אַנגעטאָן בלויז אין אַ העמדל. דאָס  
קינד איז צוטומלט און ציטערט. דורכן פענצטער קוקט ער אַרויס  
און זעט אַ בראַנדיק-רויטן צעצונדענעם הימל. פייער-צינגער פלאַמען  
כסדר אויף אין דער ווייטנס. געדיכטע רויך-זיילן טראָגן זיך אין  
דער הויך, און דורך זיי שיסן אַלע וויילע אויף פונקען-שפּריצן ווי  
פייער-פליגן.

קעגנאיבער זייער הויז, אין דעם גרויסן גאַרטן, זיינען צענופּ-  
געוואָרפן פעק און קלומקעס. צווישן זיי ליגן צענופּגעקנוילטע יאָ-  
מערדיקע ווייבער און ווינענדיקע קינדער.

מאַנסבילן, מיט פעק און קאַסטנס אויף די פלייצעס, לויפן הין  
און צוריק ווי פאַרווירטע.

אַ געשריי ברעכט אויס אין גאַס: דער מאַרק ברענט! די שריפה  
טראָגט זיך צום שול-הויף!

אַ גערויש דערהערט זיך ביים טיר. דאָס קינד גיט גיך אַ קער  
דאָס פנים פון פענצטער, צו זען ווער קומט עס אַריין.

מענער, יונגע און אַלטע אידן, צווישן זיי אויך דער טאַטע זיינער,  
קומען אריין אין הויז. זיי טראָגן אויף די הענט חפצים, וואָס זיי  
לייגן אַוועק אויפן לאַנגען „חדר“ טיש מיט די צעעפנטע פליגלען.  
דאָס קינד פילט, אַז אַט די חפצים, מיט די שייך-געשניצטע  
הענטלעך, אַנגעטאָן אין ווייסע, בלויע, גרינע און רויטע העמדלעך,  
וואָס פון זיי שיינען אַראָפּ גילדענע אותיות און שטערנדלעך, זענען

## א י ן י ע נ ע י א ר ן

זייער ליב און טייער ביי די מענטשן. ער זעט, ווי מ'לייגט זיי אַוועק מיט אַזאַ ציטעריקייט און צערטלעכקייט, אַנקושנדיק זיי בעת-מעשה.

די מאַנספאַרשוינען גייען איילנדיק אַרויס. דאָס קינד בלייבט ווידער איינער אַליין.

אַ זייל ליכט גיט זיך פּלוצים אַ טראַג אַריין דורכן פענצטער און באַגיסט מיט אַ רויטן שיין די טייערע חפּצים, וואָס ליגן דאָ פאַר אים אויפן טיש. די אותיות אויף די העמדלעך לייכטן אינגאַנצן אויף. דעם קינדס קלאַפּנדיק הערצל ברויזט אויף. ער גיט זיך פּלוצלונג אַ בויג אָן איבער די חפּצים, פּאַלט צו זיי צו, און קושט זיי מיט אַ פאַרכאַפטן אַטעם.

## די מיטלסטע חורבה

אין מיינע קינדער-יאָרן האָבן זיך נאָך אויף דער מיכאַלישקער גאַס, ניט ווייט פון אונדזער הויז, געפונען די „דריי חורבות“. דאָס זענען געווען אַלטע, האַלב-איינגעפאַלענע שטיבלעך, וואָס האָבן, ווי ס'האַט זיך געדוכט, געהאַלטן אין איין בעטן-זיך ביי די פאַר-בייגייער: אידן, האָט רחמנות, האַלט אונדז אונטער! ווייל אַט-אַט און מיר פאַלק, חלילה, איין, און די וואָס וואוינען דאָ וועלן אומקומען מיט אונדז.

פון ביידע זייטן פון דער מיכאַלישקער שול זענען געשטאַנען צוויי פון אַט די חורבות און אויף דער אַנדער זייט גאַס, קעגנאיבער דער שול, האָט, ווי די מיטלסטע פינטל פון אַ סגול, זיך געפונען די דריטע חורבה.

אַט די מיטלסטע חורבה האָט מיך שטאַרק געצויגן צו זיך. ווייל מיט יאָרן צוריק, ווען זי האָט נאָך געהאַט דעם זכות צו רופן זיך מיטן לייטישן נאָמען „שטוב“, האָט דאָס הויז געהערט צו מיין עלטער-פעטער ר' ליימע חיות, דער שוחט. אין אַט דער שטוב זענען געבאָרן געוואָרן, האָבן זיך אויפגעהאָדעוועט, און האָבן חתונה געהאַט פיל פון מיינע פעטערס, מומעס, און שוועסטער-קינדער. עטלעכע פון זיי האָבן דאָרטן אויך זייער לעצטן אַטעם אויסגעהויכט. אין מיין קינדהייט האָט אין דער חורבה געוואוינט משה קאַפּלס, דער מצבה-מאַכער, און אין דעם גרויסן הויף ביי דעם שטיבל האָט מען אויסגעאַרבעט די מצבות.

אין דעם פּאָדערשטן טייל פונם הויף זענען געווען אויסגעשטעלט די פאַרענדיקטע מצבות. זיי זיינען געווען אַנדערש איינע פון דער

## אין יענע יארן

צווייטער, סיי אין אויסזען, סיי אין דעם אופן ווי זיי זענען געווען אויסגעארבעט, ווי אויך מיטן נוסח, וואָס איז געווען אויסגעקריצט אויף זיי.

אייניקע פון די מצבות זיינען געווען קליינע, נידעריקע, ניט קיין אַרומגעשלייפטע, און ניט קיין אַרומגעגלעטע. זיי האָבן אויס־געזען מאַזאָליסטע, ווי די הענט פון דעם „איש תם, נהנה מיגיע כפיו“, דער נוסח וואָס איז געווען אויף זיי אויפגעשריבן מיט שוואַר־צע אותיות.

אַנדערע מצבות זיינען געווען הויך, גרויס, פֿיין אויסגעארבעט, גלאַט און גלאַנציק, און די אותיות געפילט מיט גאָלד. נאָר מיט איין זאך האָבן זיך אַלע מצבות אויסגעגלייכט: יעדע מצבה האָט זיך אַנגעהויבן מיט „פֿֿנ“, און פֿאַרענדיקט מיט „תנצבֿה“.

משה קאַפֿלס האָט אַראָפּגעבראַכט פון מינסק אַ בחור, אַשטיינ־קריצער, אַ מייסטער. דער בחור האָט געקענט אויסצאַצקען אַ פֿאַר „פֿאַרשפּרייטע הענט“ אויף דער מצבה פון אַ כהן, אַ „קריגל“ פֿאַר אַ לוי, און אַ „זיבן רעריקע מנורה“ אויפן שטיין פון אַן אשה צדקנית.

אויך די אותיות, וואָס דער מינסקער בחור האָט אויסגעקלאַפּט אויף די מצבות, סיי די איינגעקריצטע, סיי די בולטע, זענען געווען זעלטן־שיין. ער האָט זיי אויך גוט אויסגעפֿאַרברט, אָדער אויסגעפֿילט מיט גאָלד. אָבער איבערלייענען דעם נוסח וואָס ער קריצט אויס, דאָס האָט שוין דער „מייסטער“ ניט געקענט. אויף דעם פֿירוש המלות, אויף פֿאַרטייטשן די ווערטער, איז ער נעבעך גאַרניט געווען קיין מייסטער.

משה קאַפֿלס איז געווען אַן אַריינגייער אין אונדזער הויז. ער האָט יעדן מאָל געבראַכט מיין טאַטן אַ „נוסח“, צו פֿאַרריכטן די גרייזן און אויסצובעסערן דאָס לשון.

ניט זעלטן האָט דער טאַטע אַליין פאַרפאַסט „נוסחאות“, אין וועלכע די ערשטע אותיות פון די שורות אויף דער מצבה האָבן צוזאַמענגעשטעלט דעם נאָמען פון נפטר, אויך דעם נאָמען פון זיין פאָטער, און אַמאָל אויך זיין פאַמיליע-נאָמען.

כדי צו אָפּצאָלן אים, משה קאַפּלס, פאַר זיינע אָפטע באַזוכן ביי אונדז אין הויז, בין איך געוואָרן אַ שטענדיקער אַריינגייער אין זיין הויף, וואו מ'האָט געמאַכט די מצבות. כ'האָב ליב געהאַט צו באַאַכטן ווי מ'אַרבעט אויס די שטיינער און ווי דער מיסטער קריצט אויס די אותיות.

מיטן אַנקום פון האַרבסט איז געוויינטלעך די אַרבעט אויפן הויף אָפּגעשטעלט געוואָרן. אַ צאָל שטיינער האָט מען דאָן אַריינגע-  
נומען אין האַלב-איינגעפאַלענעם שטיבל אַריין. אין יענע טעג בין איך אָפט אַריין אין דער חורבה גופא. אַבער שוין ניט בלויז צו באַאַכטן די אַרבעט, נאָר צו קענען באַטראַכטן דאָס שטיבל, וואָס איז אַמאָל געווען די דירה פון מיין עלטער-פעטער.

כ'האָב אַרומגעבלאַנקעט צווישן די אָפּגעשיילטע פינצטערע ווענט; כ'האָב זיך כסדר אָנגעשלאָגן אָן די פאַרפוילטע רעשטן פון די אָפּגעבראַכענע שטיקלעך ברעטער פון דיל און האָב אַרומגעזוכט די שאַטנס פון די פאַרגאַנגאַנגענע דורות.

דער עיקר האָב איך דאָ געזוכט דעם שאַטן פון מיין פע-  
טער, ר' ליימע דער שוחט, וואָס דער טאַטע האָט מיר וועגן אים דערציילט, אַז ער האָט געהאַט „אַ גאַלדערנע האַרץ“, און דער קול זיינער, ווען ער האָט געדאַוונט פאַרן עמוד, איז געווען דין און זיס ווי דער קלאַנג פון אַ פידל.

כ'פּלעג מיך שטאַרק אַרומקוקן אין די פאַר'חוש'כ'טע, אָפּגעריי-  
טענע ווינקלען פון דעם פאַרהויז, פון דער גרויסער „פּערעדניע“, און געוואַלט טרעפן וואו אַ שטייגער איז דאָ געזעסן מיין עלטער פעטער?

## אין יענע יארן

כ'האב מיר פאָרגעשטעלט, אַז פונקט דאָרטן ביים פענצטער, וואו עס זיצט דער מינסקער בחור און קריצט אַריין אין שטיין די ווערטער, וואָס ער פאַרשטייט ניט, איז געזעסן דער פעטער ר' ליימע, קליין אין געוויקס און גרויס אין מעשים, און האָט געלערנט תורה מיט אַ זיס־אומעטיקן ניגון.

ס'האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז איך פאַרנעם דעם ניגון און ער גייט מיר טיף אין האַרצן אַריין.

און כ'האָב גרויס צער געהאַט, וואָס פון אַט דער שטוב האָט זיך דער כבוד שוין לאַנג אָפגעטאַן; וואָס פון איר איז בלויז אַ חורבה געבליבן, און גאָר אינגיכן וועט זי איינפאַלן, און ס'וועט פון איר קיין זכר ניט בלייבן...



## די צוויי קוזניעס

אין דער האלבער גאס פון „מיכאלישאק פון נאכן בריק“, האבן זיך געפונען צוויי קוזניעס, וואס האבן אין איר אריינגעבראכט לע- בעדיקייט און גערודער.

ארום די אפענע קוזניעס פלעגן שטיין פויערישע וועגענער, רעדער, אקער-אייזנס און באראנעס. זיי האבן דערציילט פון דאָר- פישן לעבן און פון די פעלדער, וואָס שפיין אלעמען מיט ברויט. ירמיה דעם שמידס קוזניע איז געשטאנען ביי דער קאנאווע, לעבן דעם צעפארענעם בריקל. די צווייטע איז געווען די קוזניע פון אונדזער שכן יאָסל.

ירמיה דער שמיד איז געווען אַ איד אַ בעל-צורה, אַ ברייט- פליציקער, מיט אַ גרויסער שוואַרצער, צעפאַכעטער באָרד. ער האָט זיך געהאַלטן מעשה חשובער בעל-הבית. פון זיין קוזניע האָט אָבער געווייט מיט אַן אומעטיקער קעלט.

אפילו, ווען די קוילן האָבן געהעשעט און דאָס פייער האָט געפלאַקערט אין פייערקע, און פון ירמיה'ס האַמער האָט דער אַנ- געגליטער אייזן געשפּריצט מיט פונקען, אפילו דעמאָלסט האָט געקלאַפט אַ צאָן אָן אַ צאָן, ווען מ'איז געשטאַנען אין זיין קוזניע. די מיכאלישקער קינדער האָט עס ניט געצויגן צו ירמיה'ס קוזניע. דערפאַר אָבער האָבן זיי טאַג ווי נאַכט אַרומגעפאַדעט אַרום יאָסל'ס קוזניע. יאָסל דער שמיד איז געווען אַ דאַרער, אַ קורץ- געוויקסיקער, מיט אַ פאַר העל-ברוינע אויגן. עטלעכע האָר זענען אים געוואָקסן אויף דער שאַרפער שפיץ גאַמבע. די ליולקע האָט כסדר געשטעקט אין זיין מויל.

ווער ס'איז אַריין צו יאָסלען אין קוזניע, האָט באַלד דערפילט די וואַרעמקייט, וואָס האָט געשטראַמט פון אַליק, וואָס ער האָט גע-



## אין יענע יארן

טאָן. יאָסל האָט אין זיך געהאַט אַ פונק פון אַ קינסטלער, וואָס טוט מיט באַגייסטערונג זיין אַרבעט. דער גלעט-האַמער אין יאָסל'ס רעכט-טער האַנט האָט זינגעוודיק געקלאַפּט דאָ אויף דער קאָוואַדלע, און דאָ אויפן אַנגעגליטן שטיק אייזן, פאַרגלעטנדיק די שווערע קלעפּ, וואָס זיין זון, קאַפּל, האָט מיט זיין ריזן-האַמער אַקאַרשט אַראָפּ-געלאָזט.

ס'איז ניט געווען קיין חילוק אויף וואָס פאַר אַ שטיקל מלאכה יאָסל האָט געאַרבעט: (און ס'איז ניט געווען אַ זאָך אין שמידעריי, וואָס יאָסל האָט ניט געקענט) צי ער האָט אויסגעשמידט אַ פּאַדקאַווע, צי ער האָט אַנגערייפּט אַ ראָד אויפן גרויסן מילשטיין, וואָס איז גע-לעגן ביי דער קוּזניע, צי ער האָט האָט אַנגעשטאַלט אַן אַקער אַדער אַ האַק, — אַלץ האָט יאָסל געטאָן מיט ברען. די אַרבעט האָט געזונ-גען ביי אים אין די הענט.

די סאַמע ווילדע, צורייצטע פּערד, פּלעגט מען ברענגען צו יאָסלען, ער זאָל זיי אונטערשמידן. ווען יאָסל האָט אַריינגעקלעמט דעם פּערדס פּוס צווישן זיינע קני, האָט מען געוואוסט, אַז ס'וועט זיך פון דאָרט ניט רירן, ביז יאָסל וועט ניט אַריינקלאַפּן דעם לעצטן טשוועקל, און ביז ער וועט ניט פאַרענדיקן דאָס אַרומפּיילן און אַרומגלעטן פון דער קאַפּיטע.

יאָסל איז געווען אַ מענטש אָן גאַל, שטענדיק גרייט אַרויסצו-העלפּן אַ שכן אַדער אַ פּריינט מיט וואָס נאָר ער האָט געקענט. יאָסל האָט אויך גוטמוטיק נאַכגעגעבן די קינדערשע בקשות פון מיכאַלישקער אינגלעך, וואָס האָבן זיך אַרומגעדרייט אַרום זיין קוּזניע. ער האָט זיי געלאָזט בלאָזן דעם בלאַז-זאַק, דערלויבט זיי צו מאַכן פאַר זיך אין זיין קוּזניע מעסערלעך פון בלעך און פון אייזן. ער האָט זיי געהאַלפּן מאַכן שליטעלעך און גליטשערס. די אַרעמע מיכאַ-לישקער אינגלעך האָבן זיך ניט געקענט פאַרגינען דעם לוקסוס צו קויפּן גלאַנציקע, שטאַלענע „קאַנקעס“, ווי עס האָבן געהאַט די

גבירישע קינדער. דעם אַרעמען יונגוואַרג איז אָבער נעבעך דאָס האַרץ אויסגעגאַנגען צו האָבן כאַטש וועלכע ס'איז גליטשערס ; פלעגן זיי זיך מאַכן „קאַנקעס“ פון האַלץ מיט אַן אייזערנעם שאַרפן דראָט אין דער מיט.

יאָסל האָט אונדז, מיכאַלישקער חדר-אינגלעך, אויך געהאַלפן מאַכן גראַגערס און המן-קלאַפערס פאַר פורים, בויגנס און פיילן פאַר ל"ג בעומר, און שווערדלעך פאַר תשעה-באַב. ער האָט דאָס אַלץ געטאָן מיט אַ האַרציקער גוט-וויליקייט.

שטאַרק הנאה האָב איך געהאַט צו זען יאָסלען שאַרפן אַ סערפ. דער פויער מיט דער פויערטע דרייען מיט גרויס התמדה דעם קיי-לעכדיקן שאַרפשטיין — די „טאַטשילע“. יאָסל זיצט רייטנדיק אויפן „באַק“, דעם הילצערנעם געשטעל, צו וועלכן דער שאַרפשטיין איז צוגעפעסטיקט. מיט אַ בליציקער געשיקטייט פירט יאָסל דורך דעם סערפ איבערן „טאַטשילע“, פון עק צו עק. דרייענדיק זיך, טובל'ט זיך דער שאַרפשטיין אין וואַסער, וואָס געפינט זיך אין דעם מולטערל, וואָס הענגט אונטערן געשטעל. און ווען דער בלאַנקענ-דיקער סערפ באַגעגנט זיך מיטן שטיין, שרייט עס: „שאַרף! שאַרף!“ און שפריצט אַרויס פייער-פונקען, וואָס פליען יאָסלען גלייך אין פנים אַריין.

ס'האַט זיך געדוכט: די פונקען ווילן זיך נאָר אַריינכאַפן אין יאָסלס פאַרלאַשענער לילקע און אַנצינדן איר.

און יאָסל? די הענט זיינע ווערן גאָר ניט מיד, פירנדיק אַזוי גיך און געניט דעם סערפ איבערן שאַרפשטיין.

יאָסל האָט אין מיינע אויגן דעמאָלט אויסגעזען ווי אַ כשוף-מאַכער, וואָס באַשאַפט פונקען און פייער-שפריצן מיט די אויסטער-ליש-גיכע און זיכערע באַוועגונגען פון זיינע הענט ...



## ת ש ע ה - ב א ב נ א כ ט

דעם „אוד מוצל מאש“, דעם מקונן פון חורבן גיעסוויזש,  
ר' משה לאַכאוויצקי פון בית־אלפא, ישראל, אין פריינטשאפט.

דער אומעט, וואָס האָט זיך באַזעצט אין האַרצן נאָך פון האַלבן  
טאָג אָן, ערב תשעה־באב, מיטן גרייטן זיך צום תענית, האָט זיך  
מיט זיין גאַנצער אימה'דיקייט צעשפרייט ביים זאָגן קינות אין  
אַלטן בית־מדרש.

פון דער טונקלקייט וואָס האָט איינגעהילט דעם בית־מדרש;  
פון אַרונ'קודש, וואָס איז געשטאַנען אזוי אַבל'דיק אָן דעם פּרוּכת;  
פון די פאַרפינצערטע פּנימער פון די זקנים, וואָס זיינען געזעסן  
אָן שיך אויף ברעטער, אויף די טרעפּ פון באַלעמער און בימה, און  
אויף די איבערגעקערטע שטענדערס; פון מיין טאַטנ'ס קול וואָס איז  
געווען אַנגעזאַפט מיט טרערן ביים ליינען די מגילה „איכה“; פונם  
יאַמערדיקן ניגון פון בעל־תפילה ביים זאָגן די קינה „שומרון קול  
תתן יצאוני בני“, — פון דעם אַלעם האָט געווייעט מיט אַ שווערן  
טרויער און האָט געדריקט דעם געמיט.

דער טרויער האָט מיך באַגלייט אויף מיין וועג אַהיים, ווען איך  
בין געגאַנגען אַ שווייגנדיקער ביים זייט פון טאַטן. מיין שווערער  
געמיט לאָזט מיך גיט אַריינגיין אין שטוב.

כ'זעץ מיך צו אין הויף אויף דער באַנק, וואָס שטייט דאָרט.  
דער הימל איז טיף־טיף, פאַרזייט מיט שטערן, וואָס ווינקן  
אזוי אומעטיק פון דער הויך. אַ סך פון זיי וואָגלען, בלאַנקען אַרום  
פאַרלירענע, זוכנדיק פאַר זיך אַ וועג. אַנדערע פאַלן אַרונטער אזוי  
בלאָנדזשענדיק. אַט ווייזט זיך די לבנה. ווי בלאַס און אומעטיק איז  
איר פאַרשעמט־פּגימה'דיק פנים!

פון דער שטילקייט דערטראַגט זיך צו מיר דאָס געזאַנג פון די צוויי שוועסטער, אַניע און פראַניע מיטשיצקי, די טעכטער פון דער פּוילישער אַלמנה, וואָס קומט אָפט אַריין אין מיין שוועסטערס קרעמל איינצוקויפן שפּיז. די צוויי שוועסטער זענען פון די זינ- גערקעס אין פּוילישן קלויסטער. יעדן זונטיק פרי זע איך זיי ביידן גייענדיק פארביי אונדזער הויז, אַנגעטאַן אין ווייסן. די אינ- גערע איז נעבעך אַ קאַליקע, הינקט אויף אַ פּוס. זיי זיצן מסתמא איצט, די צוויי שוועסטער, אין סעֶדל, לעבן זייער אַלטן קליינעם שטיבל — וואָס שטייט דאָס ערשטע אויפן וועג וואָס פירט צו „וואַל“, — און זינגען אַ פּויליש פּאַלקס-ליד. די ווערטער הערן זיך ניט פון דער ווייטן, נאָר די מעלאָדיע איז אַנגעזאַפט מיט טרויער און בענ- קעניש.

אין מיינע אויערן קלינגען נאָך די קינות. אין מיין דמיון זע איך איצט צוויי אַנדערע שוועסטער, די דערשלאַגענע, פאַרפּייניקטע אַהלה און אַהליבה\*.) ווי זיי קלאַפן זיך אין האַרצן, דערציילן אויס איינער פאַר דער אַנדערער זייער צער און בראַך.

אין האַרצן דריקט דער טרויער. ס'קומען מיר אַרויף אויפן זכרון די אגדות פון חורבן, וואָס כ'האַב געהערט היינט פרי דעם טאַטן דערציילנדיק פאַר זיינע תלמידים. איך זע דעם אַלטן נביא ירמיהו, ווי ער גייט צו די קברים פון די אַבות אין מערת-המכפלה, צו וועקן זיי און ברענגען צו זיי די ביטערע בשורה פון חורבן.

ווי אַליין אַקאַרשט אַן אויפגעוועקטער, גיב איך זיך אַ ריס פון אַרט און קוק לאַנג צו מעריב-זייט. אין-דער-ווייטנס דאַרטן איז צוליגט דער בית-הקברות. מיר דוכט זיך, אַז כ'זע די שאַטנס פון

---

(\* מיט די נעמען: אַהלה און אַהליבה האָט דער נביא יחזקאל אַנגערופן די צוויי שוועסטער מלכות: יהודה און ישראל. און דער פּיטן אליעזר הקליר האָט זיך מיט די נעמען באַנוצט אין דער קינה: „שומרון קול תתן“.

## א י נ י ע נ ע י א ר נ

מתים ווי זיי וואַנדערן דאָרט אַרום. זענען ניט צומאָל אויפגעשטאַנען די רבנים און צדיקים פון זייערע קברים? איז אפשר אויך דער צדיק ר' מאיר'ל אַרויס פון זיין גרויסן, ווייסן אוהל, צו קלאַנגן אויפן גורל פון די אידן, וואָס זענען פאַרטריבן אין גלות, און אויף דעם לאַנד פון די אַבות וואָס איז וויסט און חרוב?!

איך זען מיך צוריק אויפן באַנק.

דאָס געזאַנג פון די שוועסטער, אַניע און פראַניע, ווערט אַפֿ־ געהאַקט, אַנטשוויגן. אין הימל ווינקען אַלץ די שטערן. וואָס ווינקען אַזוי די שטערן? וועגן וואָס דערציילן זיי עס איינער דעם צווייטן אויף זייער שפראַך פון רמוז און סוד אין אַט דער חורבן־נאַכט?!

\* \* \*

אַ געקלאַפּ פון שטיינער אין אַ בלעכענעם דאָך, וועקט מיך אויף און נעמט מיך אַרויס פון מיין עולם־הדמיון.

איך פּרעג מיך ניט וואָס איז געשען. כּוֹזך ניט קיין ענטפּער אויף דעם, וואָס איז אַזוי באַוואוסט. איך פאַרשטיי: די מיכאַלישקער זשוליקעס האָבן נאָר־וואָס אַנגעהויבן זייער תּשעה־באַב־דיקע באַ־ טאַליע. זיי נעמען זיך איצט מקיים־זיין דעם יאָר־יערלעכן מנהג, וואָס זיי האָבן איינגעפירט אין דער תּשעה־באַב־נאַכט: צו וואַרפן שטיינער אויף ירמיהו דעם שמידס דאָך. זיי זענען מקיים דעם מנהג מיט גרויס התלהבות.

כּ'האָב מיך קיינמאָל ניט געוואונדערט אויף דעם וואָס מיכאַ־ לישקער חברה זשוליקעס האָבן אויסגעקליבן צו וואַרפן שטיינער דווקא אין דער תּשעה־באַב־נאַכט, און צו פאַרוואַנדלען די חורבן־ און טרויער־נאַכט פון אונדזער פּאַלק אין אַ גרויל־נאַכט פאַר ירמיהו דעם שמידס הויז־געזינד.

כ'האָב מיר געטראַכט: מיטן כוח פון מנהג, וואָס דערלויבט די קליינע משחיתים צו וואַרפן אום תשעה-באב, — ווי אַ זכר-לחורבן, — בערעלעך און שטעכעלקעס אין די בערד און פאות פון אַלטע אידן, וואַרפן זיי שוין אויך שטיינער.

געוואונדערט האָט מיך אָבער, און כ'האָב געזוכט אַן ענטפער אויף דעם רעטעניש: פאַרוואָס האָבן עס די קונדטים אויסגעקליבן דווקא נאָר ירמיהו דעם שמידס דאָך פאַרן ציל פון זייערע שטיינער? ווען כ'בין אַביסל עלטער געוואָרן, האָב איך אַליין, אויף מיין אייגענעם שטייגער, געפונען אַ באַשייד צו אַט דער רעטעניש: ס'איז פאַר מיר קלאַר געוואָרן, אַז שולדיק אין דעם איז געווען נאָר דער בלעכענער, רויטער דאָך, וואָס ירמיהו דער שמיד האָט אין איין שיי-נעם זומער אַרויפגעצויגן אויף זיין הויז. די מיכאַלישקער ווייסע-חברה-ניקעס האָבן נישט געקענט פאַרטראַגן און פאַרגעבן ירמיהו דעם שמיד אַזאַ גרויסהאַלטעריי. האָט איר שוין געזען אַז אַ מיכאַ-לישקער שטיבל זאָל האָבן אַ בלעכענעם היטל? וואָס-זשע איז עפעס ירמיהו'ן פלוצים איינגעפאלן זיין אַנדערש פון אַלעמען און זיך אַזוי נגידיש אויסצופוצן?! און אין דער תשעה-באָב-נאַכט, ווען חברה זשוליקעס האָבן געקראָגן אַ פרייע האַנט, האָבן זיי אויפ-געמאַנט פון ירמיהו דעם שמיד און פון זיין רויטן דאָך פאַר דער שווערער באַליידיקונג קעגן די אַלע מיכאַלישקער שטיבלעך, וואָס זייערע דעכער זענען געווען באַדעקט מיט אַנגעקוואַלענע, צעלע-בערטע שינדלעך, דורך וועלכע די טראַפנס רעגן האָבן געהאַט אַ פרייען דורכגאַנג.

און אַמאָל פלעג איך, אַזוי זיצנדיק אויפן באַנק אין אונדזער הויף אין אַ תשעה-באָב-נאַכט, טראַכטן: צו קען מען בכלל פרעגן קשיות אויף די מנהגים פון די ווייסע חברה-ניקעס? — אויב יע, וואָלט מען דאָך געדאַרפט אויך פרעגן: פאַרוואָס האָבן זיי זיך אַזוי

## אין יענע יארן

אומברחמנות'דיק אָנגעזעצט אויף אונדזער שכן מרדכי, אליה-  
הרצל'ס און פאַרשאַפן אים אַזויפיל האַרצקלעמעניש דורך רייסן  
באַרן פון דעם אַלטן באַרנבוים, וואָס געפינט זיך אין זיין גרינס-  
גאַרטן, האַרט ביים הויף פון דער מיכאַלישקער שול?

אַך, וואָס אַט דער מרדכי, אליה-הרצל'ס איז עס אויסגע-  
שטאַנען צוליב אַט דעם בוים-יחיד, זיין איין-און-איינציקן באַרנבוים!

אַבער די קונדסים האָבן זיך כלל ניט געקומערט פון זיין  
נאַכיאָגן זיי, פון זיינע ביזע קללות, פון זיין ערגערניש און צער.  
זיי האָבן זיך געהאַט זייערע אייגענע דינים און מנהגים, וואָס זיי  
האָבן אָנגענומען און אָנגעהאַלטן און האָבן מקיים געווען מיט  
אמתער איינשטעלעניש.



## „האלבע“ \*

שבת בייטאג, זומערצייט, באַלד נאָך דער צווייטער סעודה, האָט זיך דורך אונדזער גאָס מיכאַלישאַק אָנגעהויבן דער שפּאַציר קיין „האלבע“ — צו דעם מיט נאַטור־שיינקייט געבענטשטן פּול־וואַראַק פּון פּירשט ראַדזיוויל, וואָס האָט זיך געפּונען ביי אַ צוויי וויאַרסט ווייט פּון ניעסוויזש.

ס'רוב שפּאַצירער זענען געווען יונגע בחורים און מיידלעך, אַרבעטער־געזעלן, נייטאַרנס, פּריקאַזטשיקעס, וואָס אַ מהלך פּון עטלעכע וויאַרסט האָט ביי זיי קיין באַטרעף ניט געהאַט. זיי האָבן געשטעלט אויף די הילצערנע טראַטוואַרן פעסטע טריט, וואָס האָבן הויך אָפּגעהילכט אין דער לופט.

געגאַנגען שפּאַצירן זענען אויך ווייבער און מענער, ס'רוב פּון די בעלי־מלאכות פּון מיכאַלישאַק און פּון די אַרומיקע געסלעך. מיט זיי זענען מיטגעגאַנגען קלייננוואַרג, אינגעלעך און מיידעלעך, וואָס האָבן זיך נאָך אָנגעהאַלטן אָן דער מאַמעס שבת־דיקער קלייד. די עופּה'לעך האָבן די מאַמעס, אַדער טאַטעס, געטראַגן אויף די הענט.

עס האָבן זיך אַרויסגעלאָזט אויפן שבת־שפּאַציר קיין „האלבע“ דערוואַקסענע אינגלעך, חברה־קונדסים, וואָס האָבן אָנגעפּילט די לופט פּון גאָס מיט אַ לוסטיקן טומל און הפּקר־דיקן געפּילדער. געגאַנגען שפּאַצירן זענען אויך בחורים אָנגעטאַנענע אין שוואַר־צע און רויטע רובאַשקעס, אַרומגעאַרטלט מיט קוטאַסן.

---

\* דער נאָמען „האלבע“ ווערט אַרויסגערעדט מיט אַ הייכער „למד“, ווי ס'וואָלט נאָך איר געשטאַנען אַ רוסישער „מאַכקי זנאַק“.



## אין יענע יארן

די קליינווארג אין אונדזער גאס האָבן געוואוסט, אַז אָט די בחורים זענען חברים פון „בונד“ און „פועלי-ציון“, און האָבן זיך געשושקעט, אַז דאָס גייען זיי קיין האַלבער וואַלד אויף „סכאַדקעס“. גענוי וואָס איז אַזוינס אַ „סכאַדקע“, האָבן ניט אַלע קינדער גע-וואוסט. זיי האָבן אָבער פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אַזוינס, וועגן וואָס מ'דאַרף זיך סוד'ען און ניט ריידן וועגן דעם אין דער הויך.

פאַר עטלעכע שעה האָבן זיך אַזוי געצויגן אַלערליי שפּאַצירער דורך אונדזער גאָס מיכאַלישאַק, וואָס פירט אַרויס צום עק שטאַט, צו די גערטנער און פעלדער, און צום ווייסן זאַמדיקן וועג וואָס ברענגט קיין „האַלבע“.

די שפּאַצירער האָבן אָנגעפילט די שבת-לופט מיט אַ באַזונדער פריילעכקייט.

\* \* \*

ביי מיר האָט „האַלבע“ פאַרנומען אין מיין קינדהייט גאַר אַ באַזונדער אַרט. כ'האַב דאָרט פאַרבראַכט די שענסטע שעה'ן פון מיין לעבן. כ'האַב אַהין שפּאַצירט גאַנץ אָפט איינער אַליין. צייטנווייז צוזאַמען מיטן טאַטן און מיט מיינע שוועסטער און ברידער, און אַ סך מאל מיט מיינע חברים. „האַלבע“ האָט מיך געצויגן צו זיך אין די שבתים און ימים-טובים און אין יעדן טאָג, ווען מ'איז נאָר פריי געווען פון „חדר“.

אין די ווינטער-חדשים, ווען אַ דיקער שניי-צודעק האָט איינגעהילט די פעלדער און וועלדער, האָב איך מיט בענקשאַפט גע-טראַכט וועגן דער פאַרשנייטער, פאַרלאַזענער „האַלבע“.

דאָס עצם גיין קיין „האַלבע“ האָט מיר פאַרשאַפט אי פרייד, אי אַ מיין ציטער.

דאָס אַרויסגיין אויסערן שטאַט האָט ביי מיר, דעם מיכאַליש-קער אינגל, לאַנג ניט גענומען. ווי איך בין נאָר פאַרבייגעגאַנגען די

גרויסע גערטנער אין עק פון אונזער גאס, בין איך שוין געווען אויסערן שטאָט. עטלעכע מינוטן שפעטער האָב איך זיך שוין גע- פונען אויך ווייט אַוועק פון בית-עולם. ס'איז פאַר מיינע אויגן אויסגעוואַקסן די ווינט-מיל מיט די לאַנגע צושפרייטע פליגלען, און כ'בין שוין געגאַנגען איבערן זאַמדיקן וועג וואָס פירט קיין "האַלבע".

פון ביידע זייטן וועג שפרייטן זיך ווייט און ברייט די תבואה-פעלדער. עס וואַקסט דאָ קאָרן, ווייץ, האָבער און גערשטן. די גאַל-דענע זאַנגען וויגן זיך כסדר. עס דוכט זיך מיר, אַז זיי פאַרנויגן זיך און באַגריסן מיר.

פון צווישן די זאַנגען ווינקען צו מיר די איידעלע, בלויניקע קאָרן-בלימלעך אויף זייערע דיניקע פיסעלעך, די גאַלדיק-זילבער-נע מאַרגאַריטקעס און די רויטלעכע "פייגל-מילך" קווייטעלעך מיט די ווייסע, זיסע וואַרצעלעך.

אַט קום איך שוין צום ערשטן בערגל. איך דאַרף פאַרבייגיין דעם ערשטן צלם. ס'האַרץ קלאַפט. כ'קוק זיך אום אויף אלע זייטן. זאָג שטילערהייט דריי מאָל: "שקץ תשקצנו" און לויף גיך פאַרביי.

און אַט בין איך שוין לעבן יונה "דעם האַלבערס" הויז. דאָס שטיבל שטייט דאָ איינע אַליין, ווי אַ פאַרלאַרענע צווישן די גרויסע תבואה-פעלדער. נאָר דער לאַנגער קאַלבעראַד פון ברונעם, וואָס געפינט זיך אין פאַדערשטן טייל פון הויף, ווינקט צו מיר, און רופט מיך: קום אַהער, אינגעלע, זעץ זיך דאָ צו. רו זיך אָפ, און דער-קוויק דאָס האַרץ מיט די לויטערע, קאַלטע וואַסער פון ברונים. כ'פאַלג. זעץ מיך אַוועק אַ וויילע אויפן פריזבע. נאָכדעם גיי איך צו צום ברונעם, שעפ אָן וואַסער און טרינק גלייך פון עמער.

עס קומט אַרויס פון שטיבל יונה דער הויכער, מיט דער לאַנג-גער, פלאַקסענער באַרד. מיר זענען אַלטע באַקאַנטע. יונה דאַוונט

## אין יענע יארן

דאך אין די שבתים און אין די ימים־טובים אין דער מיכאלישקער שול. שבת פרי קומט ער אהין צו גיין אינגעוויקלט אין ווייסן, וואלענעם טלית. ער וויל ניט נכשל ווערן חלילה מיט טראגן אום שבת.

שמועס איך אַ וויילע מיט יונה'ן. כ'דאנק אים פאַר די גע־שמאַקע, קאַלטע וואַסער, זאָג אים אַ גוטן שבת און גיי מיר ווייטער.

נאָר אַט איז שוין דער צווייטער בערגל מיטן אַנדער צלם. ווידער קלאַפט ס'האַרץ. ווידער קוק איך מיך אום און זאָג אין דער שטיל „שקץ תשקצנו“.

אַז איך גיי אָפּ נאָך אַ שטיקל וועג, שפאַציר איך שוין גלייך אין „האַלבע“ אַריין.

אַ געדיכטע אַלייע פון הימל־הויכע דעמבעס מיט אַ ברייטן געלען זאַמד־וועג אינמיטן, איז מיך מקבל־פנים.

די ריזן־ביימער זענען בייכיך, ברייט־צווייגיק, און שפרייטן אַרום זיך אַ קילן שאַטן. ס'דוכט זיך: אַט די דעמבעס ווייסן דעם סוד פון אייביק־לעבן.

פיל פון די ביימער האָבן שוין צעפלאַצטע בייכער פון גרויס דיקייט און טיפן עלטער. זיי זענען אַרומגעשמירט מיט וואַפנע און אַרומגעגאַרטלט מיט רייפן. זיי שטייען אָבער שטאַרק און האַלטן זיך פעסט. זייער זאַפט איז נאָך ניט אויסגעטרונקט. די וואַרצלען פון די ביימער, וואָס זייער אייבערשטער טייל קריכט אַרויס פון דער ערד, זעען אויס ווי פאַרקראַמפטע אייזערנע ריזן־פינגער פון דער לאַפע פון אַ מאַנסטער־חיה. די לאַנגע צווייגן פון די ביימער זענען גריין און געדיכט באַבלעטערט.

אויף די צווייגן פון די דעמבעס נעסטלען טויזנטער פיי־

געלעך, זינגענדיקע און צווישטשערדיקע. אויף די הויכע בוימער שפיצן האָבן זייערע נעסטן די גרויסע, ווייסע, שלאַנקע בושלעס. אונטער די ריזן-ביימער שפרייט זיך אַ ים פון הויכע, שמעקע-דיקע גראָזן. איך גיי אַריין אין דער אלייע, שפאַציר מיר צו געלאָסן צו דעם גאַר אַלטן דעמב, וועלכן איך רוף אין מיין פאַנטאַזיע „אַברהם-אַבינו'ס בוים“, איך וואָרף זיך אַריין אין דעם ים גראָזן. צי מיך אויס. רו מיך אָפּ. כ'ליג אַ לאַנגע צייט און זעטיק מיינע אויגן מיט די שיינע בילדער, וואָס איך זע פאַר מיר. דער הימל-בלוי איז אַזוי טיף! לייכטע, ווייסע וואַלקנדלעך, וואָס זענען אויס ווי קליינע מלאַכימלעך, ווי כרוכים מיט צאַרטע פליגלען, שווימען אַרום אין דעם בלויען רוים.

די מלכה פון טאָג, די שטראַלנדיקע זון, וואַכט ווי אַ געטרייע מאַמע איבער די מלאַכימלעך, זיי זאָלן זיך ניט דערטרינקען, חלילה, אין דעם טיפן הימל-ים.

וואו די אויג גרייכט, זע איך לענג-אויס פאַר מיר תבואה-פעלדער אין אַלערליי גאַלד, געל און העל-גרינע שאַטירונגען, און ווייט-ווייט, ביים עק פון האַריזאָנט, נעמט אַרום די ברייטע פעלדער מיט אַ גרינעם זוים דער אַלטער וואַלד פון „האַלבע“, וואָס היט אויף אין זיך אייביקע יונגקייט און אייביקע סודות.

אַן אָנגענעמער געקלאַפּ פון בושאַל-פליגלען מישט זיך צונויף מיט דעם געזאַנג פון די פייגעלעך. עס גיט צו צו דער זיסער טרילעריי אַזאַ פרידלעך-ליבלעכן טיק-טאַק.

אַלי, וואָס איך זע און איך הער, ליגנדיק אין די שמעקעדיקע גראָזן אונטער „אַברהם-אַבינו'ס בוים“, גיסט זיך צוזאַמען אין אַ האַרמאָניע פול מיט חן און צויבער.

איך הויב מיך אויף און לאָז מיך גיין מיט דעם געלן זאַמד-וועג ביז איך קום צום אַרט וואו די ביימער-אלייע טיילט זיך

## אין יענע יארן

פאנאנדער. איין וועג פירט צו פירשט ראדזיוויליס א זומער-פלאץ. אהין פארט דער דוכס ארויס זומער-צייט פון זיין שלאס מיט זיינע געהויבענע געסט, אין פירשטלעכן קאטש, איבער דעם „ניישטאטער-האלבער טראקט“. ביים זומער-פלאץ געפינט זיך אויך א קליינער זאאלאגישער גארטן. די אלייע, וואס פירט אהין, איז שטענדיק איינגעהילט אין א מין פארנאכטיקער טונקלקייט. א פוס פון א ניט-געבעטענעם גאסט קען אהין ניט אריינטרעטן. אויף דעם גיט אכטונג דער אלטער אנטאן, וואס זיצט דא אין זיין גרינעם ביידל, און היט דעם וועג צום „גן-עדן“ פון דעם שיינעם „האלבע“ גוט.

מיין הארץ ציט מיך אזוי צו דער פארבאטענער אלייע! כ'וואלט אזוי געוואלט אנטדעקן וואס אין דעם „גן-עדן“ טוט זיך! כ'מוז מיך אבער אונטערגעבן. מיט א פארדרוס אין הארצן נעם איך גיין מיט דער צווייטער זון-באגאסענער אלייע. כ'שטעל מיך אפ פאר א וויילע לעבן הויף פון דעם שיינעם הויז, וואו ס'וואוינט פאן קלימאנסקי, דער אויפפאסער אויף דער פיש-צוכט פון דעם טייך און די אזערעס פון דעם „האלבער“ פולווארעק. כ'קוק אן די פרעכטיקע בלומען, וואס וואקסן אין הויף ביי דער וועראנדע; די גרויסע קוילן פון די בלוט-רויטע רויזן; די שלאנקע בעכער-דיקע טולפאנען און די צארט-יחוס'דיקע נארקיסן, און לאז מיך בארג-אראפ צו דעם „האלבער“ טייך.

\* \* \*

אין א ראם פון נאדל-ביימער, וויסע, דינגעשטרעקטע בעריא-זעס, ברייט-צעצווייגטע דינע ווערבעס און הויכע פאפּלע-גראָזן ליגט איינגעפאסט דער „האלבער“ טייך.

ווי ליב און טייער איז מיר דער טייך! שעה'ן פון אומפאָר-געסלעכן פאָרגעניגן פארברענג איך דאָ מיט מיינע חברים. מיר באַדן זיך און שווימען אין די לויטערע, קילע וואַסער, אין וועלכע

גאלדענע-פיש ווימלען זיך. אין שאַטן פון די ביימער, ליגן מיר אויפן ברעג טייך, שפילן זיך, דערציילן זיך מעשיות.

גאַנץ אָפּט, אין די פאַרנאַכטן פון הייסע זומער-טעג, פירט דער טאַטע מיינער זיינע תלמידים פון חדר צו באַדן זיך אין אַט דעם „האַלבער“ טייך. דער שפּאַציר בחברותא מיטן טאַטן בראש און דאָס באַדן זיך און פאַרברענגען ביים זונען-אונטערגאַנג, האָט געהאַט אַ באַזונדער חן און פאַרגעניגן.

אין די שבת-טעג האָב איך ליב צו שטיין ביים ברעג טייך און אַריינקוקן אין זיין וואַסער-שפיגל. עס ווינקען צו מיר טונקל-מיסטיש די רעפלעקסיעס פון די איבערגעקערטע ווייסע ברעיאַ-זעס און די צעוואַרפענע צווייגן פון די הושענא-ביימלעך. מיין אייגענע קאַפּ-אַראַפּיקע רעפלעקסיע זעט אויס ווי איינגעפלאַנצט אין תהום, צונויפגעוואַקסן מיט די ביימער.

כ'האַב ליב אַוועקצושטעלן זיך אין דער הויך אויפן בריק, וואָס ליגט איבערן טייך און פון דאָרט אַראַפּקוקן צום וואַסער. כ'שפּאַר מיך אָן אָן דער הילצערנער פארענטש און קוק אויפן מעכטיקן וואַסער-שטראָם, וואָס פאַלט אַראַפּ מיט אַ ווילדן גערויש פון די אוי-בערשטע באַלקנס אונטערן בריק אין טייך אַריין. עס שלאַגט אויף אַ דיקער וואַסער-שוים. נאָכדעם ווערט עס צוקלאַפּט אין כוואַליעס, וואָס טראַגן זיך ווייט-ווייט אַוועק. שטונדן-לאַנג קען איך צוקוקן צו דער וואַסער-וואַקאָנאַליע און צוהערן זיך צום געמורמל פון די כוואַליעס. מיין קינדיש האַרץ כוואַליעט בעת-מעשה אויך אין מיר, ברומט און מורמלט.

גאַר פּלוצים כאַפּט מיך אָפּט אָן אַ שוידער און כ'ציטער אינגאַנצן אויף. ס'דוכט זיך מיר, אַז פון טייך קוקן אויף מיר אַ פאַר גרויסע, שוואַרצע אויגן, וואָס זענען מיר אַזוי גוט באַקאַנט

## א י ן י ע נ ע י א ר ן

געווען און וואָס כ'האָב אַזוי ליב געהאַט. דאָס זענען דאָך די אויגן פון יענקל כאַשע־רחל'ס, ראובן דעם גאַרבער'ס זון, וואָס איז דערטרונקען געוואָרן דאָ אין דעם ״האַלבער״ טייך. ס'דוכט זיך מיר, ווי די אויגן וואַנדערן דאָ אַרום, און מיט אַ ווייטאַגדיקן אומעט קלאַגן זיי אָן דעם טייך, וואָס האָט אַוועקגערויבט דאָס לעבן פון זייער ליב־האַרציקן יענקל.

פופצן יאָר האָט יענקל פאַרבראַכט אויף דער וועלט. פון נאַטור געווען אַזאָ זויבערער און ציכטיקער, אַזאָ פריילעכער און לוסטיקער. מיט האַרציקער פרייד האָט ער אַנטייל גענומען אין די אַלע קינדער־שפּילן, אין וועלכע מיר, די מיכאַלישקער אינגלעך, האָבן זיך געשפּילט. יענקל איז ביי אונדז געווען דער אַנפירער און עלטסטער.

און אַ הויפט־קינסטלער איז יענקל געווען אין אויסשניידן פון פילפאַרביקע פאַפירן סאַקוועס און פייגעלעך פאַר שבועות, און מאַכן לאַמטערנעס אויף שמחת־תורה, אויף צו אויפהענגען זיי אין דער מיכאַלישקער שול. די לאַמטערנעס האָט ער געמאַכט פון די גרויסע קירבעסן, וואָס זענען געוואַקסן אין זייער גרינס־גאַרטן לעבן דער קליינער אַזערע. זיינע לאַמטערנעס האָבן אַ שם געהאַט. אַלע מיכאַלישקער האָבן יענקלען זייער ליב געהאַט.

איך, וואָס כ'בין געווען פיל אינגער פון יענקלען, האָב אים באַזונדער ליב געהאַט. מיט גרויס פאַרגעניגן האָב איך צוגעקוקט ווי ער שניידט אויס פון די קירבעסן לאַמטערנעס. כ'האָב געקענט שטיין שטונדן־לאַנג אין דער גרויסער סטאדאַלע פון זייער הויז און צוקוקן זיך ווי ער ארבעט. יענקלס פנים האָט אויסגעדריקט ענערגיע און גרויס חשק צו דער אַרבעט. זיינע טיפע שוואַרצע אויגן האָבן געשטראַלט. אַ זיסקייט איז געווען אין זיין ריידן, און אין מיטן פון זיין רעכטער באַק האָט געלויכטן אַ חן־גריבעלע.

און פלוצים איז דער אומגליק געשען. א פרייטאג נאכמיטאג, זומער־צייט, איז גאנץ מיכאלישאַק אויפגעציטערט געוואָרן, דער־וויסנדיק זיך, אַז יענקל איז דערטרונקען געוואָרן באַדנדיק זיך אין דעם „האַלבער“ טייך.

מ'האַט דערציילט: אַ לאַנגע צייט האָט זיך יענקל געראַנגלט מיט די כוואַליעס. עטלעכע מאָל האָבן זיך זיינע הענט באַוויזן איבערן וואַסער, ווי זיי וואַלטן הילף געזוכט. די חברים האָבן זיך געלאָזט שווימען צו ראַטעווען אים, נאָר די בייזע כוואַליעס האָבן אים פאַרשלעפט און פאַרשלאַנגען.

אַ היפשע צייט האָבן די האַלבער פישערס אַרומגעזוכט יענקלס קערפער, ביז זיי האָבן אים געפונען. פאַרנאָכט צו ליכט־צינדן, — ווען יענקל פלעגט אין דער צייט שטענדיק טראַגן דאָס פלעשל וויין אויף קידוש און הבדלה אין מיכאלישקער שול — (ס'איז געווען אַ חזקה ביי ראובן דעם גאַרבער). האָט מען אויף אַ וואַגן געבראַכט צו פירן דעם דערטרונקענעם יענקל צו דער אומגליק־לעכער מאַמען אַ היים.

זונטיק פרי איז אַרויס גאַנץ מיכאלישאַק, גרויס און קליין, צו אַפגעבן יענקלען דעם לעצטן כבוד, באַלייטן אים צו זיין אייביקער היים אויפן בית־עלמין.

האַרצריינדיקע געוויינען און יללות האָבן זיך געהערט ביי דער לוייה. אַ שווערער טרויער האָט אַלעמען איינגעהילט. אַבער מער ווי ס'האָבן געטרויערט די דערוואַקסענע האָבן מיר, זיינע חברים, געטרויערט אויף זיין טויט. מיר האָבן געפילט וואָס פאַראַ שווערע פאַרלוסט מיר האָבן געליטן מיטן טויט פון אונדזער ליבן יענקלען, וואָס האָט אין אונדזער לעבן אריינגעבראַכט אַזוי פיל שיינעם אינהאַלט און פרייד.

פון יענעם שרעקלעכן פרייטאָג האָט זיך אין מיין האַרץ באַזעצט אויך אַ מורא פאר דעם „האַלבער“ טייך.



## אין יענע יארן

און ווען שטייענדיק אויפן בריק, שבת, דערזע איך פלוצים יענקלס טרויעריקע אויגן, כאפט מיך אן א ציטער. זיפצן רייסן זיך ביי מיר פון האַרצן. איך ווער טרויעריק און דערשלאָגן. איך פאַרלאָז אויף גיך דעם „האַלבער“ טייך. כ'גיי שנעל צוריק און זוך אַ רעטונג פון מיין געדריקטער שטימונג אונטער „אברהם אבינו'ס בוים“.

איך ליג ווידער אין די וויכע גראָזן. באַטראַכט ווידער גאַטס שיינע וועלט. די צויבער-בילדער באַרואיקן מיין צערוישטן גע- מיט. איך פאַרטראַכט זיך און חלום — אויף דער וואַך — זיסע קינדער-חלומות.

פינסק, ווינטער 1917.



## ד י ק א ל ט ע ש ו ל

דעם ליכטיקן אַנדענק פון מיין ליבן תלמיד, דער קדוש  
שאל פרידשטיין, הי"ד.

העכער פון אַלע הייזער אַרום, און העכער פון אַלע שולן,  
בתי-מדרשים און קלויזן אויפן שול-הויף, איז געווען דער בנין  
פון דער קאַלטער שול.

אַ גרויסער, רחבות'דיקער בנין איז עס געווען, מיט אונטער-  
שטיבלעך און אויבערשטיבלעך.

די קאַלטע-שול איז געווען אַנדערש פון די איבעריקע שולן  
אין שטאָט, סיי מיטן אויסערלעכן אויסזען און סיי מיט איר  
אינעווייניקסטער געשטאַלט.

די קאַלטע-שול האָט זיך אונטערשיידט פון די אַנדערע שולן  
אויך מיט געוויסע ספעציעלע מנהגים, וואָס זענען דאָרט געווען  
איינגעפירט.

אַ געמויערטער בנין פון נאָענט צו דריי שטאָק די הויך איז  
געווען די קאַלטע-שול. די ווענט פון דרויסן זענען אויך געווען  
געטאַרקעוועט און אָפגעפאַרבט מיט אַ גאָלדיק-געלבלעכן פאַרב.  
די מזרח-און-צפון-ווענט זיינען פון דרויסן געווען געשטיצט פון  
מאַסיוו-פעסטע געמויערטע זיילן, ברייטערע פון אונטן ביי דער  
ערד, און שמעלערע אין דער הויך ביי די קאַרגיזן.

די זיילן האָבן דער קאַלטער-שול צוגעגעבן דאָס אויסזען פון  
אַ פעסטונג.

צווישן אַט די זיילן האָבן זיך געפונען די פענצטער, וואָס  
האָבן פאַרנומען מער ווי העלפט פון דער הויך פון די ווענט.  
יעדע פענצטער איז באַשטאַנען פון אַ גאַנצער נעץ פון דינע  
צינענע רעמלעך, אין וועלכע שמאלע, לאַנגלעכע שייבלעך זענען  
געווען אַריינגעשטעלט. די שייבלעך זענען געווען פון רויטע,

## אין יענע יארן

ברוינע, בלויע און גרינע קאלירן. און ווען די שטראלן פון דער זון האָבן זיי באַרירט, האָט זייער אָפּשיין, — אויסזענדיק ווי אַ דינער שטויב, דורכגעזיפט דורך אַ פּיל-קאַלירטער זיפּ, — שע- מערירט אין חלל פון דער שול, און פאַרכאַפט און דערקוויקט דאָס אויג מיטן רעגנבוֹיגנדיקן גלאַנץ.

אזעלכע קאַלירטע שייבעלעך, נאָר האַלב-דורכזיטיקע, זענען געווען אַריינגעשטעלט אויך אין די טאַפּלטע טירן פון גרויסן, לאַנגן פּאַליש פון דער קאַלטער שול.

אויף די אויבערשטידלעך פון די פענצטער, האָבן פּייגעלעך זייערע נעסטן געבויט, און פּויגל-געזאַנג און צווישטשעריי האָט מען שטענדיק געהערט ביים דאַוונען אין שול.

אויפן שפיץ פון גרויסן משופּע'דיקן דאַך, אויף זיין טאַמע מיטן, איז געווען אַרויפגעזעצט נאָך אַ קליין דעכעלע, ווי אַ מין פּירקאַנטיקע יאַרמלקע מיט פאַרשפּיצטע ברעגן ביי די זייטן.

אַט דער אויבערשטער דעכל האָט אין מינע אויגן אויסגעזען ווי אַ מין „הר-ההר“ פון חומש, און אַזוי האָבן איך אים געוויינטלעך גערופן אין מיין דמיון.

\* \* \*

צוויי טרעפּ האָבן אַראָפּגעפּירט פון פּאַליש אין שול אַריין, מקיים צו זיין דעם פּסוק אין תּהלים: „ממעמקים קראתך ה'“ (פון די טיפענישן רוף איך דיר, גאַט \*).

אויף דער מזרח-וואַנט, פון ביידע זייטן אַרונ-קודש, זענען געווען אויסגעמאַלט פון אַ קינסטלער-האַנט צוויי ריזיקע ביימער: אַ בוים אויף אַ זייט.

פון די צווייגן זענען געווען סקולפּטאַריש אויסגעקנאַטן הענג-לעך פּרוכט, אויסגעפאַרטע אין גאַלד-קאַליר.

---

(\*) די איבערזעצונג פון די פּסוקים איז לויטן תּרגום יהוּאש.

אויפן שפיץ פון יעדן בוים איז געווען אויסגעמאָלן אַ בושאַל שטייענדיק אין זיין נעסט אויף איין פוס. די פייגעל האָבן אויס-געווען נאַטירלעך, לעבעדיק.

ווען כ'פלעג קוקן אויף די ביימער, האָב איך אָפט געטראַכט: וואָס האָט באַוועגט דעם אומבאַקאַנטן קינסטלער צו אויפמאַלן אויף די ווענט פון דער קאַלטער-שול אַזעלכע מיני געמעלן? האָט ער אין זינען געהאַט דעם פסוק אין „ברכי נפשי“ „חסידה ברושים ביתה“? (דער שטאַרד, זיין הויז זענען ציפרעסן) אָדער אפשר האָט יענער קינסטלער גענומען פאַר אַ מוסטער פאַר זיינע געמעלן די אַלטע ריזן-ביימער פון „האַלבע“, פירשט ראַדזיווילס פולוואַראַק, — וואוהיין די נייעסוויזשער אידן פלעגן שבת גיין שפאַצירן? אויף זייערע שפיצן האָבן גענעסטלט די באַטשאַנעס, וואָס לויט זייער אַנקומען אין אונדזער קאַנט און לויט זייער אַוועקפליען האָבן מיר געוואוסט די צייטן פון יאָר, ווען ס'ווערט ווארים און ווען ס'ווערט קאַלט.

אין צענטער פונם געוועלבטן סופיט פון דער קאַלטער-שול, איז געווען אויסגעמאַלט אַ ריזיק-גרויסער פיש, אויסגעדרייט ווי אַ בייגל, וואָס האָט געהאַלטן זיין שפיץ עק אין מויל.

ווען איך בין אַ קליין קינד געווען, האָט מען מיר געזאַגט, אַז דאָס איז דער לויטן, וואָס האַלט זיין עק צווישן די ציינער. און אויב ער זאָל חלילה אויף איין רגע'לע אַרויסלאָזן דעם עק, וועט די גאַנצע וועלט פאַרפלייצט ווערן און חרב-ונחרב-ווערן. פלעג איך דעריבער תמיד ווען כ'בין געווען אין דער קאַלטער שול, אַרויפ-קוקן יעדע וויילע צום „לויטן“, צו זען אויב ער האַלט דעם עק פעסט צווישן די ציינער. כ'האַב זיך שטענדיק געשראַקן טאַמער וועט ער חלילה וחס אַרויסלאָזן דעם עק פון מויל. דעמאַלט וועלן דאָך די וואַסערן פון ים, דאָס הייסט, פון ניישאַטאַטער טייך, תיכף ומיד פאַרפלייצן די גאַנצע וועלט, — די הייזער פון שטאָט מיטן

## א י ן י ע נ ע י א ר ן

מאָרק, מיט די קראַמען, דעם שול-הויף, און וועט, די שעה זאָל  
ניט זיין, חרב מאַכן אַלע שולן און אויך אָט די קאַלטע שול, וואו  
איך שטיי דאָרט איצט.

צום ארון-קודש איז מען אַרויפגעגאַנגען אויף-זיבן טרעפּ.  
ווען מען האָט אַ צי געטאַן דעם פּרוכת און דער ארון-קודש  
האָט זיך געעפּנט, האָט זיך דערהערט אַ דין איידעלער געקלאַנג  
פון גלעקעלעך. זיי האָבן זיך געפונען, די גלעקעלעך, אין די שנע-  
בעלעך פון קליינינקע גאַלדערנע פייגעלעך, וואָס זענען געווען צו-  
געפעסטיקט ביי די ראַנדן פון דינע קופּערנע שטענגלעך איבער  
די טירן פון ארון-קודש. דער זיסער געקלאַנג האָט דערמאַנט אָן  
דעם פּסוק „ונשמע קולו בבואו אל הקודש“. (און דער קול דערפון  
זאָל זיך הערן ווען ער קומט אַריין אין הייליקטום.)

די הויכע בימה פון דער קאַלטער שול האָט פון אויבן געהאַט  
אַ „יאַרמלקע“ — אַ האַלב-קייילעכדיקע חופּה, אויסגעפלאַכטן ווי  
אַ נעץ פון דינע קופּערנע פרענטלעך, דורכגעצויגענע דורך היל-  
צערנע קייילעכלעך, וואָס האָבן אויסגעזען ווי מילגרוימלעך.

איבער אָט דער חופּה, אין סאַמע צענטער, איז אויף אַ געשטעל  
געשטאַנען אַ גרויסער שוואַרצער בושאַל מיט צושפּרייטע פליגלען.  
— אַ פּראַכטפול סקולפּטאָרישע שאַפּונג.

פון דעם בושאַל'ס שנאָבל איז אַראַפּגעגאַנגען אַ ריזיקער  
קוכן. אָט דער קוכן האָט געדינט פאַר אַן ערוב-הבשילין פאַר די  
אידן פון שטעטל.

איטשע דוד-וועלוולס, דער בעקער, האָט זיך עס ספּעציאַליזירט  
אויף אויסבאַקן אָט דעם עוג-מלך-הבשנדיקן קוכן. אויף אַ פאַר  
צענדליק אייער איז ער געווען פאַרקנאַטן און געבאַקן.

ערב פּסח פלעגט מען אַרויפקריכן אויף אַ הויכן טאַפּלטן לייטער  
און אַרויסנעמען דעם קוכן פון דעם בושאַל'ס שנאָבל.

משה דער שול-קלאַפּער, דער שמש פון דער קאַלטער-שול,

פלעגט דעם כוכן אַרומשטויבן און אַרומווישן, אים צושניידן אויף שטיקער, איינטיילן מיט זיי זיין הויזגעזינד און גוטע ברידער און פראַווען אויף אַ ביסל משקה די לעצטע חמץ-סעודה.

באַלד נאָך פסח האָט מען מיט גרויס פייערלעכקייט אויפגעהאַנגן גען אויפן שנאַבל פון בושאַל אַן אַנדער אויסטערליש גרויסן קוכן, אַ פריש-אויסגעבאַקענעם אין איטשע דוד-וועלוולס בעקער-אויבן.

אין צפון-מערב'דיקן ווינקל פון שול איז געווען אויסגעפורעמט אַ פּיצניקע שטיבעלע, שוואַרץ אָפּגעפאַרבט. אין דעם מיניאַטור שטיבעלע האָט טאַג און נאַכט געבלינצלט אַ פייער-פלעמל אין אַ קליין לעמפל. דאָס איז געווען דער נר-תמיד, וואָס ווערט קיינמאַל ניט אויסגעלאָשן.

פון דרום-זייט האָבן זיך געפונען צוויי גרויסע ווייבערישע שולן, איינע איבער דער אַנדערער, און פון מערב-זייט, האָט זיך איבער אַ העלפט פון גרויסן פּאַליש געפונען די דריטע ווייבערשע שול.

אין דרום'דיקן עק פון פּאַליש איז געווען דאָס גרויסע קהל-שטיבל, וואָס האָט געדינט אַ גאַנצע וואָך ווי אַ בית-מדרש, וואו מ'האָט געדאָונט און געלערנט.

אין אַט דעם קהל-שטיבל זענען אָפט פאַרגעקומען שטורעמדיקע אסיפות, און דאָרט זענען עס באַשלאָסן געוואָרן די וויכטיקסטע ענינים פאַרן וואוילזיין פון די איינוואוינער פון שטעטל.

איבערן קהל-שטיבל האָט זיך געפונען דאָס פרושים-שטיבל, וואו ותיקין-מתפללים האָבן געדאָונט יעדן אין דער פרי מיטן זון-אויפגאַנג צוגלייך.

\* \* \*

די קאַלטע-שול איז געווען פאַררעכנט פאַר דער שטאַט-שול. פון פסח ביז ראש-השנה האָט דער רב פון שטאַט דאָרט גע-דאָונט אין די שבתים און ימים טובים. (אין די זומערדיקע וואָך-טעג

און אַ גאַנצן ווינטער, האָט דער רב געדאַוונט אין אַלטן בית-המדרש, וואו דאָס רוב לומדים פון שטעטל האָבן געדאַוונט.

ווען ס'האָט געטראָפן, און אַ חזן איז געקומען קיין ניעסוויזש מיט זיינע משוררים, האָט ער געדאַוונט שבת אָדער אַ וואָכעדיקן מעריב אין דער קאַלטער-שול.

איז קיין ניעסוויזש געקומען אַ באַוואוסטער „מטיף לאומי“, האָט ער אויף דער בימה פון דער קאַלטער-שול געהאַלטן זיינע פלאַמענדיקע דרשות און געשאַפן אָנהענגער פאַרן נאַציאָנאַלן גע-דאַנק און פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג.

ווען אַ „פייערטאג“ איז אויסגעפאַלן, אן אזוי גערופענער „טאָ-בעלנער טאָג“ ווי למשל „קרינאַציע“ אָדער דעם קיסר'ס געבורטס-טאָג, פלעגט זיך דער עולם אידן פאַרזאַמלען אין דער קאַלטער-שול. אהין זענען אויך געקומען די קאַמאַנדירן פון דער 40טער אַרטי-לעריע-בריגאַדע, וואָס האָט זיך געפונען אין די גרויסע ניעסוויזשער קאַזאַרמעס. דאָרט אין שול איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ פייערלעכער „גאַטעס-דינסט“. דער שטאַט-חזן האָט געזונגען „הנותן תשועה“ און די שילער פון דער „נאַראָדנע“ מיט זייערע לערער האָבן געזונגען הימנעס און רוסישע נאַציאָנאַלע לידער.

ווען ס'פלעגט אַמאָל טרעפן און דער מינסקער גובערנאַטאָר פלעגט אַראַפקומען קיין ניעסוויזש, האָבן די אידן פון שטעטל אים געגעבן אַ פייערלעכן קבלת-פנים אין דער קאַלטער-שול. אהין זענען דאָן געקומען דער „איספראָוויק“ מיטן „נאַדזיראַטעל“, דער שטאַט „גאַלאַווא“ און אַלע שרייבער פון דער „דומע“. לכבוד דעם געהוי-בענעם גאַסט פלעגט דאָן אויך קומען צופאַרן פון סלוצק דער ראַבי-נער און האַלטן אַ היפער-פאַטריאַטישע דרשה.

דער חלל פון דער קאַלטער-שול האָט פון צייט צו צייט אויפ-גענומען אויך טרויעריקע געשעענישן.

ווען דער רב פון שטאט, אָדער איינער פון די גאָר חשובע בעלי-בתים, איז נפטר געוואָרן, פלעגט מען צו שלושים אויף זיי מאַכן הספדים אין דער קאַלטער-שול.

ווען ס'האָט זיך געטראָפן א הונגער-יאָר, ווען ס'זענען ניט גע-גאַנגען גענוג רעגנס און די תבואות אויף די פעלדער זענען פאַר-ברענט געוואָרן פון טרוקעניש, און די מעל-סוחרים, די «פערע-מאַלניקעס» פלעגן אַרויספירן מעל פון שטעטל, און דורכדעם אַרויפ-שרויפן די פרייזן נאָך העכער, — אָדער, ווען מ'פלעגט צומאַל אריינפירן אין ניעסוויזש «שחיטת חוץ» (פלייש פון אַנדערע שטעט-לעך), און שעדיקן דורך דעם די הכנסה פון «קאַראַבקע».

אין אַזעלכע פאַלן איז געשען, אַז דער בית-דין, דער רב מיט די דינים, אין הסכם מיט די מנהיגים פון שטעטל, פלעגן באַ-שליסן צו אויסרופן אַ חרם, — האָט מען «דאָס אויסרופן פון חרם» דורכגעפירט, מיט דער גאַנצער צופנדיקער אימה'דיקייט, אין דער קאַלטער-שול. דאָרט האָט מען אַנגעצונדען די שוואַרצע ליכט; דאָרט האָט מען געזאָגט פסוק נאָך פסוק די «אַנגענומענע» קאַפיט-לעך תהלים, וואָס אין זיי ווערט אויסגעגאַסן גאָטס צאָרן און קללה אויף די פאַרברעכער. דאָרט האָט דער רב געהאַלטן אַ שטאַרקע מוסר-דרשה, וואָס האָט געבייטשט און געברענט די בעל-עברה. דאָרט האָט מען געבלאָזן שופר, און דאָרט האָט מען געהערט פון די דריי ווייבערשע שולן יאַמער-קולות און ביטערע יללות.

אין די «דריי וואַכן», פון שבעה-עשר בתמוז ביז תשעה באָב, — פלעגן די זקנים פון שטעטל זיך צונויפקומען מיטאַג-צייט אין דער קאַלטער-שול «אַפריכטן הצות» צו טרויערן אויפן חורבן בית-המקדש און גאָט בעטן פאַרן אויפבוי פון ארץ ישראל.

\* \* \*

דער שמש פון דער קאַלטער-שול האָט זיך גערעכנט פאַרן שטאַט-שמש. זיין פליכט איז געווען צו גיין פאַרבעטן די אידן פון



## אין יענע יארן

שטעטל צו אַלערליי שמחות, ווי צו אַ ברית-מילה, צו אַ תנאים און צו אַ חתונה.

אין איינער פון די שול-קעמערלעך זענען געלעגן די צוויי ברוינע לעדערנע קישעלעך, וואָס האָבן געדינט אַלס אויסבעט פארן „כסא של אליהו הנביא“. ווען ס'איז געווען אַ ברית אין שטעטל, האָט משה דער שול-קלאַפער געטראָגן אַט די קישעלעך מיט אַ באַזונדער פייערלעכקייט צום הויז פון בעל-ברית. אין דער זעלבער קעמערל האָט זיך אויך געפונען די חופה. ביים אַריינגאַנג פון דער קאַלטער שול זענען געשטעלט געוואָרן כמעט אַלע חופות.

פון אַלע עקן שטאַט, האָבן די אונטערפירער געפירט חתן-כלה צו דער קאַלטער-שול, באַגלייט פון דאָס שפילן פון מאַטעס דעם קלעזמערס קאַפעליע.

אַהין פלעגן מיר, קינדער פון שטעטל, זיך ציען אין די פרייטאָג-פאַרנאַכטן צו הערן חתונה-ניגונים, זיך מיטצופרייען מיט די מחותנים און מיט חתן-כלה אין זייער פריילעכן טאַג.

לעבן אַריינגאַנג פון שול, ביים אַרט וואו מ'פלעגט שטעלן די חופה, איז געלעגן אַ גרויסער פאַרשפיצטער שטיין. ס'איז אַרומגעגאַנגען אַ לעגענדע אין שטעטל, אַז אויף דעם שטיין האָט מען געשמיסן שלמה מימון, ווען ער איז געוואָרן אן אַפיקורס.

יעדעס מאָל, ווען מיין אויג איז געפאַלן אויפן שטיין, פלעג איך זיך דערמאַנען אַן אַט דער לעגענדע, און אין נאָך לעגענדעס און מעשיות וואָס מ'האַט דערציילט אין נייעסוויזש וועגן אַט דעם אויסטערלישן, וואונדערלעכן פילאָסאָף. זיי האָבן פיל באַשעפטיקט מיין פאַנטאַזיע און געדאַנק אין די קינדער-יאָרן און אויך שפעטער. און דווקא אין דער קאַלטער-שול, וואו מיר, קינדער, מיט אונדזערע טאַטעס, האָבן געהערט אַזוינע זיסע תפילות פון חזנים

און געזאנגען פון משוררים, וואו מ'האט געפראוועט אַלערליי פייערונגען, און וואָס ביי איר אַריינגאַנג האָבן מיר זיך בעתן שטעלן די חופות געקויקט מיט די מאַרשן און אויפשפילן פון די כלי-זמר, — דווקא אין אַט דער קאַלטער-שול זענען די מתים געקומען דאַוונען נאַכט אין נאַכט. און ווען אונדז, קינדער, איז אויסגעקומען, גייענדיק פון „חדר“, פאַרבייצוגיין דעם פינצטערן, גרויסן בנין פון שול, האָט אונדז באַנומען א ציטערניש. די האָר האָט זיך אונדז געשטעלט קאַפּויער פון שרעק. מיר זענען איילנדיק פאַרבייגעלאָפן דעם בנין, עס זאָל אונדז חלילה, קיין שלעכטס ניט געשען. און ווען מיר זענען אַריבער בשלום, האָבן מיר געפילט אַ דערלייכטערונג, וואָס מיר האָבן זיך געראַטעוועט פון אַ סכנה, וואָס ס'האָט געלויערט אויף אונדז.

אַבער ערב-שבת, ווי נאָר משה דער שמש האָט פאַרצויגן די חופה לעבן דער קאַלטער-שול, זענען מיר, קליינוואַרג, געווען די ערשטע ביי דער שמחה. יעדערער פון אונדז האָט געוואָלט האַלטן די חופה-שטאַנג. מיר האָבן זיך אַלע געפילט יום-טוב'דיק און פריילעך. אונטערטאַנצנדיק פון פרייד, האָבן מיר אויפגעכאַפט די „אונטערפיר-מאַרשן“, וואָס האָבן זיך שוין פון דער ווייטנס גע-טראָגן פון מאטעס דעם כלי-זמר'ס קאַפעליע.

יעדע זאָרג איז פון אונדז אַוועק. ס'איז פאַרגעסן און אויס-געריסן געוואָרן פון האַרצן די שרעק, וואָס מיר האָבן נעכטן ביינאַכט געפילט פאַרביילויפנדיק דעם פינצטערן בנין פון דער קאַל-טער-שול.

ווארום מיר, קליינוואַרג, האָבן דאָך באמת ניט געהאַט אין דער גאַנצער שטאַט קיין פריילעכערן אַרט, ווי דאָ, ביים אַריינגאַנג פון דער גרויסער קאַלטער-שול.



## דער „קול יעקב“

דעם ליכטיקן אַנדענק פון מיינע רביים, ר' שמחה פאָגעלמאַן  
און ר' שמואל דמשק, הי"ד.

בלויז אַ צען הייזער האָבן זיך געפונען אין דער „בערנאַ-  
דינער“ גאַס. אין איין עק גאַס, ביי דער ביימער-אלייע, וואָס פירט  
צום „שלאָס“ פון פירשט ראָדזיוויל, האָט זיך הויך געטורעמט דער  
קאָטוילישער קאָסטשאַל.

אין צווייטן עק גאַס — אַ פינף-גאַרנדיקע, ברייט-צעלייגטע  
קאָזאַרמע, און דערביי, ווי געשיצט און געשטיצט דורך איר, איז  
געשאַנען די גרויסע פראַוואַסלאָוונע צערקווע.

און אין מיטן פון דער „בערנאַנדינער“ גאַס, אין צוויי שכנות-  
דיקע הייזער, האָבן זיך זינט יאָרן-לאַנג געפונען צוויי „חדרים“,  
וואו אידישע קינדער האָבן געלערנט תורה.

אין די זונטיקס, אין דעם רו־טאַג פון די גויים, האָט זיך  
געלאָזט הערן מיט דער פולער קראַפט דער גרויסער פאַרמעסט  
צווישן די צוויי קריסטלעכע געבעט-הייזער. דער גלעקער-געקלאַנג  
האַט פאַרהיילכט די לופט ווייט-אַרום.

בום! בום! בום! בום! און קלינגט מיט שטורעם און מיט  
תקיפות דער גרויסער גלאַק אין דעם געוועלבטן גרינעם טורעם  
פון צערקווע: ביי מיר דער כוח! ביי מיר די גבורה! ביי מיר  
דער זיג! ביי מיר די הערשאַפט!

בום! באַם! באַם! ענטפערט אָפּ דער שווערער גלאַק פון  
קאָסטשאַל, ווי אויף צו להכעיס: כוח — ביי מיר! גבורה — ביי  
מיר! און זיג וועט אויך קומען!

און טאָקע באַלד צעקלינגען זיך, ווי אין אַ כאַר, די אַלע  
קליינע גלעקער און גלעקלעך אין שפיציקן רויטן טורעם פון  
קאָסטשאַל. זיי קלינגען און רופן אויס: גענוג כוחות, באַהאַלטענע,  
זענען דאָ ביים קאָסטשאַל. און זיגן וועלן מיר! טאָקע נאָר מיר!  
און אין דער מיט פון דעם געבוים און געקלאַנג פון די לייכט-  
געוויכטיקע און שווער-געוויכטיקע גלעקער, וועלכע קאָנקורירן  
אַזוי שטאַרק צווישן זיך, טראָגן זיך פון די צוויי חדרים די זיסע  
שטימעלעך פון די אידישע קינדער, לערנענדיק תורה.  
זיי רוישן ניט. זיי שטורעמען ניט. זיי קלינגען אָבער די  
צאַרטע שטימעלעך, קלינגען און זאָגן אָן:  
יעקב'ס קול, דער קול פון תורה, ער וועט זיגן!



## צווישן „שלאַס“ און שטעטל

דעם ליכטיקן אַנדענק פון די אצילות/דיקע אידן און ציונים  
ותיקים, די קדושים, ד"ר בנימין אייזנבוד און ר' יואל  
ראָזאַווסקי, הי"ד.

א.

אַפגעזונדערט פון תחום פון שטעטל, אויף אַ באַרג, באַ-  
וואַקסן מיט אַלטע גרינע וועלדלעך, טורעמט הויך דער „שלאַס“  
פון די ראָדיוויל פירשטן.  
צופוסנס פון באַרג, אין מזרח־זייט, מורמלען די כוואַליעס  
פון „ניישטאַטער“ טייד.

אין אַט דעם טייד האָבן זיך געבאָדן ס'רוב אידן פון גיעס-  
וויוזש, זומער־צייט, און געגעאַנגען אַהער ראש־השנה צו „תשליך“.  
צופוסנס פון אַנדער זייט באַרג, אין דעם אַפגעשלאַסענעם  
תחום פון פּאַלאַץ, געפינט זיך אַ פיר־קאַנטיקע אַזערע.

אַט די אַזערע האָבן אויסגעגראָבן מיט דורות צוריק מאַאָ-  
ליסטע הענט פון פאַרשקלאַפטע פויערים, „פאַנסטשינע“ קנעכט.  
זי ליגט די אַזערע איינגעפאַסט ווי אַ קלאַרער שפיגל אין אַ  
ראַם פון שטיינערנע זיילן, פאַרקיילעכטע פון אויבן, דורכגעלע-  
כערטע, און מיט אייזערנע קייטן דורכגעצויגענע, פון אלייען שמע-  
קעדיקע בלוי־גרינלעכע נאָדל־ביימער און קוסטעס פילפאַרביקע  
בלומען.

אין דער גרויסער אַזערע האָבן זיך געבאָדן, געשוואומען און  
געשיפט די דוכסים אליין און די געהויבענע געסט, וואָס זענען  
אַראַפגעקומען פון מרחקים אין „שלאַס“, איינגעלאַדענע צו פאַמיליע-  
פעסטן און פאַרוויילונגס־באַלן.

בלענדענדיק מיט זיין וויסקייט, שיינענדיק מיט זיין קופער-  
 נעם דאך, און בליצנדיק מיט די אַנצאָליקע שויבן פון די גאַטישע  
 פענצטער, דערהויבט זיך און זעט זיך ווייט-ווייט דער טורעם  
 פון שלאָס. מיט שטאַלץ פון פירשטלעכן יחוס, האָט ער געשפרייט  
 אַרום זיך לעגענדעס און מעשיות וועגן געוואַגטע אויפטוען און  
 העלדישע קאַמפן פון דורות שררות און פרינצן.

דער אַפּקלאַנג פון די לעגענדעס האָט דערגרייכט צו די אידן  
 פון שטעטל, און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פאַלקס-מעשיות, וואָס  
 מ'האַט דערציילט פון דור צו דור.

מיט זיי זענען אויפגעקומען האַרצרייסנדיקע געשיכטעס וועגן  
 אַקטן פון אוממענטשלעכער אַכזריות, וועגן שרעקלעכע מעשים-  
 תענותים וואָס האַלב-משוגענע פירשטן האָבן אַפּגעטאַן מיט „זייע-  
 רע“ אידן פון נייעסוויזש, מיט שטעטלשע גבאים און פרנסים.

אַט די געשיכטעס, וואָס האָבן זיך געוועבט און געשפונען אין  
 די מילער פון די אידן פון נייעסוויזש, וואָס טאַטעס האָבן דער-  
 ציילט צו זייערע קינדער, האָבן ווי עדות געזאָגט, אַז אַ שטרענגע  
 גרענעץ טיילט אַפּ דעם תחום פון שלאָס פון תחום פון שטעטל.

זיי האָבן אָבער איינציטיק אויך פאַרוועבט דינע פאַרבינדונג-  
 פעדים צווישן די צוויי תחומ'ען.

## ב.

אין דער ווירקלעכקייט האָבן עקזיסטירט צווישן די צוויי  
 תחומ'ען אויך געוויסע ממשות'דיקע פאַרבינדונגען.

איינמאָל אין יאָר פלעגט אַראָפּקומען פון הויף פון שלאָס צו די  
 הייזער פון די נייעסוויזשער אידן אַ בייכיקער פאַליאַק מיט לאַנגע  
 וואַנצעס, מיט אַ פאַר קליינע אַש-קאַלירדיקע אויגן, אַריינגעזעצט  
 אין אַנגעבלאָזענע פאַמפּושקע-באַקן, ביי די זייטן פון אַ פאַריסענעם  
 חוטם.

## אין יענע יארן

אין איין האַנט האָט ער געטראָגן אַ לאַנגן, גראַבן חשבונות-בוך, און צווישן די פינגער פון דער צווייטער האַנט האָט זיך געקליקלט אַ דיקער ציגאַר.

נאַכדעם ווי ער האָט אַריינקומענדיק געלאָזט פאַלן פון מויל אַ „דזין דאַברי“, האָט ער גאַר וואַזשנע און פּיערלעך אַ זאַג געטאַן דאָס הויפט־וואָרט: „פּ ל אַ צ א ו א“. האָט מען שוין גלייך געוואוסט, אַז דער גבאי פון דוכס איז געקומען מאַנען דעם פּלאַץ־שטייער. דער באַפעלערישער זאַג „פּ ל אַ צ א ו א“! האָט באַלד דערמאַנט, אַז די הייזער פון שטאַט זיינען געבויט אויף לאַנד, וואָס איז פון דור־דורות דאָס אייגנטום פון די ראַדזיוויל פּירשטן. האָבן טאַקע די אידן פון ניעסוויזש, — דאָס רוב פון זיי ניט פאַרמעגלעכע, — געמוזט צאָלן אויסער שטאַטישע און מלוכה־שטייערן אויך אַ באַזונדער פּלאַץ־שטייער צום דוכס פון שלאָס. אַ ממשותדיקע פאַרבינדונג איז געווען דער שפּע־דיקער פּדיון, וואָס געוויסע שטעטלשע קרעמער האָבן איינגעלייזט, ווען אין פּאַלאַץ איז געפּיערט געוואָרן דער געבוירן־טאַג פון דוכס, אַדער ווען ס'איז דאָרט פאַרגעקומען אַ חתונה.

ערב אַזעלכע פּיערונגען זענען אין אַפּגעזונדערטן תּחום פון „הויף“ פאַרגעקומען גרויסאַרטיקע צוגרייטונגען, וועלכע האָבן גע־מאַכט אַ רושם אויך אויפן תּחום פון שטעטל.

די באַאַמטע, די באַדינער, און די כלערליי משרתים פון „שלאָס“ האָבן דאָן פּיל איינגעקויפט אין די שניט־קראַמען און אין די גאַ־לאַנטעריי־געשעפטן. זיי האָבן געבראַכט פּרנסה אויך צו די שוסטער און שניידער.

אויך אַ טויטן־פּאַל און אַ לוייה פון איינעם פון דער ראַדזיוויל־פּאַמיליע איז געווען אַ געשעעניש אין שלאָס, און האָט געבראַכט לייזונג צו די קרעמער.

נאך פון די אַלטע צייטן איז געווען איינגעפירט ביי די ראָדזי-וויילס צו ברענגען צו קבורה די אָפּשטאַמלינגען פון זייער פירשט-לעכער משפּחה אין דער פּאַמיליע-הייל, וואָס האָט זיך געפונען אונטערן אַלטאַר פון דעם פּראַכטפולן פּוילישן קאָסטשאַל אין נייעסוויזש.

גרויסע קופּערנע און בראַנדזענע טרונעס מיט די „לייכעס“ פון די פּאַרשטאַרבענע פון דער ראָדזיוויל-פּאַמיליע פּלעגט מען ברענגען אפילו פון מרחקים קיין נייעסוויזש.

זיי זענען געשטאַנען אויף הויכע קאָטאַפּאַלקעס, געפירט פון דריי פּאַר שוואַרצע ראַסן-פּערד, באַדעקטע מיט שוואַרצע טוליענע דעקעס, באַזוימטע מיט פּרענדז.

די לויזות, צו וועלכע עס פּלעגן אָנקומען פיל הויך-געשטעל-טע פּערזאָנען, זיינען דורכגעפירט געוואָרן מיט פירשטלעכן פּאַ-ראַד און טראַדיציאָנעלן צערעמאָניאל.

### ג.

ס'זיינען אין נייעסוויזש געווען עטלעכע פּאַמיליעס, וואָס האָבן געצויגן אַ גרויסע טייל פון זייער חיונה פון שלאָס. צווישן זיי איז געווען די פּאַמיליע פון פּערלע דער בעקערקע. פּערלע האָט געבאַקן קאַרענע, האַלב-שיטנע און שיטנעצע ברויטן פאַרן „שלאָס“.

כ'בין געווען אַן אפּטער איינגייער אין הויז פון אַט דער גוט-האַרציקער אשת-חיל, פּערלע. אירע אייניקלעך זיינען געווען מיינע גוטע חברים. זיי, די חברים מיינע, האָבן עס מערסטנס אַוועקגעטראָגן אַדער אַוועקגעפירט די ברויטן אין שלאָס.

נישט איינמאַל בין איך מיט זיי מיטגעגאַנגען, געהאַלפן זיי טראָגן די פּרישע לאַבנס ברויט, כדי כ'זאַל קענען אין זייער זכות אַריינקומען אין תּחום פון „שלאָס“, שפּאַצירן מיט זיי אין דער



## אין יענע יארן

האלב-טונקעלער, קילער אלייע פון די גיגאנטישע דעמבעס, וואָס האָט געפירט צום הויף פון פּאַלאַץ.

כ'בין געווען זייער נייגעריק צו זען פון דער נאַענט וואָס ס'טוט זיך אין אַט דעם אָפּגעשלאָסענעם תּחום, וואו א פּוס פון אַ פּרעמדן האָט ניט געטאַרט אַריינטרעטן. דער טויער-היטער, אָנגעטאַן אין אַ גרינעם יוניפּאָרם, האָט זיך שטענדיק געפונען ביי דער שמאַלער טיר פון זיין מיניאַטורנער, שייַן-געמויערטער וואַך-שטיבל, וואָס איז געשטאַנען ביי דער רעכטער זייט פון איזערנעם טויער. ער האָט גוט אַכטונג געגעבן אַז קיין ניט-געבעטענע זאָלן אַהין ניט אַריינקומען. מיין קינדיש-האַרץ, — ווי די הערצער פון די אַנדערע קינדער — האָט דווקא געצויגן אַהער צוליב די אַלע שיינע זאַכן, וואָס מיר האָבן זיך אָנגעהערט וועגן שלאָס, און צו וועלכע אונדזער רייכע פּאַנטאַזיע האָט נאָך צוגעגעבן פיל אייגנס.

אמת, מיין נייגעריקייט איז ניט באַפּרידיקט געוואָרן אינגאַנצן. דאָס, וואָס עס טוט זיך אינעווייניק אין די זאָלן פון פּאַלאַץ, האָב איך קיינמאַל ניט געזען. אָבער דאָס ביסל, וואָס כ'האָב געזען אַרום הויף פון שלאָס, האָט מיר פאַרשאַפט גרויס הנאה. כ'האָב מיינע אויגן געזעטיקט מיט די שיינע ביימער-אלייען אַרום דער אַזערע, וואָס האָבן געשפּרייט אזא דערקוויקנדיקן שאַטן. כ'האָב אָנגעקוקט מיט גרויס אַנטציקונג די בונטע בלומן-בייטן, וואָס האָבן זיך געפונען ביי די זייטן פון אַלע וועגן און שטעגן. כ'האָב באַוואונדערט די עקזאָטישע פּלאַנצן און די לולבים-ביימער, וואָס זיינען גע-וואַקסן אין גרויסע, גרינע צעבערס אין די גלעזערנע זון-הייזער. כ'האָב מיך ניט געקענט גענוג אָנקוקן אין דעם גרינס-גאַרטן. דער גאַרטן האָט אויסגעזען ווי אַ ריזיקע פּירקאָנטיקע דאַמקע-ברעט, איינגעטיילט אין בייטן-קעסטעלעך, — אַ בייט פאַר יעדן מין. ביי יעדע בייט אַ דין שטעקל מיט אַ קאַרטל, אויף וועלכער דער נאָמען פון געוויקס איז אויפגעשריבן.

דעם גרעסטן פאָרגעניגן האָט מיר אָבער פאַרשאַפט דער עופות־הויף. פון די אַלע אַנדערע עופות און מיני פייגל, וואָס כ'האַב דאָרטן געזען צום ערשטן מאל אין מיין לעבן, האָבן מיך באַזונדערס צוגעצויגן עטלעכע פיצעניאַנטשינקע הענדעלעך, אַזעלכע גלאַנציק־שוואַרצינקע און חנ'עוודיק־באַטעמטע, וועלכע מ'האַט גערופֿן „יאַ־פּאַנישע הענדעלעך“. און דאָרטן אין דעם עופות־הויף פון שלאָס, האָט זיך צו מיר באַוויון נאָך אין מיינע קינדער־יאָרן, מיט איר גאַנצן גלאַנץ און פּראַכט, די שטאלטנע פּאַווע. מיין האַרץ האָט מיר באַלד אונטערגעזאָגט, אַז דאָס מוז זיין די „גילדענע פּאַווע“, וועגן וועלכער מיין עלטערע שוועסטער האָט געזונגען אַזאַ זיס־טרויע־ריקע ליד, וואָס האָט צענומען די נשמה. ווי אַ מלכה האָט די פּאַווע אַרומגעשפּאַצירט אין דעם עופות־הויף, מיט אַפּגעוואַויגענע און אַפּגעמאַסטענע טריטעלעך. און גאָר פּלוצים, ווי דורך כּישוף, גיט זי אַ שטעל אויף און אַ צעשפּרייט איר לאַנגן עק ווי אַ מין אויסגעחלומ'טן פעכער. זי באַצויבערט מיך און מיינע חברים מיט דער פּיל־פּאַרביקער רייכקייט פון אירע פעדערן, וואָס אַלע רעגנ־בויגן קאָלירן שפּילן זיך אין זיי, און מיט די גילדענע פינטעלעך און שפּריצעלעך, וואָס גיבן זיי צו אַ באַזונדער שייַן און גלאַנץ. מיר שטייען אַלע אַזוי באַצויבערט און צערוישט און ציען איינער דעם אַנדערן פּאַר די אַרבל פון גרויס איבעראַשונג. אונדזערע מיילער, פול מיט אויסגעשריייען פון התפעלות, און אונדזערע ברייט־צעפענטע אויגן קענען זיך ניט אַנקוקן אויף דעם צויבער־פּראַכט. נאָר גאָר אומגעריכט טוט די פּאַווע אַ נעם־צונויף און אַ פּאַרמאַך איר פּאַכער־עק, ווי זי וואַלט זיך ניט פּאַרגינען אויסצוברענגען אויף אונדז פּאַר איינמאַל איר גאַנצן גאַלד און אוצר פון שייַנקייט.

און מיר בלייבן שטיין געפלעפטע קעגן דער אַפּגעטעקלטער מלכה, מיט אויסגעלופּעטע אויגן און מיט ברייט־צעפענטע מיילער, וואָס קענען אַ וואָרט ניט אַרויסרעדן.

ד.

מיט פיל חידושים, וואָס שטאַמען פון די מערב־איראָפּעאישע מקומות, און מיט א סך וואונדערלעכע זאַכן, וואָס זענען דערפונדען געוואָרן אין די מרחקים, האָבן זיך אונדזערע שטעטלשע אידן באַקענט צוליב די ראדזיוויל־פירשטן, וואָס פלעגן פון צייט צו צייט אַראַפּקומען אין זייער נייעסוויזשער שלאָס.

איינע פון די וואונדער־זאַכן איז געווען דער אַטאָמאָביל, אין וועלכן דער דוכס איז אין אַ געוויסן זומער געקומען צופאַרן. דער אַטאָמאָביל האָט זיך אַזוי איבערראַשנדיק־אומדערוואַרטעט באַוווּן אין די גאַסן פון נייעסוויזש מיט אַ בלאַזעניש און טרומיטעריי, אַז ס'האַט אַלעמען איבערגעשראַקן.

אַט דער „וואָגן אָן פּערד“ איז געווען אן אומגלויבלעכע דער־שיינונג אפילו פאַר די נייעסוויזשער אידן, וועלכע זיינען שוין געווען געוואוינט צו דוכסישע ביז־וואונדער און איבערראַשונגען. פילע פון המון־עם האָבן עס אַנגענומען ווי אַ מין קונץ, וואָס ווערט געמאַכט דורך כישוף אָדער דורך אויגן־פאַרבלענדעניש.

אַבער נאָך גרעסער ווי ס'איז געווען די באַוואונדערונג פון דעם „וואָגן אָן פּערד“, איז געווען די איבערראַשונג, ווען מ'האַט דערזען דעם נעגער, דעם שאַפּער פון דעם אַטאָמאָביל, מיט וועלכן דער פירשט ראדזיוויל איז געקומען צו פאַרן.

אַט דער שוואַרץ־הויטיקער, וואָס איז אַריינגעפאלן צו אונדז אין נייעסוויזש אַזוי אומגעריכט, האָט ממש אַנגעמאַכט אַ מהומה אין שטעטל. איבערהויפט זיינען געווען צעשראַקן די פשוטע, תמימות־דיקע אידענעס. ווען מ'האַט דערזען דעם נעגער אין די גאַסן, האָבן די ווייבער באלד פאַרמאַכט די פענצטער, אַראַפּגעלאָזט די פאַרהאַנן־גען און פאַריגלט די טירן.

די טראגעדיקע וויבער האָט מען אָנגעזאָגט מיטן האַרבן וואָרט, זיי זאָלן זיך ניט דערוועגן צו צוגיין צו די פענצטער, וואָרום, טאַמער, חלילה, וועלן זיי זיך אויף „אים“ פאַרקוקן, וועלן זיי, די שעה זאָל ניט זיין, געבוירן אַזעלכע שוואַרצ־הויטיקע ווי „ער“. די חדר־אינגלעך האָבן די מאַמעס אויך שטרענג אָנגעזאָגט, זיי זאָלן זיך „אַט אויף יענעם“ ניט איינקוקן, וואָרום זיי וועלן זיכער פאַרגעסן דאָס לערנען.

אבער איז דען דאָ אַ זאָך, וואָס קינדער־נייגער קען קעגן דעם ביישטיין? איז טאַקע ווי נאָר דער נעגער האָט זיך באַוווּזן ערגעץ אין אַ שענק, האָבן באַלד חברה אינגלעך באַלאַגערט דאָס הויז, אריינגעבראַכן זיך אין די טירן, אָנגעהאַנגען זיך ביי די פענצטער, צו כאַפֿן אַ קוק אויפֿן וואונדערלעך־אויסטערלישן משרת פון דעם דוכס. אויף מאַרגן, ווען זיי זיינען געקומען אין חדר, האָבן זיי דערציילט זייערע חברים בסודי־סודות, אַז זיי האָבן „אים“ געזען. איינער האָט דערציילט, אַז „ער“ זעט אויס פונקט ווי איטשע דער קוימן־קערער און אַז ער טראָגט פונקט ווי איטשע אַ צילינר־דער אויפֿן קאַפּ.

דער צווייטער האָט דערציילט, אַז ער האָט געהערט דעם שוואַרצ־צן משרת לאַכן מיט אַ ווילדן געלעכטער, און ווען ער האָט געעפנט דאָס מויל, האָבן פון דאָרט אַרויסגעשיינט דריי גרויסע גאַלדערנע ציין.

אַ דריטער האָט „אַנטדעקט“, אַז דער משרת האָט בלוזט איין אויג אין קאַפּ.

און איינער אַ אינגל, וואָס די פאַנטאַזיע האָט זיך ביי אים שטאַרק צעשפילט, האָט זיך געשוואַרן ביי זיין לעבן, אַז ער האָט אַליין געזען, אַז אַ האַרן וואַקסט ביים משרת אויפֿן שטערן.

\* \* \*

## אין יענע יארן

צווישן די "חקרנים" אין די בתי-מדרשים זענען יענעם זומער פאָרגעקומען שאַרפע, היציקע וויכוחים וועגן דאָס אָפּשטאַם-אַרט פון אָט דעם נעגער.

איבערהויפּט האָט מען זיך געאַמפּערט איבער דעם חידוש, וואָס ס'האָט מחדש געווען אין דעם ענין דער הויפּט-חקרן, ראובן דער "פּילאָסאָף" פון מאַרק-שול.

אַט דער ראובן, דער בכור פון די דריי הויך-געוויקסיקע, ברייט-פלייציקע ברידער, וואָס האָבן געוואוינט אויפן מאַרק, איז געווען באמת אַ טשיקאָוער איד.

אין גאַס פלעגט ער אַרומשפּאַצירן פּילאָסאָפּיש-געלאָסן, מיט געמאַסטענע טריט. אויך די ווערטער, וואָס ער האָט גערעדט, זיינען אַרויס פון זיין מויל אַזוי געלאָסן, איינס ביי איינס, ווי ער וואָלט געציילט רענדלעך. און ווען ער האָט אַרויסגעזאָגט עפעס "וואָגיקס", האָט זיך גלייך באַוווּזן אַ דין שמייכעלע אין זיינע בלויע אויגן, און אַראָפּגעקייקלט זיך אין די שיווע וואָנצעס און צעקודלטער באַרד. אָט דאָס שמייכעלע האָט באַטייט: ווילסטו, האָב איך דאָ איצטער אַרויסגעזאָגט אַ גרויסע חכמה; און אַז דו ווילסט, האָב איך זיך איצט בלויז אַ שפּיל געטאָן מיט אַ חכמה'לע.

ווינטער-צייט האָט ראובן געטראָגן אַן אַלט-פּרענקישן קאַליר-לאָזן פּוטער מיט אַן אַראָפּגעהאַנגענער האַלבער-פּעלערניע. ער פלעגט זיך אָפּט אַרומטראָגן מיט אַ רעגן-שירם פון אַ גרינלעך אָפּגעשאַסענעם קאַליר. די עקן פון די צעפּאַרענע דרעטלעך זענען געווען פאַרבונדן מיט אַ שפּאַגאַט.

ראובן איז געווען אַן איינגייער אין נחמן קליאַטשקינס גאַסט-הויז, וואו מ'האָט באַקומען דעם "המליץ" מיטן "הצפּירה". ער פלעגט זיך דאַרטן אָנהערן מיט פעק ניס און מיט אַלערליי זאַגאַכצן. דערנאָך איז ער אַוועק אין מאַרק-שול און דאַרט געלאָזט הערן זיינע ידיעות.

מיט געלאָסענע, אָפגעוואויגענע ווערטער, וועגן וועלט־פּאָליטיק, און דאָס שמייכעלע האָט זיך באַלד באַוויזן אין זיינע אויגן.  
ווען דער נעגער, דער משרת פון דוכס, האָט זיך באַוויזן אויף די נייעסוויזשער גאַסן, און איז געוואָרן די הויפט־טעמע פאַר די חקרנים און די „חכמי הליזשאַנקע“ פון מאַרק־שול, האָט ראובן דער „פּילאָסאָף“ אויפגעוויזן מיט וואַגיקע ראיות, אַז דער שוואַרץ־הויטיקער כושי שטאַמט אָפּ פון די הרי־חוּשך, וואָס געפינען זיך אויף יענער זייט סמבטיון.

גאָר אַ סך חקרנים זענען מיט אים ניט געווען איינשטימיק. פאַר קיין פאַל האָבן זיי ניט געוואָלט מסכים זיין, אַז אַט דער נעגער איז אַ נאַענטער שכן מיט די עשרת־השבטים, וואָס זיי געפינען זיך כידוע, אין יענע מקומות ביים טייך סמבטיון.

ראובן דער עקשן האָט זיך אָבער געהאַלטן ביי זיין חדוש, און פאַרטיידיקט זיין מיינונג מיט דער אויטאָריטעט פון אַן אלץ־ווייסער, וואָס אים שפאַרט מען ניט איבער.

די „חקירה“ האָט זיך געצויגן אַ פאַר וואַכן, דערווייל איז דער דוכס אַוועקגעפאַרן פון שלאָס. מיט אים איז אַוועק דער „וואַגן אַז פּערד“ און ס'איז אויך געלם געוואָרן דער משרת, דער נעגער.

ביסלעכווייז האָט זיך אויך איינגעשטילט די אַמפּעריי פון די חקרנים.

\* \* \*

אינער פון די זעלטענע טיפן, וואָס זענען געבראַכט געוואָרן קיין נייעסוויזש דורכן דוכס, און וועמען די מיכאַלישקער בעלי־בית'טעס זענען אָפט דאַנקבאַר געווען, איז געווען פאַן קלימאַנסקי, דער אויפזעער איבער דעם „האַלבער“ פּולוואַראַק.

כאַטש כ'האַב קלימאַנסקין געזען זייער אָפט, איז מיין נייגער צו אַנקוקן אים קיינמאַל ניט געמינערט געוואָרן.

## א י נ י ע נ ע י א ר נ

ס'האט געוועקט מיין נייגעריקייט זיין טשיקאווע אַנטוואַכטס, וואָס איז געווען אַ געמיש פון גלח'ישן טראַכט מיט אַרבעטס-קליידער.

הויכגעוויקסיק און פעסטגעבויט איז געווען פאַן קלימאַנסקי. דער קאַליר פון זיינע אויגן גרינלעך, מיט אַ מאַדנעם אַפּגלאַנץ. זיין קאַפּ, באַקן און וואַנצעס ריין אַפּגעגאַלט. דער פנים זיינער פון זון פאַרברענט. אונטער אַ קורצער אַרבעטס-בורקע, האָט ער געטראָגן אַ שוואַרצע גלחישע העמד, פאַרשפּילעט אויף הינטער. זיין הויכער האַלדז איז געווען אַרומגענומען מיט אַ האַרטן גומעפּערצענעם ווייסן קראַגן, גלחיש פאַרשפּילעט אויף הינטער. די שוואַרצע, שווערע געוואַנטענע הויזן זענען געווען פאַרלייגט אין די כאַליעוועס פון זיינע גרויסע רייטער-שטיוול. אויפן קאַפּ האָט ער געטראָגן אַ גרוי-סע, ברייט-ברעגיקע ווייכע שוואַרצע שליאַפּע.

פאַן קלימאַנסקי האָט געענדיקט אַ קאַטוילישע טעאַלאַגישע סעמינאַריע, צו זיין אַ גלח. ער האָט זיך אַבער נאָכהער באַדענקט, און אנשטאַט צו ווערן אַ „קסיאַנדז“, האָט ער זיך ספּעציאַליזירט אין האַדעווען פּיש. דער פּירשט ראַדזיוויל האָט אים אויפגענומען פאַר אַן אויפזעער איבער זיין „האַלבער“ גוט, ער זאָל אַכטונג געבן אויפן פּיש-צוכט פון טייך און די אַזערעס אַרום.

אין זיין גרויסער פּריצישער הויז, וואָס איז געשטאַנען אויפן וועג צו דער „האַלבער טייך“, האָט פאַן קלימאַנסקי געהאַדעוועט צוויי-דריי שיינע שיקסעלעך, קיילעכדיקע יתומות. ער האָט זיי דערצויגן און געלערנט, געשוכט און געקליידט אין דאָס שענסטע און דאָס בעסטע. די שיקסלעך האָבן אים געהאַלפן פּירן די בעל-בתישקייט.

יעדן זונטיק פרי און אין די חגאות האָבן מיר אויפן מיכאַלישאַק געזען דעם פאַן קלימאַנסקי גייענדיק אין קאַסטשאַל מיט „זיינע טעכטער“. די שיקסעס זענען געווען פאַרפּוצטע ווי כלות.

וועמען קלימאנסקי האָט אָנגעטראָפּן אין גאַס, האָט ער אים  
מכבד געווען מיט אַ ברייטן „דאָברע יוטראַ“!  
יעדן דאָנערשטיק פּאַרנאַכט, איז קלימאָנסקי געקומען צו פּאַרן  
אויף זיין גרויסן וועליסאָפּעד אין שפּייז־קרעמל פּון אונדזער שכנה,  
לאה'קע. זי האָט דאָרט געהאַט שטענדיק גרייט פּאַר אים עטלעכע  
פלעשלעך גוטן, שוימיקן ביר.  
קלימאָנסקי פלעגט לאה'קען ברענגען „אויף שבת“ אין אַן עמער  
לעבעדיקע פּיש: העכט, קאַרפּן און גילדענע פּלאַטעס.  
די מיכאלישקער ווייבער זענען פּון קלימאָנסקיס באַזוך ביי  
לאה'קען אין קרעמל געווען צופּרידן ניט ווינציקער פּון איר אַליין.  
לאה'קע פלעגט פּאַרקויפּן דעם גרעסטן טייל פּון די פּיש צו אירע  
שכנטעס, אַזוי אַז זיי האָבן אין איר זכות אויך געהאַט לעבעדיקע  
פּיש אויף שבת.  
גאַנץ אָפּט, ווען ס'איז קלימאָנסקין באַפּאַלן דער דורשט נאָך  
אַ גוטער גלאַז ביר, איז ער געקומען צו פּאַרן צו לאה'קעס קרעמל  
אינמיטן דער וואַך. אין אַ זעלכע טעג פלעגט טרעפּן, אַז מיר, די  
מיכאלישקער, האָבן געהאַט אַ וואַרמעס פּון גילדערנע פּיש אין אַ  
סאַמע פּשוטן מיטוואַך.





## דער ערשטער גראמאָפּאָן אין שטעטל

בענטשע דער איינבינדער, וואָס זיין הויז האָט זיך געפונען אין איינער פון די מיכאַלישקער געסלעך, איז געווען דער ערשטער איד ביי אונדז אין שטעטל, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ גראַמאָפּאָן. ער האָט מזכה געווען די אידן פון ניעסוויזש מיט דעם גרויסן פאַרגע-ניגן פון הערן די תפילות פון די באַרימטע חזנים און אַנדערע מיני-געזאַנגען, געשפילט דורך דער וואונדערבאַרער כלי; — אַ תענוג, וואָס נאָר גבירים אין די גרויסע שטעט האָבן זיך עס געקענט פאַרגינען. פון וואָנען טאַקע האָט עס זיך גענומען צו בענטשע דעם איינ-בינדער אַזאַ אַנטיקל, און ווי אַזוי האָט ער זיך צו דעם דערשלאָגן? בענטשע איז געווען אַ גרויסער ליבהאַבער פון חזנות. אינגלוייז איז ער געווען אַ משורר ביי בעלי-תפילות און האָט געחלומט צו ווערן אַ חזן. דער מוזל האָט אָבער בענטשען ניט צוגעשפילט. ער איז קיין חזן ניט געוואָרן, און האָט זיך גאָר גענומען צו אַ מלאכה. ער איז געוואָרן אַ גוטער איינבינדער. עס האָט אָבער בענטשען גע-צויגן צום עמוד. פלעגט ער דאָווענען שבתים און ימים-טובים פאַרן עמוד אין אַלטן בית-מדרש. בענטשע איז אויך געווען פאַרעכנט זיין גאַנצן לעבן פאַר אַ מבין אויף חזנות. אַז ס'האַט געטראָפן און אַ חזן איז געקומען אין שטעטל, איז בענטשע געווען פון די ערשטע, וואָס זענען געגאַנגען הערן אים דאָווענען.

נאָכן דאָווענען האָט דער עולם געהאַלטן פאַר אַ חוב צו פרעגן בענטשען, וואָס דענקט ער וועגן „דער כלי“. אויף בענטשעס מבינות האָט מען געשטעלט און ניט געוואָגט עס אַפצופרעגן.

אַלס ליבהאַבער פון חזנות, האָט בענטשע געהאַט די זכיה, אַז אין „זאָל“ פון זיין הויז זאָל אַמאָל איינשטיין אַ חזן פון די גרויסע

חזנים, וואס פלעגן פון צייט צו צייט קומען קיין ניעוויזש. בענטשע האָט אויך געהאַט אַ חזקה, אַז צו אים זאָלן פאַרפאַרן די קלעצקער בעלי-תפילות, וועלכע מ'האַט געדונגען צו דאווענען ימים-נוראים אין אַלטן בית-מדרש. בענטשע האָט ניט געזוכט פון זיי צו פאַרדי-נען. ער האָט נאָר געהאַט די גרויסע באַפרידיקונג, וואָס ער האָט געקענט הערן ווי די בעלי-תפילות זינגען איין זייערע שטיקלעך מיט די משוררים.

און אַט האָט גאַט צוגעשיקט בענטשען אַ כשרע מציאה, אַ כלי אָן אַנטיקל וואָס קען באַצירן אפילו אַ גביריש הויז, און וואָס פאַר-שאַפט נאָך דערצו גרויס הנאה אַזאַ ליבהאַבער פון נגינה ווי ער, בענטשע, איז, און נאָך אַזעלכע אידן ווי ער. איינמאָל האָט אַ פריץ, וואָס האָט געוואוינט אויסערן שטאָט, געבראַכט צו בענטשען אַ פעקל ביכער צו איינבינדן. ווען בענטשע איז פאַרטיק געוואָרן מיט דער אַרבעט, האָט ער אַוועקגעטראָגן די איינגעבונדענע ביכער צום הויז פון פריץ. גראד האָט דאָרט דאָן געשפילט אַ גראַמאַפאָן. בענטשע האָט געהערט אַזעלכע האַרציקע מעלאָדיעס, וואָס האָבן זיך געטראָגן פון אַ גרויסער טרובע, אַ צוגעשרויפטע צו אַ פירקאַנטיקע שיינגע-שניצטע קעסטל. ער האָט געזען ווי דער פריץ לייגט יעדעס מאָל אַוועק אויפן קעסטל אַ קיילעכדיקע, שוואַרצע פלאַטע, דרייט אָן מיטן הענטל, און פון דער טרובע גיסן זיך זיסע געזאַנגען, וואָס דער-קוויקן די נשמה.

בענטשע איז דאָרטן געשטאַנען אַ היפשע צייט, זיך צוגעהערט אינגאַנצן אַ געפלעפטער.

דער פריץ, וואָס האָט באַמערקט ווי איבערראַשט בענטשע איז, האָט אים געגעבן צו פאַרשטיין דעם גאַנצן סוד פון דער שפּיל-קעסטל, וואָס מ'רופט עס גראַמאַפאָן, און האָט אים געוויזן גענוי ווי מען דאַרף עס „אַנשטעלן“. און נאָך עפעס שיינס האָט דער פריץ

## אין יענע יארן

בענטשען געזאגט: אזוי ווי ער, דער פריץ, קלייבט זיך גאָר איבן גיכן אַרויסצופאַרן אין אַ גרויסע שטאָט, איז ער גרייט צו פאַר-קויפן בענטשען דעם גראַמאַפאָן בחצי-חנם. דער פריץ האָט אים אויך דערציילט, אַז די פלאַטן ברענגט פאַר אים דער אידישער קאַ-מישניר, וואָס פאַרט אַלע וואָך קיין מינסק איינצוקויפן סחורה פאַר די שטעטלשע קרעמער. ער האָט צוגעלייגט: מ'קען דאָרט אין מינסק קויפן פלאַטן סיי „אונזעריקע“ סיי „אייזעריקע“ געוונגענע פון „קאַב-טאָרס“.

בענטשע האָט אָן איבעריקע מינוט ניט געטראַכט. ער איז באַלד דורכגעקומען מיטן פריץ וועגן מקח, און האָט מיט שמחה אַהיים גענומען די וואונדער-כלי, דעם גראַמאַפאָן.

פון דעמאָלט אָן האָט זיך אין נייעסוויזש אָנגעהויבן אַ סדרה גראַמאַפאָן. ווען בענטשע איז יענעם טאָג געקומען אין בית-מדרש, האָט ער באַלד דערציילט אַלעמען וועגן דעם אוצר, וואָס ער האָט איינגעהאַנדלט. ער האָט פאַרבעטן גוטע פריינט צו קומען שבת-צו-נאַכט צו אים אַהיים אַנקוקן די כלי, איינעם פון די וואונדער פון דער וועלט, און הערן ווי סע שפילט דער גראַמאַפאָן.

נאָך הַבדלה איז בענטשעס „זאַל“ געווען איבערגעפאַקט מיט געסט. אויבנאָן, ביי דער מזרח-וואַנט אויף אַ ווינקל-טישיל איז גע-שטאַנען בכבודיק דער גראַמאַפאָן מיט דער ברייט-מויליקער, גרוי-סער, גרינער טרובע.

דער עולם איז געווען זייער געשפאַנט, שוין געוואַלט וואָס גי-כער הערן דאָס שפילן. בענטשע האָט זיך אָבער ניט געאיילט. געווען זייער פאַרויכטיק, מיט ציטעריקע הענט האָט ער אַרויסגענומען פון דער פאַפירענער שיידל די נייע פלאַטע, וואָס ער האָט נאָר-וואָס גע-בראַכט פון קאַמישניר. ער האָט אַלעמען געוויזן דעם דיסק, און זיי דערקלערט, אַז אויף אַט דעם קיילעכדיקן דעקל געפינען זיך פאַסקעס

און סמנים, און דאָס איז פאַר דער כלי, דעם גראַמאַפּאָן, ממש דאָס זעלבע, וואָס די נאַטן פאַר אַ חזן. מיט גרויס כונה, ווי ביים זאָגן „לשם יחוד“, האָט בענטשע אַוועקגעלייגט דעם דיסק אויפן קיילעכ־דיקן געשטעל פון קעסטל און פאַרזיכטיק אַריינגעשטעלט די נאָדל. ער האָט בעת־מעשה אַכטונג געגעבן, אַז קיין פרעמדע האַנט זאָל זיך ניט צורירן צום אוצר, מ'זאָל עס חלילה ניט קאַליע מאַכן. בענטשע האָט פאַמעלעכקע אָנגעדרייט מיטן הענטל די כלי, און אין אַ פאַר סעקונדן שפעטער האָט דער עולם דערהערט די סליחה „אַשמנו מכל עם“, געזאָגט פון חזן דוד רויטמאַן.

ווען ס'האַבן זיך דערהערט די ערשטע עטלעכע ווערטער, וואָס זענען אַרויסגעקומען שאַרף און קלאַר פון דער גרויסער גרינער טור־בע, האָבן זיך ביי עטלעכע אידן אַרויסגעריסן פון גרויס התפעלות די ווערטער: „עס זינגט דאָך ממש ווי אַ לעבעדיקער חזן!“

בענטשעס פנים האָט געשטראַלט פון נחת. ער האָט אָבער צו־געלייגט דעם פינגער צום מויל, און ווינקנדיק געבעטן מ'זאָל ניט מפסיק־זיין.

אַז דאָס זינגען האָט זיך געענדיקט, און דער עולם אידן האָט זיך דערפילט פריי צו ריידן, האָבן זיי געהאַלטן אין איין באַוואונדערן די אומגלויבלעכע דערפינדונג און ניט געקענט גענוג אַנלויבן די טייערע כלי. בענטשע האָט געמוזט לאָזן פיל מאָל איבערשפילן די סליחה „אַשמנו מכל עם“, און די געסט זיינען ניט מיד געוואָרן צו הערן. אַז מען האָט אין בענטשעס געסל דערהערט דאָס שפילן, האָבן זיך פון אַלע שטיבלעך צוזאַמענגעקליבן די שכנים אַרום בענטשעס הויז, מ'האָט זיך אַנגעהאַנגען אָן די שוועלן פון די פענצ־טער און אַרום די קאַרניזן, צו אַנקוקן „דעם וואונדער“ און הנאה האָבן פון דער נגינה.

די געסט, וואָס זענען יענעם שבת־צו־נאַכט געווען ביי בענטשען,

## א י ן י ע נ ע י א ר ן

האָבן צוטראָגן דעם וואונדער פון גראַמאַפּאָן איבערן שטעטל. אויף מאָרגן זענען געקומען אַ סך נייגעריקע אידן אַנקוקן די כלי.

בענטשע איז יענעם זונטיק געווען אַ פאַרהאַרעוועטער מענטש. ער האָט געמוזט יעדעס מאָל וואַרפן די אַרבעט, ווייזן די אידן דאָס שפּיל-קעסטל מיט דער טרובע, און געבן זיי צו פאַרשטיין דעם גאַנצן ענין פון גראַמאַפּאָן. ער האָט עס אָבער געטאָן גוטמוטיק, מיט אַ זעלבסט־צופרידנקייט. אַ טייל אידן האָט ער איינגעלאָדן צו קומען צו אים שבת־צונאַכט הערן זיין גראַמאַפּאָן שפּילן.

אַזוי איז געוואָרן אַ מנהג ביי בענטשען צו שפּילן יעדן־שבת־צו־נאַכט דעם גראַמאַפּאָן פאַר געלאָדענע געסט, פאַר גוטע פריינט און סתם־אידן, די וואָס זיינען געקומען די ערשטע, און האָבן זוכה גע־ווען, זיינען געזעסן, אָדער געשטאַנען, אינעווייניק אין „זאַל“ און זיך צוגעהערט צו דער נגינה. די וואָס האָבן ניט זוכה־געווען און זיינען געשטאַנען אין דרויסן אַרום די פענצטער, האָבן ניט ווייני־קער הנאה געהאַט ווי די, וואָס זענען געקומען די ערשטע.

בענטשע האָט פון מאָל צו מאָל צוגעקויפט נייע פּלאַטן. ער האָט דורכן קאַמישניר, וואָס פאַרט קיין מינסק, זיך איינגעשאַפּן ניט בלויז נייע חזנישע זאַכן, נאָר אויך פּאַלקס־לידער, חתונה־אויפּשפּילן און חופּה־מאַרשן.

די לידער און די ניגונים, וואָס מ'האַט געהערט ביי בענטשען אויפן גראַמאַפּאָן, זיינען פּאַנאָדערגעטראַגן געוואָרן איבערן שטעטל. ס'האַבן זיי געזונגען ביי דער אַרבעט די מיידלעך און בחורים, די גע־זעלן אין די מאַסטערסקאַיעס.

ס'זיינען אַריבער עטלעכע יאָר און אין שטאָט זיינען צוגעקומען נאָך צוויי גראַמאַפּאָנען: איינער ביי שמעון־אורי גאָלדבערג, דעם אַפּטייקער, און דער צווייטער ביי וויגאַנט דעם בעקער, אַ דייטש, וואָס האָט זיך ספּעציאַליזירט אין באַקן „פּראָנצויזישע בולקעס“.

פון די הייזער, וואו ס'האָבן זיך געפונען די נייע גראַמאַפּאָנען,  
האַט מען אויך געהערט אין די פאַרנאַכטן, ווען דער עולם גייט  
שפּאַצירן, פאַרשיידענע מעלאָדיעס און לידער.  
פון שמעון-אוריס הויז האָבן זיך געטראָגן אַפּערע-געזאַנגען,  
רוסישע לידער און סימפּאָנישע מוזיק.  
וויגאַנטס גראַמאַפּאָן האָט מערסטנס אויסגעשפּילט דייטשישע  
לידער, וואַלסן און אַנדערע טאַנץ-מוזיק.  
אַבער דאָס שפּילן פון די צוויי נייע גראַמאַפּאָנען האָט שוין ניט  
געהאַט דעם חן און די צוציאונגס-קראַפּט, וואָס ס'האַט פאַרמאַגט  
דאָס שפּילן פון בענטשעס ערשטן גראַמאַפּאָן.



## די בונדיסטן פארזאמלען זיך אין אלטן בית-מדרש

דעם ליכטיקן אַנדענק פון אונזער חשובן בן עיר,  
הרב ד"ר משה־אלעזר אייזנשטאַט.

ס'איז געווען ערב דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע. כ'בין  
געווען נאָך אַ קליין אינגל. כ'האַב נאָך ניט געהאַט קיין קלאָרן באַ-  
גריף פון די געשעענישן, וואָס האָבן פאַסירט אין יענע שטורעמדיקע  
טעג. אָבער מיין וואַכזאַמער אויער האָט שוין אויפגעכאַפט אַ סך  
פון דעם, וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט. צו אונדז אין הויז איז  
אַנגעקומען די „הצפירה“ און מ'האַט שטענדיק געשמועסט וועגן די  
טאַג ניס. אויך אין אַלטן בית־מדרש, וואו כ'פלעג פאַרברענגען מיי-  
נע פרייע שטונדן, האָב איך זיך צוגעהערט אויפמערקזאַם צו די  
שמועסן וועגן די „הויכע ענינים פון פּאָליטיק“. כ'האַב געוואוסט, אַז  
אַ שטורעם טראַגט זיך איבער רוסלאַנד.

פילע פון די רעוואָלוציאַנערן ביי אונדז אין שטאַט זיינען מיר  
געווען גוט באַקאַנט. זומערצייט, אין די שבתים, פלעגן גיין שפּאַצירן  
אויף די טראַטוואַרן פאַרביי אונדזער הויז בחורים און מיידלעך אַנ-  
געטאַן אין רויטע און שוואַרצע „רובאַשקעס“. כ'האַב געוואוסט, אַז  
דאָס זיינען סאַציאַליסטן, חברים פון „בונד“ און פון „פּועלי-ציון“,  
וואָס גייען קיין „האַלבער“ וואַלד אויף „סכאַדקעס“ (פאַרזאַמלונגען).  
כ'האַב אויך געוואוסט, אַז מיינע שוועסטער־קינדער, פון דער באַ-  
וואוסטער פאַמיליע איזראַעל, וואָס האָבן געוואוינט אויף „ניישטאַט“,  
זיינען די הויפּט־פירער פון רי רעוואָלוציאַנערן ביי אונדז אין  
שטאַט.

אין אונדזער הייז האָבן זיך אויך געפונען בראַשורן און אַלער-  
ליי פאַרבאָטענע סאָציאַליסטישע פּלוג-בלעטלעך, וואָס מיינע על-  
טערע שוועסטער פּלעגן אַוועקראַמען און פאַרבאַהאַלטן ווי נאָר  
ס'האַט זיך אין גאַס באַוויזן דער „נאַדזיראַטעל“.

כ'האַב געפילט, אַז אַ סך אידן אין אונדזער שטאָט סימפּאַטזירן  
מיטן הויפּט-ציל פון די סאָציאַליסטן. די אידן האָבן דאָך אויס-  
געקוקט אויפן טאָג, ווען ס'וועט קומען די מפּלה פּונ'ם צאַר, דעם  
צורר היהודים, וואָס האָט יעדן טאָג אַרויסגעגעבן אויף זיי נייע  
גזרות! ס'האַט אָבער די אידן וויי געטאָן צו זען ווי די מערסטע סאָ-  
ציאַליסטן רייסן זיך אָפּ פון אידישקייט און פאַרשוועכן אַלע היילי-  
קייטן. האָט דער צווייפל געעגבערט אין זייערע הערצער: קען דאָס  
אידיש פּאַלק געהאַלפן ווערן פון אַט אַזעלכע ווי זיי זיינען?!

ס'האַבן זיך אויך געפונען אידן, וואָס האָבן מורא געהאַט, אַז  
ס'וועט אויסגיין צו אידישע קעפּ אויב די רעוואָלוציאָנערן וועט  
ניט געלינגען צו פאַרווירקלעכן זייער שטרעבונג.

אין אַ געוויסן שבת האָט זיך אין נייעסוויזש פאַרלאָפּן עפעס  
אַזוינס, וואָס האָט אויפגעטרייסלט און צעווייטיקט די הערצער פון  
די פרומע אידן. מ'האַט וועגן דעם גערעדט מיט טיפּן פאַרדרוס אַ  
לענגערע צייט, אַזוי אַז דאָס טרויעריקע געשעעניש האָט זיך איינ-  
געקריצט אין מיין זכרון.

יענעם שבת האָבן די חברים פון „בונד“ „פאַרכאַפט“ דעם  
אַלטן בית-מדרש פאַר אַ גרויסע מאַסן-פאַרזאַמלונג.

דער אַלטער בית-מדרש איז געווען אין אונדזער שטאָט איינציק  
אין זיין מין. דאָס איז געווען אַ זייער אַלטער בנין מיט אַ געוועלבתן  
סופיט און מיט אומגלויבלעך דיקע ווענט, געטאַרקעוועטע און אָפּ-  
געקאַלכטע פון אינווייניק און אויסנווייניק ביז צו דער ערד. עס  
איז געווען אַנגענומען ביי די אידן פון נייעסוויזש, אַז דער בנין איז



שוין אזוי אַלט, אַז דער שטיינערנער פונדאמענט און עטלעכע שורות ציגל פון בית-מדרש זיינען פאַרוונקען אין דער ערד.

אין די ווינקלען פון דער צפונדיקער וואַנט און פון דער דרום-דיקער, וואָס גרעניצן זיך מיט דער מזרח וואַנט, זיינען געווען אויס-געוועלכטע טיפע ערטער אויף צו האַלטן ספרים. אין דער טיפעניש זיינען געווען איינגעבויט פאַליצעס, אויף וועלכע ס'זיינען געשטאַנען גמראס פון גרויסן ווילנער ש"ס אין דריי שורות איינע נאָך די אַנדערע.

דער געוועלכטער סופיט האָט זיך געשטיצט אויף פיר פיר-קאַנטיקע געמויערטע זיילן («סלופעס», האָבן זיי געהייסן), וואָס זיינען דיקייט איז אויך געווען אַ גוואַלדיקע. ביי די זייטן פון די צוויי מעריב'דיקע זיילן זיינען געשטאַנען אַלמערס אָנגעפאַקטע מיט טויזנטער ספרים.

דער אַלטער בית-מדרש איז געווען דער איינציקער מקום-קדוש אין נייעוויזש, וואָס האָט ניט געהאַט קיין עזרת-נשים (ווי-בערשע שול).

פון די אַלטע דורות אָן איז דער אַלטער בית-מדרש געווען דאָס אָרט, וואו די לומדים פון שטאָט זיינען געזעסן און געלערנט מיט גרויס חשק.

אין מיינע אינגלשע יאָרן פלעגן די זקנים דערציילן, אַז מיט פערציק-פופציק יאָר צוריק, זיינען אין אַלטן בית-מדרש געזעסן זעכציק יונגעלייט מוסמכים און געלערנט טאָג ווי נאַכט מיט גרויס התמדה. פילע פון זיי זיינען שפעטער באַוואוסט געוואָרן אויף דער וועלט אַלס רבנים-גאונים, גרויסע «בעלי-הלכה».

און אַט דעם מקום-קדוש האָבן עס די חברים פון «בונד» אויס-געקליבן פאַר זייער פאַרזאַמלונגס-פלאַץ.

שבת נאַכמיטאָג, האָבן די בחורים און מיידלעך, אָנגעטאַן אין די רויטע «רובאַשקעס», זיך גענומען צוזאַמענקומען איינציקווייז אין

אלטן בית-מדרש און האָבן זיך אויסגעזעצט אויף די בענק אַרום דער בימה. אין דעם לאַנגן פּאַליש זיינען געווען אויסגעשטעלט די קעמפּער, „דער באַיעוואַי אַטריאַד“ מיט „שפּיערס“ (רעוואָלווערן) אין די קעשענעס, גרייט אויף וואָס עס זאָל זיך ניט טרעפּן.

די עלטערע אידן, וואָס זיינען געזעסן און געלערנט, האָבן זיך געוואונדערט וואָס טוען די חברה-לייט דאָ אין אַלטן בית-מדרש? זיינען אפשר די שקצים גאַר געוואָרן בעל-תשובה'ס? און וואָס טוען דאָ אין מקום-קדוש, אָט די מוידן?!

די חברים, וואָס האָבן געוואַרט אויף די אַגיטאַטאָרס, האָבן דערווייל אַרויסגענומען פון די קעשענעס פּאַפּיראַסן און שוועבעלעך און גענומען רויכערן.

דערווענדיק דאָס, זיינען די אַלטע אידן, די לערנערס, פאַר-צייטערט געוואָרן. אויפגעשטורעמטע האָבן זיי אָנגעהויבן שרייען און זידלען די משומדים, וואָס זיינען מחלל שבת אין אַזאַ הייליקן אָרט.

די חברים פון „בונד“ האָבן זיך אָבער אויסגעלאַכט פון זיי און האָבן געהייסן די עלטערע אידן צו האַלטן מויל.

עטלעכע פון די זקנים, האָבן דעמאָלסט פאַרלאָזן דעם בית-מדרש, זיי זאָלן ניט צוקוקן מיט די אויגן דעם חלול הקודש. די מערסטע עלטערע אידן זיינען אָבער געבליבן אויף זייערע ערטער אין בית-מדרש, ווי זיי וואַלטן געווען אַ וואַך, וואָס היט, אַז זייער הייליקע פעסטונג זאָל ניט אַריינפאַלן חלילה אינגאַנצן אין די הענט פון די אייגענע „מהרסים ומחריבים“ (צוברעכער און פאַרוויסטער).

די לערנערס האָבן אַריינגעקוקט אין די ספרים, אָבער זייערע אויגן, פאַרלאָפּן מיט טרערן, האָבן שטאַר געוואַנדערט איבער די שורות. די הערצער זיינען געווען צעקלעמט און די ליפּן האָבן גע-מורמלט: „ווי צו די אויגן, וואָס זעען אַזוינס!“...

איינער פון די זקנים, וואָס איז געבליבן זיצן ביי זיין טישל אויף זיין אָרט לעבן דעם קאַכליאָוון אויוון, איז געווען דער אַלטער ר' קלמן, וואָס האָט זיין גאַנצן לעבן זיך עוסק געווען אין צדקה זאַכן, אין שפּיזן אַרימעלייט, וואָס די מערסטע פון זיי זיינען געווען דערשלאָגענע בעל־מלאכה'ס.

איינער פון די חברים, אַ ריכטיקער עזות־פנים, האָט צוגעטראָגן אַן אַנגעצונדענעם פּאַפּיראַס צו ר' קלמן'ען, כלומרשט, געוואָלט אים מכבד זיין מיט דעם, דער אַלטער ר' קלמן האָט אים גוט אויס־גע'שגצ'ט, און דער חבר האָט זיך אַפּגעטראָגן. די אַגיטאַטאָרן זיינען אַריינגעקומען אין בית־מדרש באַגלייט פון עטלעכע „קעמפּערס“.

די בונדישע רעדנערס האָבן דער עיקר גערעדט און אַגיטירט וועגן „ננתקה“, — וועגן אַראַפּוואַרפן דעם קיסר ניקאָליי, שאַפן אַ קאַנסטיטוציע, און איינפירן פּרייהייט און גלייכהייט אין רוסלאַנד. זיי האָבן אָבער אויך געשאַטן פּעך און שוועבל אויף גאָט און אויף די, וואָס גלויבן אין משיח'ן, איבערהויפט האָבן זיי געצאַרנט קעגן די, וואָס האָפּן אויף אַ נייער גאולה פאַר אידן דורך די פּאָליטישע נסים, וואָס עס וועלן ווייזן די ציוניסטן, — אַט די „בורזשויען“, וואָס פאַר־לאָזן זיך אויף די צוזאַגן פון די קיסרים און זייערע שוואַרצ'מאהל־דיקע מיניסטאָרן.

צווישן די אַגיטאַטאָרס איז געווען איינער, וואָס האָט מעשה דרשן אויסגע'פּילפּול'ט, אַז אין דער אמת'ן באַלאַנגט גאָר דער אַלטער בית־מדרש צו זיי, צו די חברים פון „בונד“, און זיי זיינען עס די ריכטיקע יורשים פון דעם מקום־קדוש.

„אַט דעם בנין, — האָט דער דרשן זיך צעפלאַמט ריידנדיק — האָבן געבויט אידישע אַרבעטער, אמת'ע פּראַלעטאַריער, מוליאַרעס, טשעסליאַרעס און סטאַליאַרעס האָבן מיט זייער שווייס און שווערער מי אויסגעבויט אַט דעם בנין, זיינען געקומען די שיינע אידן, די

באַנק־קוועטשערס, קרעמערלעך, קליינע־בורזשויען, וואָס זייגן אויס די קראַפט פון אַרבעטער און פויער, און האָבן גאָר פאַרכאַפט דאָס הויז פאַר זיך!

ביי אַ שעה דריי איז דער אַלטער בית־מדרש יענעם שבת גע־ווען „פאַרכאַפט“ דורך די חברים פון „בונד“.

ווען די פאַרזאַמלונג האָט זיך געענדיקט, זיינען די ערשטע אַרויסגעגאַנגען די אַגיטאַטאָרס אין דער באַגלייטונג פון די קעמ־פערס. די אַנדערע חברים זיינען זיך צוגאַנגען איינציקווייז אויפן זעלבן שטייגער ווי זיי זיינען פריער צוזאַמענגעקומען.

נאָך זייער אַוועקגיין איז אין דער לופט פון אַלטן בית־מדרש נאָך געשטאַנען אַ געדיכטער רויך און ס'האַט זיך געפילט דער שלעכטער ריח פון טאַבאַק. פאַפיראַסן־עקלעך און שטיקלעך אָפגע־ברענטע שוועבעלעך האָבן זיך געוואַלגערט אויפן דיל פון בית־מדרש, — עדות פון דעם חילול שבת און דאָס פאַרשוועכן פון מקום־קדוש.

די זון האָט זיך גענומען זעצן. די אידן, וואָס זיינען פאַרבליבן אין אַלטן בית־מדרש, האָבן זיך אַרומגעזעצט אַרום ר' קלמנ'ס טיש. די מערסטע פון זיי, — ר' קלמנ'ס תלמידים, — זיינען געווען בעל־מלאכה'ס, קינדער פון בעל־מלאכה'ס, זינט זירות, וואָס האָבן גאַרניט געוואוסט, אַז זיי זיינען „פּראַלעטאַריער“, און דער חוק לישראל איז געווען זייער איינציקע קאַנסטיטוציע.

מיט צעווייטיקטע הערצער, און מיט אַ ניגון אָנגעזאַפט מיט טרויער, האָבן זיי אָנגעהויבן זאָגן פסוק נאָך פסוק:  
„אַשרי תמימי דרך“...



## די אַגראַדניקעס קומען אַהיים

די ערשטע, וואָס האָבן אונדז, קינדער פון ניעסוויזש, געגעבן דעם טרויעריקן צייכן, אַז דער ליבער זומער קלייבט זיך אין וועג אַריין, זיינען געווען די בושלעס, וואָס האָבן געהאַט זייערע נעסטן אויף די ריזיקע בוימער פון „האַלבע“\*. ווען מיר האָבן דערזען ווי די באַטשאַנעס ציען זיך טשאַטעסווייז אַוועק, האָבן מיר זיי נאָך געקוקט און באַגלייט מיט פאַרקלעמטע הערצלעך. מיר האָבן געפילט, אַז זיי טראָגן אַוועק אויף זייערע ווייסע, ברייט־צעשפּרייטע פליגל אין די מרחקים אַריין טיילן פון זומער־גליק און זומער־פּרייד.

דעם לעצטן צייכן, וואָס האָט אונדז געלאָזט וויסן, אַז דער לי־בער זומער איז פאַריבער, האָבן מיטגעבראַכט פון די מרחקים די אַגראַדניקעס, וואָס האָבן געצויגן זייער חיונה פון די גרויסע גרינס־גערטנער, וואָס זיי האָבן געזייט אין פּוילן און אין דייטשלאַנד. זיי האָבן זיך אָנגעהויבן צוריקצוקערן סוכות־צייט צו זייערע נעסטן — זייערע הימען אין ניעסוויזש.

אין דער לופט פון שטעטל האָט זיך דעמאָלט געפילט אַ טריי־בער אומעט. ס'האָבן גענומען גיין די ערשטע סומנע אַסיען־רעגנס. דער געקלאַפּ פון די טראַפּנס אויף די שויבן האָט אָנגעיאָגט דאגות אין די הערצער. מ'האַט גענומען זיך זאָרגן וועגן פאַרגרייטן אויף ווינטער: — וועגן אָנשיטן אַ זאַשעק קאַרטאָפּל אין קעלער, וועגן שטעלן אַ פאַר פעסלעך קרויט, מ'זאָל האָבן מיט וואָס די נשמה צו דערהאַלטן; מ'דאַרף די קינדער, וואָס גייען אַוועק אין חדר באַ־קליידן מיט אַ שטיקל וואַרימן מלבוש, און מ'מוז אויך באַצייטנס באַ־

\* „האַלבע“ — דעם פירשט ראַזזיווילס אַ פּולוואַרעק, וואָס האָט זיך געפּו־גען אין מרחק פון אַ צוויי וואָרסט פון ניעסוויזש.

שטעלן כאַטש אַ פאַר שורקעס האַליץ, צו האַבן מיט וואָס דעם זינ-  
דיקן גוף צו דערוואַרימען.

אין אַט דער מיט זאָרג-באַלאַדענער אַטמאָספער פון שטעטל האַט  
דאָס צוריקקומען פון די אַגראַדניקעס אַנגעהויבט פאַר אַ וויילע אַ  
פריילעכערע שטימונג.

אַ מין יום-טובֿ'דיקייט האַט זיך געפילט אַרום די שטעטלשע  
אידן, וואָס זיינען אַנגעקומען פון די ווייטע קאָנטן, אַנגעהאַרעוועטע,  
פאַרברענטע פון זון, מיט אַ לעכצונג אין די ביינער נאָך אַ לאַנגער,  
כשר-פאַרדינטער שבת-רו.

די ווייטע, גרויסע וועלט האַט מיט די אַגראַדניקעס געשיקט  
גערוסן צו אונדזערע אידן פון נייעסוויזש.

אין די אַסיענדיקע און ווינטערדיקע אָונטן זיינען ביי זיך אין  
די שטיבער, און אין די בתי-מדרשים, געזעסן ביי די טישן די  
צוריקגעקומענע און האַבן דערציילט פון „יענע קאָנטן“. דאָס זיינען  
געווען מעשיות פון די חסידים און זייערע רביים פון פּוילן, — ביל-  
דער, וואָס האַבן געשילדערט דאָס לעבן פון די אידן אין די געגנטן  
פון סעדליץ און קאַליש, פּלאַצק און לאַדז. מ'האַט פון די אַגראַדניקעס  
געהערט געשיכטעס פון אונדזערע ברידער, וואָס זיינען פאַרוואַרפן  
אַזש אין דעם העט-ווייטן פּוילן.

די קליינע, געווענטענע היטעלעך, מיט די פּיציקע דאַשיקעס,  
וואָס אַ פאַר פון די צוריקגעקומענע אַגראַדניקעס האַבן אויף זייערע  
קעפּ געטראָגן, האַבן ווי באַשטעטיקט, אַז דאָרטן, אין פּוילן, זיינען  
טאַקי די זיטן און מנהגים גאַר אַנדערע.



## נח-מענדל דער אַגראַדניק

צו אונדז אויף מיכאלישאק פלעגט דער ערשטער קומען צופאָרן  
אַהיים נח-מענדל דער אַגראַדניק.

זיין האַרציק-קלוגער שמועס און ליכטיקער שמייכל, וואָס  
ער האָט יעדן אַנטקעגן געטראָגן, האָט אויפגעמונטערט די אידן פון  
דער פאַרצאָגטער, אין-בלאָטע-פאַרפלייצטער מיכאלישאַק.  
דאָס „פּייפעלע“ ביי נח-מענדלען אין לונגען האָט טאַקי גע-  
האַלטן אין פּייפן (לאַנגע יאָרן האָט ער געליטן פון אַ זאַדישקע  
[אַסטמע]), אָבער זיין גוטמוטיקייט און פּריילעכקייט האָבן אים ניט  
פאַרלאָזן.

פון וואָנען האָט זיך צו נח-מענדלען, דעם שוואַכן אידן, וואָס  
איז געווען אַ בעל-מטופל און באַלאַדן מיט צער גידול בנימ, גענומען  
אַזאָ שיינענדיקער שמייכל? אפשר איז עס אים פאַרבליבן אַ גע-  
שאַנק פון יענע פּריילעכע, זינגעוודיקע יאָרן, ווען ער איז אַ  
משורר געווען ביי זיין צוקונפטיקן שווער, ביי יקר דעם חזן.

ס'איז אַזוי גוט געווען צו זען נח-מענדלען אַרומגיין אַזוי אויפ-  
געראַמט היין-און-צוריק אין „זאַל“ פון זיין הויז, און הערן אים  
זינגען אַ האַרציקע שטיקל חזניש, ווי אַ שטייגער די תּפּלה „רצה“,  
וואָס ער האָט געהערט חזן סיראַטע זינגען, ווען ער איז געווען אין  
וואַרשע. די שוואַרצע, קיילעכדיקע קאַטיקענע היטל ביי נח-מענדלען  
אויפן קאַפּ האָט אויסגעזען ווי אַ מהודר'דיקע יאַרמעלקע. די ברוינע  
אויגן צעשטראַלט. די טונקל-ברוינע וואַנצעס און די ניט-צו-  
לאַנגע באַרד, דורכגעשנירט מיט די ערשטע גרויע האַר, ציכטיק  
און צוגעקאַמט. די טענער גיסן זיך אַזוי ווייך-סאַמעטענע פון זיין  
האַלדז, און גיבן צו פּיערלעכקייט צו דעם אַזוי אויך יום-טוב'דיקן  
אויסזען פון „זאַל“.

## אין יענע יארן

לאה נח-מענדלס „זאל“, איז געווען א שם-דבר אויף „מיכאלישאָק פון נאָכן בריק“.

דער גרויסער צימער מיט די פיר פענצטער איז שטענדיק גע-  
ווען צוגעשלאָסן און יום-טובֿ/דיק אויפגעראַמט. דער דיל האָט  
שעמעריט פון זויבערקייט. די פענצטער זיינען געווען פאַרהאַנגען  
מיט גאַרדינען. די קושעטקע באַדעקט מיט אַ שניי-ווייסער איבער-  
דעק, און די פאַר שטולן איבערגעצויגן מיט אַ שיינעם, געבלימלטן  
צייג. די פענצטער זיינען געווען אַרומגעשטעלט מיט אַלערליי וואַ-  
זאַנעס, אַריינגעזעצטע אין גרויסע, לימענע טעפּ. זיי האָבן גע-  
שפּרייט אַ ריח-ניחוח איבערן צימער און דערקוויקט דאָס האַרץ  
און אויג מיט זייער פּרישער גרינקייט.

אין לאה נח-מענדלס זאל, איז יאָרנלאַנג איינגעשטאַנען דער  
לערער פאַר מיידלעך, מאַטל בורסקי. פון זיין קליינער פיגור,  
מיט דעם אונטערגעשאַרענעם טונקל-שוואַרצן שפיציקן בערדל,  
פון זיין האַרטן קאַפּעליוש און די הויכע שטיוועלעך-קאַלאַשן,  
און פון זיינע געמאַסטענע טריט, האָט זיך געטראָגן אַ מאַדנע,  
נישט-היגע געלאַסענע רואיקייט. זיין קאַלטקייט און רואיקייט  
זיינען געווען אין פולשטענדיקן קעגנזאָץ צו דער טומלדיקער לעב-  
האַפּטיקייט און גערויש, מיט וועלכע לאה נח-מענדלס קינדער  
האַבן אָנגעפּילט די אַנדערע צימערן פון שטוב.

מאַטל בורסקי'ס רואיקייט האָט זיך אָבער אַריינגעפאַסט אין  
דער אַטמאָספּער פון זיין צימער, — „דעם זאל“.

ס'האַט זיך געדאַכט: דער באַ'חנ'טער, מיט גרינס-באַפּוצטער  
יום-טוב שבועות, האַלט זיך אויף צוזאַמען מיט מאַטל בורסקין  
אין לאה נח-מענדלס „זאל“ אַ גאַנץ יאָר.

די מעשיות פון די ווייטע מקומות, פון אַרום סעדליץ און  
וואַרשע, וואָס נח-מענדל האָט אין די ווינטער חדשים אַזוי האַר-



ציק דערציילט, און זיין זינגען חזני'שע שטיקלעך, האָבן צוגע-  
געבן „דעם זאל“ נאָך מער יום-טוב'דיקייט.

און ווער רעדט, אַז נח-מענדל האָט גענומען זינגען זיין ליב-  
לינגס-שטיקעלע „הבן יקיר לי אפרים“, — דעמאָלט פלעגט  
אפילו דער קאַלטער מאָטל בורסקי אויפגעהייטערט ווערן.

און לאה, שטייענדיק ביים אויוון, אָדער ביי דער באַלייע  
מיט גרעט, האָט באַלד אויפגעכאַפט דאָס זינגען און מיט גרויס  
געפיל מיטגעהאַלפן פון דער ווייטנס :

„יקיר לי אפרים, יקיר, יקיר לי, יקיר לי אפרים, הבן יקיר,  
יקיר, יקיר לי, יקיר לי אפרים“.

אַט דאָס נחת פון הערן איר נח-מענדלס זיסן זינגען ביי זיך  
אין הויז און ביים דאווענען פאַרן עמוד, און די ליבשאַפט, וואָס  
ער האָט איר אַרויסגעוויזן, האָבן לאהן געגעבן כוחות צו טראָגן דעם  
שווערן יאָך. דאָס האָט אויפגעמונטערט איר געמיט, און האָט אַרייַנ-  
געטראָגן ווייץ און גלייכווערטל אין אירע לאַנגע שמועסן, וואָס  
זי האָט ליב געהאַט צו פירן מיט די שכנות פון מיכאַלישאַק.



## ניאָמע איטשע-דוד'ס און אברהם יאָשע פאַלק'ס

דער צווייטער אַגראַדניק, וואָס פלעגט זיך צוריקקערן פון זיין גאַרטן אין פוילן און זיך באַוויזן אויף מיכאַלישאַק ארום סוכות-צייט, איז געווען ניאָמע איטשע-דוד'ס.

ניאָמע פלעגט זיך טאַקי מער ניט ווי באַוויזן. צופיל זען אים אין גאַס, ביי זיין הויז, און ווער רעדט הערן פון אים, האָבן מיר, מיכאַלישאַקער, ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט.

ניאָמע איז געווען אַ איד אַ הויכער, מיט טונקל-בלויע אויגן, מיט אַ טונקל-שוואַרצע באַרד און געדיכטע, דיקע ברעמען. ער איז געווען אַ איד אַ שטילער, אַ גרויסער שוויגער. אין קעגנזאָץ צו נח-מענדל דעם אַגראַדניק, האָט מען ביי ניאָמע איטשע-דוד'ס גע-דאַרפט אַ וואַרט קויפן. מיר, די קינדער פון מיכאַלישאַק האָבן אים נאָר געזען דורכגיין די גאַס, ווען ער איז, ווי זיין שטייגער, שטיל און צוריקגעצויגן געגאַנגען אין שול דאַווענען, און האָט געטראָגן אין זיינע שווערע, אויסגעפראַצעוועטע הענט דעם גרויסן, שוואַרצן טלית-און-תפלין זאַק.

די הויז פון ניאָמע איטשע-דוד'ס איז אויך געווען איינגע-הילט אין שטילקייט. אין די חדרים פון זיין שטוב האָט געהערשט אַ געלאַסנקייט, וואָס איז געווען אייגנטימליך ניט נאָר פאַר ניאָמען אַליין, נאָר אויך פאַר ניאָמעס ווייב, די שטילע און בנעימות'דיקע גאַלדע. די געלאַסנקייט האָט זיך אָפגערופן אויך אויף די עלטערע קינדער, זייערע טעכטער און זון.

די רואיקייט אין ניאָמעס און גאַלדעס הויז איז געשטערט געוואָרן, ווען ס'איז אונטערגעוואַקסן זייער מייזניק, משה. ער האָט

## אין יענע יארן

רעוואלטירט קעגן דער רואיקייט און האָט אויפגערודערט די שטיל-  
קייט אין די חדרים פון הויז מיט זיין קאַכיקן טעמפּעראַמענט, און  
אַריינגעבראַכט אין זיי אַן אינגליש-שטיפּערישע טומלדיקייט.

\* \* \*

ניאַמע דעם אַגראַדניקס באַווייזן זיך אויף מיכאַלישאַק האָט גע-  
לאָזט וויסן, אַז אויך זיין שוואַגער — זיין ווייבס ברודער — און  
שותף אין גאַרטן, אברהם יאַשע פאַלק'ס, איז שוין דאָ צוריק אין  
שטאָט.

ווען כ'האַב דערזען ניאַמען, האָב איך שוין געוואוסט, אַז  
פון איצט אָן וועט מען טרעפן אין נייעם בית-מדרש (וואָס האָט  
פריער געהייסן „ר' סנדר'ס קלויז“) אויך אברהם האַלפּערין.  
איך האָב ליב געהאַט צו הערן ר' אברהם'ס קלוגע, געוואוי-  
גענע און געמאַסטענע רייד, ביי אַ שמועס אין בית-מדרש, צו פאַר-  
נעמען זיינע אַ זייטיקע באַמערקונג, וואָס ער האָט אַרויסגעזאָגט אַזוי  
שטיל און בנעימות'דיק, אַרייַנקוקנדיק בעת-מעשה אין אַ ספר.  
זיינע אַ באַמערקונג האָט שטענדיק געטראָפן אין פינטל. עס האָט  
יעדן באַהאַרצט דער קלוגער שמייכל, וואָס האָט אויפגעשיינט אין  
אברהם האַלפּערניס באַברילטע, שוואַרצע אויגן ביים דערציילן עפעס  
פון די מרחקים. דער שמייכל האָט געהעלט פאַר אַ וויללע אויף  
זיינע וואַנצעס און קוים געעפנטע ליפן, און ליבלעך אַרייַנגעפלאַ-  
טערט אין זיין ניט-גרויסער טונקעלער באַרד, וואָס איז געווען  
אין פראַפּאַרציע מיט זיין מיטעלן וואוקס און לייכטן געבוי פון  
קערפּער.

איך האָב געהאַט פאַר אברהם יאַשע פאַלק'ס, דעם תלמיד-  
חכם, אַ באַזונדער געפיל פון דרך-אריך אויך צוליב דעם, וואָס ער  
איז געווען דער פאַטער פון געראַטענע און וואויל-געלערנטע קינד-  
דער. דער עלטערער זון זיינער, בערל (באַריס האַלפּערין), אַ זעל-  
טענער בעל-ידיעות, האָט יאַרנלאַנג געוואוינט אין פעטערבורג,

און זיך אויסגעצייכנט אלס פעדאגאָג און טוער אין דער חברה  
 „מפיצי השכלה“.

זיין צווייטער זון, פאַלק האַלפּערין, איז אויך גאַנץ־זעלטן  
 געווען אין דער היים. ער האָט געלעבט אין ווילנע, וואו ער  
 איז געווען אַ לערער, און האָט זיך באַטייליקט אלס שרייבער אין די  
 העברעאישע און אידישע צייטונגען. ער האָט דאָן מערסטנס גע-  
 שריבן פעליעטאַנען און ספורים.

ווען איך בין געווען א יונג אינגל, האָט דער טאַטע מיינער  
 איינגעשאַפן פאַר די תלמידים פון זיין חדר, „די ביבליאָטעק“ וואָס  
 הוצאת „תושיה“ האָט אַרויסגעגעבן פאַר דער יוגנט. אין איינער  
 פון די סעריעס „פרחים“ און „נצנים“ האָבן מיר געפונען דעם  
 ספור „הגב הקטן“ פון פאַלק האַלפּערין. די טראַגישע איבערלע-  
 בונגען פון דעם אינגל, דעם העלד פון ספור, האָט אויף אונדז  
 געמאַכט אַ טיפן, אומפאַרגעסלעכן רושם. ס'האָט אונדז, קינדער  
 פון נייעסוויזש, שטאַרק הנאה געטאָן וואָס דער מחבר פון ספור איז  
 אונדזערער אַ בן־עיר, וואָס מיר קענען אים און קענען זיין גאַנ-  
 צע משפחה. נישט איינער פון אונדז האָט זיך געוואונטשן אין האַרצן  
 ער זאָל אויך זוכה זיין צו ווערן אַ שרייבער און זען זיינע אַ דער-  
 ציילונג אָפּגעדרוקט.

אַ פאַר יאָר שפעטער האָב איך שוין געלייענט צוזאַמען מיט  
 מיין טאַטן פאַלק האַלפּעריןס העברעאישע פעליעטאַנען וואָס זיינען  
 געווען באַהעלט מיט אַן איידעלן הומאָר.

אין איינעם פון זיי האָט ער דעמאָלט באַשריבן אַ מיוחס׳-  
 דיקן „געניאַלן חכם“ פון אונדזער שטאָט, וואָס איז געווען אַן איידים  
 פון איינעם פון די רייכסטע און פאַרנעמסטע בעלי־בתים אין נייעס-  
 וויזש. מ'האָט דאָן ביי אונדז דעם פעליעטאַן פאַרצוקערט. אין  
 שטאָט זיינען אַרומגעגאַנגען פון מויל צו מויל די „קלוגע ווערט-  
 לעך“ און „טייערע איינפאַלן“ פון יענעם מיוחסדיקן איידים.

## אין יענע יארן

אין יענער צייט האָט אויף מיר אויך געמאַכט אַ רושם אַ ציור (בילד), אין וועלכן פּאַלק האַלפּערין האָט באַשריבן דאָס שטאַרבן פון זיין עלטער־זיידן פון מוטערס צד, דער שוסטער, וואָס איז געווען אַ גרויסער ירא־שמים, אָן אמת'ער „נהנה מיגיע כפיו“, אָן עכטער האַרעפּאַשניק, רירנד און דערהויבן איז געווען דאָס בילד ווי דער זיידע זעגנט זיך מיט זיין גאַנצער משפּחה, קינדער, אייניקלעך, און אור־אייניקלעך.

דאָס בילד האָט מיר דערמאָנט אָן דאָס געזעגענען זיך פון איינעם פון די אַבות, וואָס בענטשט זיינע קינדער פאַרן טויט. ווען כ'האַב געלייענט יענע פעליעטאַנען און בילדער אין מיין יוגנט, ווי אויך מיט יאָרן שפּעטער, ווען כ'האַב געלייענט פאַר זיך אַליין פּאַלק האַלפּערינס גאַוועלן, און מיט מיינע תלמידים פון דער העברעאישער שול זיין בוך „חכמי חלם“, האָט פון זיי תמיד אויפ־געשיינט פאַר מיר דער ליבער, איידעלער שמייכל, וואָס האָט גע־העלט אויף די ליפּן פון זיין טאַטן, — אברהם יאַשע פּאַלק'ס.

אין די יאָרן 1918—1920 האָב איך צוזאַמען מיטן לערער אברהם ראָוואון און פּאַלק'ס שוועסטער, די טיכטיקע פּועלי־ציו־ניסטקע און פּאַלק'ס־לערערין, גאַלדע האַלפּערין, געלערנט די אַרימסטע פון די אַרימע קינדער פון נייעסוויז אין דער „בער באַ־ראַכאָו שול“. ביי די פעדאָגאָגישע באַראַטונגען, אָדער ביי די זי־צונגען פון שול־פּאַרוואַלטונג, האָט גאַלדע אָפט געמאַכט טרעפ־לעכע באַמערקונגען אויף איר מיושב־דיקן, בנעימות־דיקן שטייגער. בעת־מעשה פלעגט זיך באַווייזן אַ שמייכל אין אירע קורצזיכטיקע אויגן און אויף איר אויבערשטער ליפּ. עס פלעגט גלייך אַרויפקו־מען אויף מיין געדאַנק דער געשטאַלט פון איר פּאַטער, אברהם יאַשע פּאַלק'ס, ווי ער דערציילט עפעס וויכטיקס פאַר די אידן אין נייעם בית־מדרש און דער ליבער שמייכל זיינער העלט אויף אין זיינע אויגן.



## דער רב, ר' יהושע'לע

כ'האָב זייער ליב געהאַט צו הערן מיין טאַטן דערציילן וועגן די גרויסע אידן, וואָס האָבן באַשיינט אונדזער שטאַט, נייעסוויזש, אין די פריערדיקע דורות.

אַ געוויסן טאָג האָט ער מיט מיר גערעדט וועגן די רבנים, די גאונים, וואָס זענען געזעסן אויפן רבנות־שטול ביי אונדז אין נייעסוויזש.

זאָגט צו מיר דער טאַטע: הער זיך צו, מיין זון, וועל איך דיר דערציילן וועגן ר' יהושע'לען, איינער פון אמת גרויסע רבנים פון אונדזער שטאַט, וואָס כ'האָב זוכה געווען אַליין צו קענען און צו לערנען זיינע וועגן און זיינע אויפפירונגען מיט גאָט און מיט מענטשן.

— דער רב, ר' יהושע'לע, דער זון פון גרויסן גאון, ר' אליהו ראגאלער, האָט מען צוגענומען צו אונדז, אין נייעסוויזש, פון דער נאָענטער שטעטל, קלעצק, וואו ער איז געווען רב צוואַנציק יאָר. אין נייעסוויזש איז ער געזעסן על כסא הרבנות ביז ער איז נפטר געוואָרן, און געפונען זיין אייביקע רו אויפן אַלטן בית־עולם.

דעם נוסח אויף ר' יהושע'לעס מצבה האָט פאַרפאַסט דער גרוי־סער העברעאישער דיכטער, יהודה לייב גאַרדאָן. באַשטעלט ביי אים דעם נוסח האָט ר' יהושע'לעס איידים, דער באַוואוסטער גביר און משכיל, חישין. אויף ר' יהושע'לעס קבר שטייט — ווי דו ווייסט — דער גרויסער אוהל, וואוהין די אידן פון נייעסוויזש קומען אָפט מתפלל־זיין.

דער רב, ר' יהושע'לע, וואָס פון גרויס ליבשאַפט צו אים האָט מען פאַרצויגן זיין נאָמען און גערופן ר' יהושע'לע, האָט זיך אויסגע־

## א י ן י ע נ ע י א ר ן

צייכנט ניט נאָר אין תורה און חכמה, נאָר איז אויך געווען באַוואוסט מיט זיין גוט האַרץ און לויטערע מדות. אויסער דעם איז ער געווען געבענטשט מיט אַ הדרת־פנים. מ'האַט אויף אים געזאָגט, אַז זיין געשטאַלט איז „כתואר פני המלך“ (ווי אַ קעניגלעכע געשטאַלט). ווען ער פלעגט גיין אין גאַס, אַנגעטאַן אין רבישן טראַכט, האָבן זיך שררות אָפגעשטעלט אַנצוקוקן אים, און באַוואונדערט זיין ליכ־טיקן פנים, וואס איז געווען באַצירט מיט זיין שיינער, וויסער באַרד און געקרייזלטע פאות.

ר' יהושע'לע איז געווען אַ גרויסער עובד ה'. דאָס האָט מען איבערהויפט אַרויסגעזען אין זיין דאָווענען. ער האָט גאָט געדינט מיט אַלע חושים זיינע, ביז כלות הנפש. בעת'ן דאָווענען האָט דער פנים זיינער ממש געשטראַלט. אין קריאת־שמע און שמונה־עשרה האָט ער שטענדיק מאַרץ געווען. די מתפללים אין אַלטן בית־מדרש וואָס פלעגן ענדיקן די תפילות פריער, האָבן זיך איינגעהערט מיט אַ הייליקן ציטער צו די פסוקים און ברכות, וואָס ער האָט אַרויסגע־ברענגט פון זיין מויל מיט אַ דייטלעכער אויסשפראַך, מיט זיין זיסן קול, מיט זיין באַזונדער־האַרציקן ניגון און אָפזעץ. ער האָט דאָווע־גענדיק מקיים־געווען „עבדו את ה' בשמחה“ (דינט גאָט מיט שמחה) און „גילו ברעדה“ (פרייט זיך מיט ציטער).

ר' יהושע'לע האָט אָפט דערגרייכט אין זיין עבודה ביז התפשטות הגשמיות.

דער טאַטע האָט מיר ווייטער דערציילט: — אין מיין זכרון איז פאַרליבן אייגעקריצט אַ געשעעניש, וואָס האָט אין איר צייט געמאַכט אַ גרויסן רושם.

עס איז געווען אין אַ שבת, בעת מ'האַט געזאָגט „אל־אָדון“, די תפילה, וואָס דער חזן זאָגט איבער נאָכן עולם פסוק נאָך פסוק.

ווען דער עולם מתפללים האָט אָפּגעזאָגט דעם פּסוק „פּאַר  
 וכבוד“, האָט דער חזן אָפּגעוואָרט צו הערן ווי ר' יהושע'לע לאָזט  
 אויס דעם פּסוק, כדי ער זאָל נאָכדעם עס אויך איבערזאָגן. אָבער  
 דאָסמאָל, ווען ר' יהושע'לע איז צוגעקומען צו די ווערטער: „ראה  
 והתקין צורת הלבנה“, איז ער שטיל געוואָרן, און האָט זיך אַ לאַנגע  
 וויילע פאַרזאַמט. ווען ער האָט זיי ענדלעך אַרויסגעזאָגט, איז זיין  
 קול געווען אָנגעזאַפט מיט טרויער.

דאָס האָט געמאַכט אויפציטערן די הערצער פון די מוֹפְלֵלִים  
 און האָט איבערגעלאָזט אויף זיי אַ שווערן רושם. זיי האָבן אָבער  
 צוליב יראת הכבוד גאַרניט געפרעגט וועגן דעם ביים רב נאָכן  
 דאווענען. ר' יהושע'לע אליין האָט אויך אַ גאַנצן שבת גאַרניט  
 דערמאַנט וועגן דעם ענין.

ביים דאווענען מעריב יענעם מוצאי-שבת האָט ר' יהושע'לע  
 זייער מאַריך געווען ביי זאָגן „השכיבנו“ און אין שמונה-עשרה, ווען  
 ער האָט פאַרענדיקט „עושה שלום“ האָט ער זיך פּאַנאָדערעגוויינט,  
 און ביטערע זיפּצן האָבן זיך ביי אים געטראָגן פון האַרצן.

נאָכן דאווענען האָט ר' יהושע'לע זיך געווענדעט צו זיינע  
 מקורבים און צו זיי געזאָגט מיט אַ געבראַכענעם געמיט: „טייערע  
 ברידער, מיר דאַרפן האָבן גרויס רחמים! כ'האָב מורא, מיינע ליבע  
 אידן, אַז אַ שווערע פּורעניות קומט אויף אונדו, רחמנא ליצלן; אַז  
 אונדזער שטאַט איז פאַרמשפט צו פייער. היינט ביים זאָגן „פאַר  
 וכבוד“ אין דער תּפִּילָה „אַל אֲדוּן“, האָבן פאַר מיינ געזיכט אַרומ-  
 געשוועבט די פיר ראשי-תיבות פון די ווערטער: ר'אה ו'התקין  
 צ'ורת ה'לבנה, וואָס זיי זענען בגימטריא „אש“ (פייער). און ווי  
 אַ רויטער פייערדיקער אויפשריפט זענען זיי פאַר מיינע אויגן גע-  
 שטאַנען אַ לאַנגע צייט“.

ר' יהושע'לעס אויגן זענען פאַרלאָפּן מיט טרערן און זיין  
 ליכטיקער פנים האָט זיך באַדעקט מיט אַ וואַלקן פון אומעט.



## אין יענע יארן

א שרעק האָט אַרומגעכאַפּט אַלע צוהערער. זיי האָבן געוואוסט ווי שטאַרק באַליבט איז די עדה אידן פון ניעטוויזש ביי ר' יהושע'ל לען. זיי האָבן געקענט זיין צדקות און חסידות, און געוואוסט אַז פאַר אים זענען אָפּן די טויערן פון הימל, און פאַרשטאַנען פון זיינע ווער-טער, אַז דאָס מאָל איז „כלו כל הקצין“ און מ'קען די גזרה ניט אַפּשרייען.

יענעם שבת-צוֹנאַכט האָט עס טאַקע אויסגעבראַכן אין ניעס-וויזש די גרויסע שרפה, און דאָס רוב הייזער פון שטאָט זענען אַוועק מיטן פייער.



## ד ע ר פ ר ו ש

איך זיך אין דער פרושים-שול, וואס געפינט זיך אין אן אויבער-שטיבל פון דער גרויסער קאלטער-שול, און לערן גמרא. אין דער פרושים-שול דאוונט מען נאָר ותיקין. פון נאָכן דאווענען בהשכמה ביו מנחה, קומט איצט זעלטן ווער אַריין אין דעם שטיבל. דער איינציקער וואס זיצט דאָ און לערנט אויסער מיר איז דער שוואַרצער פרוש.

מיט עטלעכע יאָר פריער האָט מען נאָך דאָ אין פרושים-שול געהערט די זיסע קולות פון בחורים, וואָס האָבן געלערנט גמרא ביי ר' יוסף'ן, דעם גרויסן למדן און צדיק.

וועגן ר' יוסף'ס צידקות, מידות און אויפפירונגען, זענען אַרומ-געגאַנגען לעגענדעס נאָך ביי זיין לעבן. אויף די עלטערע יאָרן איז ער געווען דיין אין ניעסוויזש. ר' יוסף האָט געהאַט אַ געשלאָסענעם מויל, — גערעדט געציילטע ווערטער. דערפאַר האָט דער יעניקער, מיט וועמען ר' יוסף האָט אויסגערעדט עטלעכע ווערטער, עס גע-האַלטן פאַר אַ גרויסע זכיה. ר' יוסף איז געווען דער רבי אין פרושים-שול, וואו ער פלעגט זיצן און לערנען ס'רוב טאָג.

מיט עטלעכע צענדליק יאָר צוריק איז דער אויבער-שטיבל דאָ געווען געפאַקט מיט „פרושים“, — יונגעלייט לומדים, וואָס האָבן איבערגעלאָזט זייערע פרויען און קינדער אין זייערע שטעטלעך, און געקומען קיין ניעסוויזש לערנען. זיי זענען געזעסן דאָ אין שול און געלערנט טאָג און נאַכט מיט התמדה.

כאָטש איצטער לערנען דאָ שוין מער ניט קיין פרושים און די שול שטייט לידיק כמעט אַ גאַנצן טאָג. האָט זי ניט פאַרלאָרן דעם זכות צו רופן זיך די „פרושים-שול“. אַזוי אויך רופט מען נאָך דעם איינציקן פרוש, וואָס איז געבליבן ווי א זכר פון יענער גאַל-

## א י ן י ע נ ע י א ר ן

דענער צייט, „דער שוואַרצער פרוש“, כאַטש ער איז שוין מער ניט קיין פרוש, ווייל זיין ווייב און קינדער וואוינען איצט מיט אים אין ניעטוויזש. ער איז שוין אויך ניט מער קיין שוואַרצער, ווייל די האָר פון זיין קאָפּ און באַרד זענען שוין פון לאַנג ווייס געוואָרן. איך האָב ליב צו באַאָכטן דעם פרוש'ס אויפפירונג און זיינע מידות, און זיך צוהערן צו זיינע באַהאַרצטע, זיס־טרויעריקע ניגונים ביים לערנען גמרא.

דער פרוש איז נאָר אַ „הויפּן ביינער“. ס'רוב טעג פון זיין לעבן האָט ער געפּראָוועט סיגופים און תעניתים. ער גייט שטענדיק גע־בויגן, איינגעהויקערט, ווי ס'וואַלט געלעגן אויף אים דער שווערער לאַסט פון דעם אידישן ביטערן לעבן אין גלות. זיין פנים דריקט אויס טיפּן צער, נאָר די אויגן ברענען מיט אַ הייליקן פייער. דער שוואַרצער פרוש איז אויך אַ מקובל. שעה'ן לאַנג זיצט ער פּאַרטיפּט איבערן זוהר און אַנדערע קבלה־ספרים און גרונטעוועט זיך אין סתרי־תורה.

מ'דערציילט וועגן פרוש: נאָכט אין נאָכט, ווען ער בלייבט אַליין אין אַלטן בית־מדרש, וואו ער דאַונט שטענדיק מעריב, ריכט ער דאָרטן אַפּ חצות אויף אַ מאוים־דיקן שטייגער. ער מאַכט הקפות ארום בימה, פּאַלט נאָכדעם אַריין אין אַרון־קודש, וויינט און קלאַגט פאַר גאָט אויפן ביטערן גורל פון די אידן, וואָס ווערן געפּלאַגט אין דעם פינצטערן גלות. ער גיסט אויס זיין האַרץ פון וועגן די שרעקלעכע גזרות, וואָס די באַצווינגער און באַדריקער זענען גוזר טאַג־טעגלעך. די ניגונים פון פרוש ביים אַפּריכטן חצות זענען מורא־דיק־טרויעריק, און זיינע זיפּצן און טרערן ברעכן דאָס האַרץ.

און נאָך דערציילט מען וועגן פרוש: גאַנץ אַפּט ביינאָכט גייט ער אויפן הייליקן אַרט און טוט תפילה אין די אוהל'ס און אויף די קברים פון די רבנים־צדיקים. ער וועקט די צדיקים מתפלל־צו־

זיין און צו בעטן רחמים פאַרן כסא-הכבוד אויף זיי אידן וואָס ווערן גערודפ'ט און געפייניקט.

דעם פרוש'ס האַרץ איז אָנגעזאַפּט מיט אידישן פיין. פיל פון די אומגליקלעכע און דערשלאַגענע פון שטעטל קומען צו אים אין פרושים-שול, און גיסן אויס זייערע צובראַכענע הערצער פאַר אים. זיי בעטן אים מתפלל צו זיין פאַר זייער טוועגן, אָדער פאַר זייערע ליבע און נאַענטע.

דער פרוש שטאַרקט די געמיטער פון די ליידינדיקע און מו-טיקט זיי מיט זיינע ברכות און טרייסט-ווערטער.

ער העלפט אויך אייניקע מיט קליינע געלט-סומען, וואָס ער באַקומט פאַר דעם צוועק פון גוט-האַרציקע, פאַרמעגלעכע בעלי-בתים.

\* \* \*

צייט עס האָט אויסגעבראַכן די שרעקלעכע וועלט מלחמה זענען דעם אַלטן פרוש'ס דאגות פאַרפילפאַכט געוואָרן. אין די גרויסע קאַזאַרמעס אין אונזער שטאָט, נייעסוויזש, שטייען סאַלדאַטן און רעזערוויסטן. צווישן זיי געפינען זיך אַ סך אידן. און וואוהין כאַפט זיך אַריין אַ אידישער זעלנער אָדער אַ גענומענער אין זאַפּאַס, ווען ער גייט ארויס אין אַ פרייער שעה פון קאַזאַרמע? ער כאַפט זיך אַריין אין בית-מדרש אָדער אין פרושים-שול, וואו ער געפינט זיך צווישן ברידער-אידן און וואו ער קען גאָט בעטן פאַר זיך און פאַר זיין הויז-געזינד, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט ווי אויפן וואַסער, ווען ס'איז אַרויס דער באַ-פעל צו רעקרוטירן זיך.

דער פרוש ווייזט אַרויס גרויס רחמנות מיט די אידישע „זאַ-פאַסניקעס“. ער טרייסט זיי און שטאַרקט זייער אמונה, אַז גאָט, דער שומרי-ישראל, וואַכט איבער זיינע קינדער, אַז ער איז שטענדיק מיט זיי און וועט זיי אַרויסהעלפן.

## אין יענע יארן

אויסער מיט אַ טרייסט-וואָרט העלפט דער פרוש די אידישע זעלנער מיט וואָס נאָר ער קען. ער קלייבט צונויף פאַר זייערט-וועגן אַ ביסל געלט, זיי זאָלן קענען שיקן הילף צו זייערע פאַ-מיליעס.

דער פרוש באַזאָרגט די פרומע זעלנער מיט כשר'ע שפיז, זיי זאָלן ניט דאַרפן עסן פון קעסל.

פאַר די אַכט טעג פסח אַרדנט ער איין פאַר די אידישע זעלנער אַ כשרע קיך לעבן די קאַזאַרמעס, זיי זאָלן ניט מוזן עסן, חלילה, חמץ אום פסח.

ערב פסח פאַרנאָכט גייט דער אַלטער פרוש דורך אין אַלע בתי-מדרשים, צו זען, מ'זאָל זיך ניט שטעלן דאווענען מעריב ביז יעדער אידישער זעלנער ווערט איינגעלאָדן צו די צוויי סדרים. ער וויל, אַז זיי, די פאַרוואָרפענע פון זייערע היימען, זאָלן פילן דעם טעם פון יום-טוב אין דער וואַרעמער סביבה פון אַ אידישער היים.

די „זאַפאַסניקעס“ פילן גרויס דאַנקבאַרקייט צום פרוש, וואָס זאָרגט זיך פאַר זיי ווי אַ געטרייער טאַטע זאָרגט פאַר זיינע קינדער. דער.

און ווען אַ אידישער זעלנער ווערט אַריינגעשטעלט אין רייס-טער פון די, וואָס דאַרפן אַוועק אויפן פראַנט, קומט ער אין פרושים-שול צו געמען אַ ברכה און זעגענען זיך מיט אַלטן פרוש.

אַט זע איך ווי עס שטייט לעבן פרוש אַ זאַפאַסניק, אַ איד פון אַ יאָר פינף-און דרייסיק. ער האָט איבערגעלאָזט אין דער היים אַ פרוי מיט פינף קליינע קינדער. דערצו האָט ער נאָך אַן אַלטן קראַנקן טאַטן, וועמען ער דאַרף אויסהאַלטן. איצט ליידן זיי אַלע גייט און דחקות.

דער זעלנער גיסט אויס דאָס האַרץ פאַרן פּרוש, דערציילט, אַז מ'שיקט אים אַוועק אויף די שחיטה-פעלדער, דער אַלטער פּרוש איז אַליין אינגאַנצן אויפגעטרייסלט, צע-בראַכן, זיין פנים איז בלאַס און די אויגן פול מיט צער, אַבער ער טרייסט און מוטיקט דעם אידן. ער נעמט אַריין דעם זעלנערס האַנט אין זיין וואַרימער האַנט, דריקט זי אַ לאַנגע צייט מיט ליבשאַפט, ער בענטשט דעם זעלנער און שטאַרקט זיין געמיט, ער דערמאָנט אים, אַז גאָט-ברוך-הוא פאַרלאָזט נישט די, וואָס האַפּן צו אים, און אויך אין די שווערסטע שעה'ן טאָר אַ איד זיך נישט מיאש-זיין פון רחמים. דער פּרוש לייגט אַריין שטילערהייט אין דעם זעלנער'ס קע-שענע אַ ביסל מינץ, דריקט ווידער זיין האַנט, זאָגט בעת-מעשה דאָס קאָפיטל תהילים: „אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי“, (איך הייב אויף מיינע אויגן צו די בערג: פון וואָנען וועט קומען מיין הילף?) און זעגנט זיך מיט אים מיט די ווערטער: „ד' ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם“, (גאָט וועט היטן דיין גיין און קו-מען, פון אַצינד און ביז אייביק). נאָכדעם ווי דער זעלנער קושט די ספּריי-תורות, זיצט אַ וויילע אויפן באַנק ביי דער טיר, גיט ער אַ קוש די מזוזה און פאַרלאָזט די פּרושים-שול. דעמאָלט ערשט ברעכן אויס פון פּרוש'ס האַרץ שווערע זיפּצן, ער פאַרגיסט זודיקע טרערן, איז מתפלל צו גאָט ער זאָל האַבן רחמים און שיצן די קינדער פון ישראל, און מיט אַ ניגון וואָס איז אָנגעזאַפט מיט טיפּן טרויער בעט ער: „שומר ישראל, שמור שארית ישראל ואל יאבד ישראל“ „שומר גוי אחד, שמור שארית עם אחד, ואל יאבד גוי אחד“, אַט די תפילה חזרט ער איבער פיל מאָל מיט יענעם ניגון, וואָס מאָנט און בעט רחמים.

## אין יענע יארן

דער ווידערקלאנג פון דער תפילה טראגט זיך אין חלל פון פרושים-שול פאר אַ לאַנגער, לאַנגער צייט.

אַט גייט דער פרוש אַוועק פון פרושים-שול זיך עוסק צו זיין אין א דבר-מצוה. איך בלייב זיצן איינער אליין. כ'בין ווי צוגע-שמידט צו מיין אָרט.

אין מיינע אויערן קלינגט אַלץ די תפילה מיט איר מיסטיש טרויעריקן ניגון, אַנגעזאַפט מיט אהבת-ישראל, וואָס האָט קיין סוף  
ניט:

„שומר ישראל, שמור שארית ישראל, וְאֵל יֵאבֵד יִשְׂרָאֵל.“...

אדר, הרע"ה

## ר' ק ל מ ן

ווען נאָר עס שווימט אַרויף אין מיין זכרון די געשטאַלט פון דעם אַלטן ר' קלמן, קומט צוזאַמען מיט איר אויף די גרויע ציי- בענע פּושקע מיט דער גרויסער הענטל. אויף דער פּושקע איז אַרויפ־ געקלעפט אַ פּאַרגעלט שטיקל פּאַרמעט, אויף וועלכן ס'איז אויפ־ געשריבן מיט סופּריש געכתיב'ה'טע אותיות: „לחם עניים!“

העכער זעכציק יאָר פּלעגט ר' קלמן, — וועמען מ'האַט גע- רופן ר' קלמן דער הויכער, ווי אויך קלמן שייגע-חיה'ס, — גיין יעדן דאָנערשטיק פון שטוב צו שטוב און צוזאַמענעמען אין זיין גרויסער פּושקע די קאַפּיקעס, פּירערס און זעקסערס, אויף צו באַזאָרגן מיט ברויט די אַרעמעלייט פון אונדזער שטעטל נייעסוויזש.

עס האָבן ר' קלמן ניט צוריקגעהאַלטן די האַרבסטיקע רעגנס, ווען ער איז געווען אַנגעטאָן אין אַן אַלטן גרין-טונקעלן דראַפענעם מאַנטל. אויף די פּיס האָט ער געטראָגן אַ פּאַר גרויסע שטייול, און מיט זיי געטאַפּטשעט אין דער קלעפּיקער, טייגיקער בלאַטע.

עס האָבן אים ניט אַפּגעשטעלט די שניי-שטורעמס אין די ביזע ווינטער-טעג, ווען ער איז געווען אַנגעפּעלצט אין זיין קע- צענעם פּוטער און די פּיס באַשיצט מיט שווערע, האַרטע וואַליקעס.

ר' קלמן איז אויך ניט געבליבן זיצן אין הייז אין דער ברע- נעדיקער תּמוז-הייק, ווען זיין הויכע, סוטלע פּלייצע האָט זיך מיט שווייס באַגאַסן אונטער דעם לייכטן אַלאַפּגענעם רעקל. דער ווייסער, גרויסער העמד-קאַלנער איז אינגאַנצן נאַס געוואָרן אונ- טער דער גרויער, שיטערער באַרד. ר' קלמן האָט איילנדיק גע- שטעלט זיינע טריט, קלאַפּנדיק דערביי מיט די קנאַפל פון די שוואַרצע פּאַנטאַפל.



## אין יענע יארן

קיין זאך האָט ר' קלמנ'ען גיט צוריקגעהאַלטן. יעדן דאָנער־שטיק, האָט זיך ביים אַריינגאַנג פון הויז באַוויון דער אַלטער ר' קלמן מיט זיין לחם עניים פּושקע. מיט די מילדע בליקן פון זיינע גרויסע העל־ברוינע אויגן, און מיטן דינעם שמייכל אויף זיינע גרויע וואַנצן, האָט ער אויפגענומען די פאַר קאַפּיקעס, וואָס די שטוביקע האָבן מיט אַ האַרציקער צופרידנקייט אַריינגעוואָרפן אין זיין פּושקע.

ס'האָט זיך געדוכט: אין דעם בורא'ס מחשבה איז עס געווען צו באַשאַפן ר' קלמנען צוזאַמען מיט זיין פּושקע. באַנאַנט זענען זיי אויף דער וועלט געקומען. און אזוי זענען זיי אויף אייביק געבליבן פאַרבונדן צוזאַמען אין דעם באַוואוסטזיין און אין זכרון פון די איינוואוינער פון אונדזער שטעטל נייעסוויזש.

אין מיינע קינדער־יאָרן האָט שוין ר' קלמן דער הויכער, וואָס איז געווען אַן אינסטיטוציע פאַר זיך אַליין, געהאַלטן ביי קרוב צו שמונים.

ער איז אָבער נאָך געווען קרעפטיק. די אויגן זיינע ליכטיק און דאָס אויער וואַכיק.

דעם מסחר פון תבואה, פון וועלכן ער האָט זיין גאַנץ לעבן געצויגן חיונה, האָט ר' קלמן איבערגעגעבן אין די הענט פון זיין זון, ליפּע. ער אַליין האָט זיך אינגאַנצן אָפּגעגעבן מיט צדקה־ענינים מיט וואַכזאַמקייט און ענערגיע פון אַ יונגען מאַן.

ר' קלמנ'ס שטאַט אין אַלטן בית־מדרש האָט זיך געפונען אין דעם דרום־מערב־דיקן ווינקל, לעבן דער גרויסער קאַכליאַווער הרובע. אַ קליינער, פירקאַנטיקער טישל איז דאָרט געשטאַנען, און איבער אים איז געהאַנגען אַן אַלמער מיט ספרים.

אַט דער טישל איז עס געווען ר' קלמנ'ס «קאַבינעט». דאָרט האָט ר' קלמן געפירט אַלע זיינע צדקה־ענינים.

צו דעם טיש זענען אין די פרימאָרגנס און פאַרנאַכטן געקומען די אביונים פון שטעטל, און ר' קלמן פלעגט עפנען די פושקע און געבן זיי אויף ברויט.

פאַר פסח איז ר' קלמן געווען גאָר באַזונדער פאַרנומען. דאָן פלעגט עוזר דער „שרייבער“ קומען אים אַרויסהעלפן. „דער קאַבי-נעט“ איז געווען אָפן אַ גאַנצן טאָג, און ר' קלמן מיט נאָך אַ פאַר אַנגעזעענע בעלי-בתים, האָבן פאַרטיילט „מעות חטים“ צו די נויט-באַדערפטיקע.

די לעצטע צוויי טעג פאַר פסח האָבן די אַרימע לייט געהאַלטן אין אַריינגיין און אַרויסגיין פון אַלטן בית-מדרש, פון ר' קלמן'ס „קאַבינעט“. עוזר דער שרייבער פלעגט לויט די אַנווייזונגען פון ר' קלמן'ען, וואָס האָט גענוי געוואוסט יעדנס לאַגע און די גרויס פון זיין הויז-געזינד, אַרויסגעבן זיי צעטלעך געשריבענע אין לשון-קודש אין אַזאַ נוסח: „לוג יין לאַרבע כוסות לר' פלוני בן פלוני“. מיט אַט די צעטלעך זענען די אַרעמעלייט געגאַנגען צו יודל ליפשיץ אָדער צו משה-הירש גינזבורג (יאַבראווס איידים), די וויינערס, און באַקומען וויין אויף אַרבע כוסות. חוץ-המועד פלעגן די וויינערס ברענגען די צעטלעך צו ר' קלמן'ען און באַקומען פאַר זיי מזומן.

\* \* \*

לעבן דעם קליינעם טישל, „דעם קאַבינעט“, איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש, און פון זיינע ביידע זייטן לאַנגע, פשוטע הילצערנע בענק. אַרום אַט דעם טיש, וואָס מ'האַט גערופן „ר' קלמן'ס טיש“, פלעגן טאַג-טעגלעך, אין די פרימאָרגנ'ס באַלד גאַכן דאַווענען, און אין די פאַרנאַכטן בין מנחה למעריב, זיך אַרומזעצן די פשוטע אידן צווישן די דאַוונערס פון אַלטן בית-מדרש. די מערסטע פון זיי בעל-מלאכה'ס: שוסטער, שניידער, מוליאַרעס, טשעסליאַרעס, דאָס זענען געווען אידן תמימים, גאַטספאַרכטיקע, וואָס האָבן געגאַרט

## אין יענע יארן

צו לערנען און הערן אַ הייליק וואָרט. ר' קלמן האָט מיט זיי גע-  
לערנט אין דער וואַכן אַ פּרשה חומש מיט רש"י, אַ פּרק משניות  
און עין יעקב. אין די שבתים פאַר מנחה געזאָגט פאַר זיי מדרש.  
פאַר יעדן יום-טוב דורכגעלערנט די דינים אין „חיי אָדם“.

אין אַלע זיינע וועגן און פּירונגען אין עבודת-הבורא: ווען ער  
האָט זיך אָפּגעגעבן מיט באַזאָרגן די אַרימעלייט מיט ברויט, לער-  
נענדיק מיט זיינע תלמידים פון המון-עם, און ווען ער פלעגט דאָ-  
ווענען פאַרן עמוד „מוספים“ אום ראש-השנה אָדער כל נדרי אין  
דער יום-כּפור-נאַכט, פלעגט זיך ר' קלמן אויפפירן זייער איינ-  
פאַך. ס'איז ניט געווען צו מערקן אין אים אפילו קיין סימן פון  
איבערנעמען זיך, אַ קווינט פון גאווה, אָדער אפילו אַ שאַטן פון  
האַפּערדיקייט.

\* \* \*

ר' קלמן האָט געדאַונט מיטן ותיקין-מנין. שמחת-תורה נאָכן  
דאַונען, איז דער גאַנצער מנין געגאַנגען צו ר' קלמן'ען אויף  
קידוש.

דער טאַטע מיינער, וואָס איז געווען דער בעל-קריאה אין אלטן  
בית-מדרש, פלעגט אויך דאַווענען בהשכמה. און שמחת-תורה בין  
איך תמיד מיטגעגאַנגען מיטן טאַטן צו ר' קלמן'ען אויף ברכה  
מאַכן.

דער קידוש ביי ר' קלמן'ען אין הויז האָט מיר פאַרשאַפט גרויס  
נחת-רות, און ביזן היינטיקן טאַג העלט ער אין מיין זכרון ווי אַ  
שיינענדיקער ליכט.

ניט אזוי דער כיבוד, ווי די אמת'ע שמחה פון יום-טוב, וואָס  
האָט זיך געפילט ביים קידוש. ווי ליב און האַרציק איז געווען צו  
זען ווי ברידער זיצן צוזאַמען און זינגען הייליקע ניגונים און  
פאַלקס-געזאַנגען!

ביי ר' קלמ'נס אַ קידוש האָב איך צום ערשטן מאָל געהערט  
זינגען די הושענא: „אום אני חומה“, האָלב אין לשון-קודש און  
האָלב אין אידיש:

„אַבער אַ מעלה, ווידער אַ מעלה:  
אום אני חומה.  
אַבער אַ מעלה, ווידער אַ מעלה:  
ברה כחמה.  
כאַטש, כאַטש, כאַטש,  
גולה וסורה.  
פּאַרט, פּאַרט, פּאַרט  
דמתה לתמר“.

נאָך אַ פּאַלקס-ליד, געזונגען האָלב אין אידיש און האָלב אין  
רוסיש, האָב איך זיך אויסגעלערנט ביי ר' קלמ'ען אין הויז, ביי  
אַ שמחת-תורה-קידוש:

„אַך טי יצר הרע!  
דו טויגסט אויף אַ כפרה;  
ניע טאַרגויעש, ניע קופויעש,  
טאַלקאַ ליודיי סקויעש.  
ניע טאַרגויעש, ניע קופויעש  
טאַלקאַ ליודיי סקויעש“.

אַט דאָס רייצן זיך מיטן יצר-הרע, וואָס זוכט אַריינצונאַרן  
אידן גלויביקע אין זיין נעץ, אָבער ס'געלינגט אים ניט צו טאָן מיט  
זיי קיין מקח און ממכר, — האָט ביי מיר שטאַרק אויסגענומען.  
שמואל-יאָסל ספיוואַק, דער שוסטער, פלעגט זיך דערמאַנען  
דעם חזן מאיר לידערס ניגונים און זינגען האַרציקע שטיקלעך  
פון זיין „קדושה“ און פון „זכרונות“ פון ראש-השנה/דיקן מוסף.  
א יום-טובֿ/דיקע זיסקייט איז געווען צעגאַסן איבער ר' קלמ'נס  
געזיכט. זיינע העל־ברוינע אויגן האָבן געשטראַלט. אַ שמייכל פון  
גייסטיקער הנאה האָט געשוועבט אויף זיינע וואַנצעס, זיך צושפרייט

## א ין י ע נ ע י א ר ן

איבער די גלאַטע באַקן, וואָס זענען געווען באַדעקט מיט אַ פאַר  
לאַנגע שיווע פאות, און זיך אַראָפּגעגליטשט אין זיין ווייסער, שי-  
טערער באַרד אַריין.

\* \* \*

שמחת-תורה נאָך האַלבן טאָג. אַ סך פון די שטאַטישע בעלי-  
בתים זענען נאָך געזעסן ביי די יום-טוב טישן און זיך געקוויקט  
מיט די באַטעמטע געריכטן. די חסידים, וואָס האָבן געדאַונט אין  
קוידענאָוער שטיבל, זענען נאָך אַרומגעגאַנגען בגילופינ'דיק איבער  
די הייזער פון די „אַנשי-שלומם“ און אַרויסגענומען די קוגלען  
פון די אויוונס. אין יענער שעה פלעגט שוין ר' קלמן אַריינקומען  
צו אונדז אין שטוב, מאַכן אַ הויכן געציקלטן: „מי שברך... בעבור  
שנדר חצי פוד לחם לחם עניים“.

מ'בעט ר' קלמן'ען ער זאָל זיך זעצן צום טיש. מ'וויל אים  
מכבד-זיין מיט קידוש. אָבער דער אַלטער ר' קלמן זאָגט זיך אָפּ  
דערפון. דער טאָג איז קורץ, און די הייזער, וואו ער דאַרף נאָך היינט  
זיין און מאַכן דאָרט זיינע מי שברך'ס, זענען נאָך אַ סך, אַ סך.  
אויך אין די יום-טוב'דיקע טעג האָט ר' קלמן ניט פאַרגעסן  
זיינע אַרימע ברידער, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט אויף זיין הילף, און  
פלעגט מאַנען פאַר זיי ביי דער העכסטער פרייד אום שמחת-תורה.



## די צוויי גבאיטעס

פון צווישן די אַנדערע גבאיטעס, וואָס זענען געווען ביי אונדז אין שטאָט, האָבן זיך באַזונדערס אויסגעטיילט מיט זייער פּער-זענלעכקייט, און אַנגעזען מיט זייערע גוטע מעשים די צוויי גבאי-טעס: באַשע און פּערלע.

באַשע די גבאיטע איז געווען אַ פּרוי מיט אַ פאַרנעם: הויך-געוואַקסן און פּעסט געבויט. אויף דער עלטער איז זי נאָך געאַנגען גלייך ווי אַ סטרונע, ס'איז אין איר גאַנצן וועזן געווען פון דער פּעסטקייט פון איר גרויסן, דריי-שטאַקיקן מויער, וואָס איז גע-שטאַנען אויפן ראַג פון ווילנער-און-שול-גאַסן און האָט זיך טאַקע גערופן אויף איר נאָמען: באַשעס מויער.

באַשעס געזיכט-ציגן זענען געווען ברייט-געפורעמט, מענע-ריש, און פון צווישן זיי האָבן אַרויסגעלויכטן אַ פאַר גרויסע שוואַרצע אויגן.

באַשע האָט כמעט שטענדיק געטראָגן טונקעלע קליידער. ס'רוב איז זי געווען איינגעהילט אין אַ ברייטער רעטאַנדע. אויפן קאַפּ ביי איר אַ שוואַרצע הייבל, באַצירט מיט אַ בינטל האַנט-געמאַכטע בלומען. אירע קליידער האָבן איר צוגעגעבן חן און חשיבות.

באַשע'ס גאַנצע האַלטונג און באַנעמונג האָבן אַרויסגערופן צו איר אַכטונג און האָבן עדות געזאָגט, אַז באַשע איז באַשאַפן צו זיין אַן אויפטוערן פון גרויסע זאַכן.

באַשע די גבאיטע האָט זיך שטאַרק פאַרנומען דער עיקר מיט אַזעלכע מצוה-ענינים, וואָס האָבן געפאָדערט גרויס אויפטו.

האַט געטראָפן, אַז די געשעפטן פון א שיינעם בעל-הבית אין שטאָט זענען אַוועק שלעכט און ער איז געוואָרן אַ יורד, און

## אין יענע יארן

ס'איז נויטיק געווען צו שאַפן אַ גרעסערע סומע געלט צו שטעלן אים צוריק אויף די פיס, — האָט באַשע אויף זיך גענומען אַט די מצוה. זי האָט ניט גערוט. זי האָט געזוכט און געפונען וועגן און מיטלען, ביז זי האָט דעם יורד אויפגעשטעלט.

ווען אַ כלה פון אַ יחוס־דיקער משפחה האָט געדאַרפט גיין צו דער חופה און דער טאַטע אירער האָט ניט געהאַט מיט וואָס צו סילוקן דעם צוגעזאַגטן נדן, האָט שוין באַשע געזען, אַז די חופה זאָל ניט אָפגעלייגט ווערן. זי האָט געוואוסט צו וועמען זיך צו ווענדן פאַר „הכנסת כלה“ און האָט שוין איינוועגס געשאַפן געלט פאַר חתונה־הוצאות.

צו יעדער וויכטיקער קהל־שער מצוה, צו וועלכער עס האָט זיך געפאָדערט אונטערנעמונג, ווי למשל, ווען מ'האַט געדאַרפט פאַר־ריכטן די באַד, וואָס האָט געהאַלטן כסדר אין איינפאַלן; אָדער להבדיל, בויען אַ שול, אָדער נאָך אַ חדר פאַר דער תלמוד־תורה, האָבן די שטאָט־גבאים שטענדיק צוגעצויגן באַשע די גבאיטע, זי זאָל זיי מיטהעלפן און באַשע האָט שוין געטאָן איר טייל באמונה. צו באַשע'ס אַן עצה האָבן זיך די שטאָט־מנהיגים צוגעהערט און מיט איר וויכטיקער מיינונג האָט מען זיך גערעכנט.

אויף די אַלע גבאות־זאַכן, מיט וועלכע באַשע האָט זיך אָפגע־געבן, איז געלעגן דער שטעמפל פון אוטאָריטעט, וואָס אַזעלכעס מערקט מען נאָר אין די מעשים פון אָנגעזעענע בעלי־בתים און כלל־טוער.

ווען כ'פלעג אינגלוייז אַנטרעפן באַשען, ווען זי פלעגט גיין אין גאַס מיט נאָך אַן אָנגעזעענער בעל־הבית'טע אין גבאות, האָבן איך זיך שטענדיק אָפגעשטעלט און אָנגעקוקט איר מיט גרויס יראַת־הכבוד.

כ'האַב אויך געוואָלט זען צו טראַגט באַשע אין האַנט אַ שיינעם שטעקן, ווי עס טראַגן, געוויינטלעך, די אַלטע שיינע בעלי־

בתים און די שטאָט-גבאים. כ'האָב געפילט, אַז פאַר באַשען פאַסט  
צו גיין מיט אַזאַ שטעקן.

כ'בין אָבער תמיד געבליבן אַן אַנטוישטער, און כ'האָב אין  
האַרצן געפילט אַ פאַרדראָס. מיר האָט אויסגעזען ווי אַ גרויסע  
קריוודע, דאָס, וואָס באַשע האָט ניט קיין שיינעם שטעקן. כ'בין  
געווען זיכער, אַז ס'וועט באַגאַנגען אַן עולה קעגן אַזאַ פיל-גע-  
אַכטעטער, חשובער פרוי, ווי באַשע די גבאיטע, וואָס גיט אָפּ איר  
גאַנצן לעבן פאַר וויכטיקע שטאָטישע ענינים און פאַר צדקה און  
מעשים טובים.

\* \* \*

פערלע די גבאיטע, די גוטע מאַמע פון די אַרעמע אין אונדזער  
שטאָט. איז געווען דאָר און קליינגעוויקסיק. זי איז אָבער פון גאָט  
געווען געבענטשט מיט אַן אונערשעפלעכן קוואַל פון ענערגיע.  
אויך אין איר טיפן עלטער איז זי געווען פול מיט לעבן, זשוואַון און  
רירעוודיק. אירע גרוי-בלויע אויגן האָבן קינדיש-ליכטיק אַרויסגע-  
שיינט פון דער ראָם פון איר דאָרן, אַ ביסל צעקנייטשטן פנים.

פערלע איז קיינמאָל ניט געווען אַנגעטאָן יום-טוב'דיק, אַ  
גרויסע וואַלענע פאַטשיילע, פאַרוואָרפן איבערן קאַפּ. האָט צוגע-  
דעקט איר שווערן בורנעס ווינטער-צייט. זומער-צייט האָט זי גע-  
טראָגן אַ טוכענע טיכל איבער איר סיצענע קלייד און יאַקל.

פערלע האָט קיינמאָל ניט גערוט. מ'האָט איר תמיד געזען  
אויף דער גאַנג. פאַרטאָן און פאַרהאַוועט אין צדיקה-זאַכן. אויסער  
דעם איז זי געווען די שפייזערין פון איר אייגענער הויזגעזינד.  
זי האָט געהאַט אַ שפייז-קראָם. פערלע איז געווען אַ גרויסע בריה  
אויף פּרעגלען אַלערליי פרוכטן און מאַכן איינגעמאַכטסן. פערלעס  
וואַרעניע האָט געהאַט אַ נאַמען אין גאַנץ נייעסוויזש און אין דער  
סביבה. האָט טאַקע פערלע צוגעשטעלט אַלערליי מינים פרוכטן



## אין יענע יארן

און איינגעמאכטסן אויך אין „שלאס“ פון פירשט ראדזיוויל. פון דעם בעיקר, האָט זי געצויגן די חיונה.

\* \* \*

כדי צו העלפן אָן אַרימען, איז פאַר פּערלען קיין זאָך ניט געווען צו שווער. מ'האָט איר שטענדיק געזען אַרומגיין אין די פאַר'חוש'כ'טע געסלעך צו ברענגען הילף צו די אומגליקלעכע און נויטבאַדערפטיקע.

פּערלע האָט זייער געהאַלטן פון „מתן בסתר“. האָט זי שוין געזאָרגט פאַר דעם, אַז דער, פון וועמען זי באַקומט געלט אויף צו שטיצן אַרימעלייט, זאָל ניט וויסן ווער עס באַקומט עס, כדי אַז דער אַרימער ברודער זאָל ניט פאַרשעמט ווערן, ווען ער באַגעגנט זיך מיט זיין שטיצער און אַרויסהעלפּער. פּערלע האָט אַלץ באַ-זאָרגט מיט גרויס מיטגעפּיל פאַר די ליידנדיקע.

קעלט און היץ, שלאַקסרענגס און שניי-זאָווערוכעס האָבן פּערלען ניט צוריקגעהאַלטן פון דערפּילן אירע מצוה-שליחות. פּערלע האָט אַריינגעגעבן קראַנקע אַרימעלייט אין שטאַט-שפיטאַל, אַדער ווי מען האָט עס גערופן „הקדש“, און באַזאָרגט די חלאים מיט רפואות.

פּערלע האָט זיך געזאָרגט פאַר די אַרימע קימפעטאַרינס, גע-זען זיי זאָלן האָבן גוטע פּלעגע, הינער-יודן און טאַקע אַ שטיקל עוף אויף צו קרעפּטיקן זיך. זי האָט געזאָרגט פאַר דעם, אַז אַרעמע כלות זאָלן האָבן אויף נדן און אויף אויסשטייער. פּערלע האָט זיך מיט זיי אויך משמח געווען אויף די חתונות.

פּערלעס הויפּט-זאָרג איז געווען פאַר אַרימע אַלמנות און זייערע יתומים. זי האָט געזען, אַז די יתומים וואָס גייען אין תּלמוד-תורה זאָלן האָבן וואָס צו עסן און אַ בגד אַנצוטאַן.

פּערלע האָט אירע אַרימע שוועסטער געדינט ווי אַ גוטע, געטרייע מאַמע ניט נאָר ביים לעבן, נאָר אויך ביים טויט. זי, פּערלע,

האָט מיט זיי געזאָגט ווידוי פאַרן טויט. זי האָט זיי באַגלייט צו זייער אייביקער רו, און זי, טאַקע, פּערלע, האָט זיי אַריינגעלייגט אין קבר.

\* \* \*

פּערלע איז געווען אמת פרום. זי האָט אין זיך ניט געהאַט קיין סימן פון צביעות. וואָס געזאָגט — דאָס געמיינט. זי האָט ניט גע- שאַנעוועט די רייכע און יחסנים.

מ'האַט דערציילט וועגן פּערלע דער גבאיטע אַזאָ מין מעשה: ווען ס'האַבן אַנגעהויבן בלאָזן נייע ווינטן, און אין נייעסוויזש האָבן די מענער די „אַריסטאָקראַטן“, זיך גענומען אַנטאָן אין קור- צע רעקלעך און זייערע פרויען און טעכטער אין קורצע קליידער, האָט פּערלע אַנגעטראָפּן אין גאַס אַ טאַכטער פון איינעם פון די שענסטע בעלי-בתים פון שטעטל, און דערזען, אַז זי האָט קורצע אַרבל אין איר יאַקל, וואָס גרייכן קוים ביו די עלנבוויגנס. רופט זיך אָפּ צו איר פּערלע: „טאַכטער מיינע, דיר מוז זיכער זיין קאַלט גייענדיק מיט נאַקעטע הענט. זיי אַזוי גוט און זאָג דער מאַמען דיינער, אַז פּערלע האָט דיר געהייסן זאָגן, אַז אויב זי האָט ניט געהאַט, חלילה, פאַר וואָס צו קויפּן גענוג צייג צו מאַכן פאַר דיר לענגערע אַרבל, זאָל זי קומען צו פּערלע דער גבאיטע, וועט זי שוין איר באַזאָרגן.“

יענע אַריסטאָקראַטישע מאַמע האָט ניט פאַריבל געהאַט אויף פּערלען פאַר איר מוסר זאָגן, און האָט זיך ניט באַליידיקט. זי האָט גענומען אין אַכט פּערלעס „אַנצוהערעניש“ און געמאַכט די אַרבל פון איר טאַכטערס יאַקל אַ ביסל לענגער.

אַלע אין שטאָט האָבן גוט געקענט פּערלען, געוואוסט אַז זי איז אויפריכטיק, און האָבן איר געאַכט פאַר איר צדקות. מ'האַט פּערלען מכבד געווען און טייער געהאַלטן ווי מ'האַלט טייער אַן אייגענע מאַמען.

\* \* \*

## אין יענע יארן

און דוקא פערלע דער גבאיטע, וואָס איז געווען אַזוי אָפּגעהיט און ניט געהאַלטן פון קיין ניסן, איז עס באַשערט געווען אריינ- צוברענגען אַ ניס אין אונדזער שטעטל, צו גורם-זיין, אַז מ'זאָל אין אידישע הייזער אָנהויבן עסן אַ נייעם מאכל: — „ט אַ מ אַ ט ן“. דער ענין מיט די טאַמאַטן איז אין זיין צייט געווען, „אַ געשע- עניש“, וועגן וועלכער מ'האַט פיל גערעדט אין שטאָט, און פערלע האָט געהאַט פון דעם אויסצושטיין זלולים פון אידענעס רכילות- ניצעס.

די מעשה מיט די טאַמאַטן איז אַזוי געווען: פערלע, וואָס איז צוליב איר וואַרעניע, געווען אַן איינגייערין אין „שלאָס“ פון פירשט ראַדזיוויל, האָט דאָרט אָפט באַמערקט ליגנדיק אויפן שוועל פון קיך-פענצטער עפעס אַ נייע מין פרי, וואָס האָט אויסגעזען אין אירע אויגן ווי אַ געקאַרטער עפל. צייטנווייז האָט די פרי געהאַט אַ בלאַס-גרינלעך קאָליר; אַמאָל האָט עס אויסגעזען האַלב-רויט- לעך, האַלב-גרינלעך, און אַן אַנדערש מאָל איז עס געווען אינ- גאַנצן רויט. האָט פערלע זיך גענומען צוקוקן וואָס די קוכערס טוען מיט דער פרי, האָט זי געזען אַז מ'נוצט עס אין אַ סך פאַטראַ- וועס, און מ'עסט עס רויערהייט און געקאַכט.

פערלע, וואָס האָט זיך פיל אָפּגעגעבן מיט פּרעגלען אַלערליי פּרוכטן, האָט זיך גענומען נאַכפּרעגן ביי די מענטשן פון שלאָס וואָס פאַר אַ מין פרי איז עס. האָט דער הויפט-גערטנער איר גע- זאָגט, אַז דאָס זענען „פאַמידאָרן“. ער האָט פערלען אַוועקגעפירט אין גרויסן גאַרטן פון שלאָס און געוויזן די בייטן וואו די פאַמי- דאָרן וואַקסן. ער האָט פערלען געוויזן ווי מ'פאַרזייט עס און ווי מ'דאַרף אויף דעם אַכטונג געבן.

האָט פערלע אַ פּרעג גטעאָן דעם גערטנער: „זאָג מיר נאָר, האַרציקער, אפשר ווייסטו צו דער מין פרי איז אַ כשר'ע? צו מעג אַן אונדזעריקער עסן?“

האָט דער גערטנער, וועמען פערלע האָט געקענט פאַר זייער אַן אַרנטלעכן און באַגלויבטן גוי, איר דערציילט און געשוואָרן אויף זיין „האַנאַר“ וואָרט, אַז די פּאַמידאַרן זענען כשר. ער ווייסט זי-כער, האָט ער געזאָגט, אַז די אידן אין די געגנטן פון וואַרשע, בריסק און פינסק זייען זיי אַליין אין זייערע גערטנער און עסן זיי פונקט ווי מ'עסט קאַרטאַפּל.

דער הויפט-גערטנער האָט דאָן מיטגעגעבן פערלען אַהיים דריי טאַמאַטן אויף צו פאַרוזוכן.

פערלע האָט אַהיים געבראַכט די רייפּע, רויטע טאַמאַטן, האָט איינע פון זיי אַרומגעוואָשן, צושניטן אויף שטיקלעך, געמאַכט אַ ברכה און „שהחיינו“, האָט עס פאַרוזוכט און זיך אָנגערופן צו אירע טעכטער: ס'איז אָנגעגאַסן מיט אַ געשמאַקן ווייניקן זאַפט, וואָס איז מחיה נפשות. האָט פערלע מכבד געווען אירע קינדער מיט שטיקלעך פּאַמידאַרן, מיט דעם נייעם וואונדער-מאַכל, וואָס אי פירשטן, אי פשוטע אידן, עסן עס, און די קינדער האָבן זיך אויך מחיה געווען.

פערלע האָט אינגיכן אָנגעהויבן ברענגען פון שלאָס די נייע זאַפטיקע פרות, די טאַמאַטן, און האָט זיי פאַרקויפט צו אירע קונים, צו די בעלי-בתישע טעכטער, וואָס פלעגן אַריינקומען צו איר אין שפּיז-קראָם.

האָט זיך איבערן שטאַט פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז פערלע די גבאיטע קאַרמעט אָן די אידן פון נייעסוויזש מיט גויישע פרות, וואָס זי ברענגט פון שלאָס, מיני פרות וואָס אונדזערע אַבות-אַבותינו האָבן עס ניט געעסן, אַ פאַר רכילותניצעס און אַזוי פאַר-פרומטע אידענעס האָבן באלד אַליין גע'פסקנט, אַז דאָס זענען טריפה-פּרוכט, וואָס טאָרן אין אַ אידישע הויז ניט אַריינקומען. איז פערלע איינמאַל געאַנגען אַהיים פון שלאָס און געטראָגן אַ קליין קערבל מיט טאַמאַטן. אויפן וועג האָט זי געדאַרפט פאַר-

## אין יענע יארן

בייגיין נחמן קליאַטשקינס גאַסט-הויז, וואָס איז געשטאַנען אויפן ראַג פון דער שיינער, „פאַטשטאַווער“ גאַס. איז דאָן געזעסן אויפן גאַניק פון גאַסט-הויז נחמנ'ס אַלטע מוטער, איטע-מלכה. זי איז געווען אַ זייער פרומע פרוי, אַ וואוילקענעוודיקע, אַ זאָגערין אין דער ווייבערשער שול, די עזרת-נשים פון מאַרק-שול.

ווען איטע-מלכה האָט דערזען אין פערלעס האַנט דאָס קוישל מיט די ניי-מאַדנע טרפה פרות, האָט זי די ערשטע זאָך אַ קער גע-טאָן דעם קאַפּ אָן אַ זייט, אויסגעשפיגן און געזאָגט „שקץ תשקצנו“. און צו פערלען האָט זי זיך אָנגערופן: „פערלע קרוין, צו אַלעם ערשטן פאַרדעק וואָס גיכער מיטן טיכל די טרפה'נע פרות, אַז מינע אויגן זאָלן זיי נישט אָנקוקן, און דו אַליין קום אַהער פאַר אַ וויילע, וועל איך דיר עפעס זאָגן“.

פערלע האָט זיך צוגעזעצט אויפן גאַניק, און איטע-מלכה האָט איר שטאַרק אויסגערעדט: „ס'וואונדערט מיר אויף דיר, פערלע קרוין, און כ'קען גאָר נישט פאַרשטיין וואָס דאָ טוט זיך! ביסט דאָך אַן אישה צנועה, אַ פרומע און גוטע אידישע טאַכטער, וואָס פאַרנעמט זיך מיט מצוות און מיט מעשים טובים, טאָ ווי איז דאָס ביי דיר רעכט צו אָנקאַרמענען זיך אַליין און די קינדער דינע מיט טריפות, און נאָך, שונאי ישראל, ברענגען זינד אויף אַנדערע אידישע טעכטער, און טרפה מאַכן אידישע הייזער ?!“

ס'האָט ניט געהאַלפן פערלען איר טענהן און פאַרענטפערן זיך, אַז זי האָט בעפאַר גוט אויסגעפאַרשט דעם גערטנער פון שלאָס, וואָס זיין וואָרט איז הייליק, און אויף זיין עדות זאָגן קען מען שטעלן, און ער האָט איר פאַרזיכערט אַז די פאַמידאַרן זענען כשר ממש ווי קאַרטאַפּל.

איטע-מלכה האָט פערלען ניט געלאָזן זיך פאַרענטפערן און איר ניט געוואָלט פאַרגעבן, ביז פערלע האָט צוגעזאָגט, אַז זי וועט

מער ניט פאַרקויפן די פאַמידאַרן, ביז דער רב און בעלי-בתיים  
וועלן ריכטיק אויסגעפינען צו די פרות זענען כשרע.  
און כּך־הוה: דורך די סוחרים פון ניעסוויזש, וואָס פאַרן צו־  
ליב געשעפט קיין וואַרשע, קיין בריסק, קיין פינסק, האָט דער רב  
גענוי אויסגעפונען און פעסטגעשטעלט, אַז די טאַמאַטן זענען כשרע  
פרות, און אַז אידן עסן זיי און פאַרזייען זיי אין די גערטנער.  
פון דאָן אָן האָבן די אידן פון ניעסוויזש גענומען עסן די טאַ־  
טאַטן און די אידענעס, די רכילותניצעס, האָבן אויפגעהערט צו  
באַריידן פערלע די גבאיטע.  
פערלע האָט ווידער גענומען ברענגען די טאַמאַטן פון שלאָס  
און זיי פאַרקויפט צו אירע קונים.  
און ווען דער פּרילינג איז געקומען, האָט פערלע אַליין, מיט  
אירע אייגענע הענט, פאַרזייעט טאַמאַטן אין איר גאַרטן לעבן ״קוי־  
דענאָוער שטיבל״.  
און אַזוי איז פערלע דער גבאיטע באַשערט געווען צו זיין אויך  
די ערשטע אין ניעסוויזש, וואָס האָט פאַרזייעט טאַמאַטן.



## שלמה, דעם פעטער ר' חיים-לייזערס איידים

א.

די שבת־סעודות ביים טאטנ'ס טיש פלעגן געדויערן לענגער ווי געוויינטלעך און האבן געהאט אַ באַזונדער טעם און חן. דער טאטע מיינער, וואָס זיין גאַנצע פירונג איז געווען דורכ־געטראַכט און האָט יעדע זאַך געטאָן מיט געדאַנק און מיט האַרץ. האָט געזען אין דעם שבת־טיש איינעם פון די יסודות פון אידישן קיום.

אַ גאַנצע וואָך איז דער טאטע געווען פאַרנומען מיט מלמדות, צו וועלכער ער האָט אַוועקגעגעבן זיינע בעסטע כוחות און גרויסע פעאיקייטן. אויך אין די אַוונטן האָט ער געגעבן שטונדן אין די שענסטע הייזער פון שטאָט. צוליב דעם האָט אונדזער הויז־געזינד קיינמאָל ניט געקענט עסן מיט אים צוזאַמען קיין מיטאָג און קיין וועטשערע.

דערפאַר אָבער שבת, ווען מיר פלעגן זיך אַלע זעצן צום טיש, און דער טאטע אויך מיט אונדז אויבנאָן אויף זיין שטול, האָבן מיר זיך ניט געאַיילט ביים עסן און האָבן אַנגעיאָגט דאָס, וואָס מיר האָבן פאַרפעלט אַ גאַנצע וואָך.

צווישן איין געריכט און דער צווייטער האָבן מיר געזונגען בנעימות די שבת־דיקע זמירות און ציון־לידער. דער טאטע אויף זיין שטייגער האָט אונדז געגעבן צו פאַרשטיין די זמירות און די שירים, האָט זיי צוגעווירצט מיט אַן אייגענעם געדאַנק; געזאָגט דערביי אַ מאמר חז"ל און עס דערקלערט ווי נאָר ער האָט גע־קענט.

ביים שבת-טיש האָט מען ביי אונדז אויך געשמועסט וועגן ענינים, וואָס באַרירן דעם אידישן קיום, וועגן ציונים און ארץ ישראל; וועגן די וויכטיקע טאַג-געשעענישן אין לעבן פון די אידן אין די פאַרשידענע לענדער און מדינות; פון די גרויסע מענטשן, וואָס וועגן זיי האָט מען דורך דער וואָך געשריבן אין די בלעטער פון „הצפירה“, וואָס איז צו אונדז אָנגעקומען.

שבת האָבן מיר געעסן ביים לאַנגן טיש, „מיט פליגלעך“, וואָס איז געשטאַנען אין גרויסן צימער, וואו אַ גאַנצע וואָך איז געווען דער „חדר“.

דער גרויסער בליץ-לאַמפּ, אַראָפּגעצויגן אויף די קייטן, און די שבת-ליכט, באַהעלן די שטוב מיט אַ ליבער ליכטיקייט. די פיר פענצטער פון צימער שטייען ברייט צעעפנט. די ריחות פון גערטנער און סעדער פאַרשמעקן די לופט.

מיר זינגען מיט התלהבות „צור משלו אכלנו“. פון גאָס טראַגט זיך שוין דער ווידערקלאַנג פון די פעסטע טריט, וואָס גייען אין טאַקט, פון די צוויי שוועסטער, די נייטאַרנס, אסתר רבקה און ביילקע, לאה, דער מילכעקערנס טעכטער, וואָס זענען שוין אַרויס אויף שפאַציר. זייער האַרציק-היליקער געלעכטער, אָנגעזאַפט מיט יוגנט-פרייד, צעגיסט זיך איבערן גאָס.

ווען מיר האַלטן ביים סוף פון די זמירות, אָדער ביים בענטשן, שטעקט זיך אַריין דורך דעם אָפענעם מזרח-פענצטער אַ ברייטע, שוואַרצע שליאַפע, ארויפגעזעצט אויף אַ געדיכט באַוואַקסענעם פעך-שוואַרצן קאַפּ; ס'פלאַמען אויף אַ פאַר קאַרשן-אויגן, ס'דער-זעט זיך אַ קליין שוואַרץ געקרייזלט בערדל און ס'רוקט זיך אַריין אַ האַלבער גוף פון שלמה, דעם פעטער ר' חיים-לייזער'ס איידים. פון זיין מויל לאַזט זיך הערן אַ מין ניט-קלאַרער זאָג, וואָס מיינט: גוט שבת!



## אין יענע יארן

מ'בעט אים אריינגיין, כאָטש מ'זוייס פאָרויס, אַז דאָס בעטן וועט ניט העלפן. שלמה וועט ניט אַריינקומען. און אַזוי איבער-געבויגן, מיט אַ האַלבן גוף אין הויז און אַ האַלבן אין גאַס. אַריינגעגראָבן מיט די שפיץ-נעזער פון די שידך אין דעם טינק פון פונד-דאַמענט, און מיט די שפיץ-פינגער פון די הענט אָנהאַלטנדיק זיך אָן דעם שוועל פון פענצטער, וועט ער אָפּשטיין אַ שעה און צוויי און האַלטן אין איין שמועסן.

שלמה-יוסף לעווין, וואָס מיר האָבן אים גערופן שלמה, דעם פעטער ר' חיים-לייזערס איידים, א ישיבה-מאַן פון אַ פיינער פאַמיליע פון דער שטעטל אוזדע, איז דאָן אַלט געווען אַ יאָר פינף-און-צוואַנציק. ער איז געזעסן ביים שווער אויף קעסט און האָט געהאַט גענוג צייט פאַר אַליץ. אַ גאַנצע וואָך האָט ער אַריינגעקוקט אין אַלערליי ביכער, וואָס זענען אים צו דער האַנט געקומען, און זיך אָנגעלייענט מיט צייטונגען אין העברעאיש, אידיש און רוסיש. ער איז געווען קלאָר אין דער פאָליטיק, און איז גרייט געווען צו יעדער צייט צו כאַפּן וועגן דעם אַ שמועס. ווי אַ לעבעדיקע צייטונג איז שלמה אַרומגעגאַנגען צווישן די אידן אין שטעטל, דערציילט און ברייט אַרומגערעדט די נייע פון טאַג. און אין די זומערדיקע פרייטיק-צו-נאַכטן, ווי נאָר ער איז פאַרטיק געוואָרן מיטן עסן ביים שווער אין הויז, וואָס איז געשטאַנען ביים עק מי-כאַלישאַק, פלעגט ער באַלד קומען צו אונדז אין פענצטער אויף אַ באַזוך.

ווי נאָר מיר פלעגן אָפּבענטשן, האָט שלמה גענומען שמועסן מיטן טאַטן. איז געשפרונגען פון ענין צו ענין. האָט אָנגעהויבן ריידן וועגן ציוניזם, צו וועלכער ער איז געווען איבערגעגעבן מיט זיין גאַנץ וועזן, איז באַלד אַריבער צו אַ טייטש פון אַ שווערן פּוסק אין תּנ"ך, — און אַט רעדט ער שוין וועגן די נייע ווערטער, וואָס בן-יהודה האָט מחדש געווען און פּלאַנטערט זיך גלייך אַריין אין

א לאנגען וויכוח וועגן דעם ניקוד פון א געוויסן שם אדער פועל אין משניות.

שלמה פלעגט זיך גרונטעווען אין דעם ים פון תלמוד און אין די מדרשים, צו ארויפצוברענגען פון דארטן שפראך-אוצרות. ער איז געווען דער גליקלעכסטער, ווען ס'איז אים געלונגען צו אנטדעקן אויסדרוקן, וואס מ'קען זיי ארייננעמען אין די טאג-טעג-לעכע געשפרעכן.

שלמה האט שוין דאן זיך אנגעהויבן אפצוגעבן מיט מנקד זיין דעם משניות. די ששה סדרי משנה מיטן פירוש „תפארת ישראל“ זענען געלעגן ביי אים אין אונטערשטן שופלאך, אין קליידער-אל-מער, וואס איז געווען פול מיט השכלה-ספרים, גראַבע ווערטער-ביי-כער און דקדוק ביכלעך. ער האט זיי אָפּגעהיט ווי זיין שוואַרצאַפּל פון אויג.

פון טאָג צו טאָג איז דער ערשטער סדר פון משניות „זרעים“ געוואָרן אַלץ מער און מער באַדעקט מיט נקודות אונטער די שורות, און איבער די שורות, און מיט הערות ארום די זייטן פון די בלעטער. דאָס מנקד זיין משניות — איז געווען איינע פון שלמה'ס „שוואַכקייטן“ און זיין ליבלינג-אַרבעט אין די אַלע תקופות פון זיין לעבן און אין די אַלע גלגולים, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט.

## ב.

די פינף יאָר קעסט, וואָס דער פעטער ר' חיים-לייזער און די מומע רבקה האָבן צוגעזאָגט זייער איידים, שלמה, און דער טאָכטער, חיה-רחל, זענען אַריבער. נאָך אַ פּאַר יאָר זענען אַוועק און שלמה האָט נאָך אַלץ ניט געהאַט קיין פרנסה.

האַט שלמה גענומען טראַכטן וועגן אַרויספאַרן אין דער גרוי-סער וועלט צו זוכן פרנסה פאַר זיך און פאַר זיין פרוי. און די

## אין יענע יארן

גרויסע וועלט — איר צענטער איז דאך, ווי באַוואוסט, דאָרט אין אַדעס, וואו ס'וואוינען אַלע אידישע גדולים, די וואוילבאַקאַנטע חובבי ציון. דאָרטן געפינען זיך אויך די אידישע שרייבער און חכמים, וואָס שלמה האָט זייערע מאמרים „געטרונקען ווי אַ דאָר-שטיקער“.

אין אַ געוויסן טאָג האָט שלמה פאַרלאָזט ניסוויוזש און אין אַוועק קיין אַדעס. ער איז אָפגעזעסן אין דער גרויסער שיינער דרום-שטאָט עטלעכע חדשים. אמת, קיין פאַרדינסטן האָט ער דאָרט ניט געפונען. די פּראָגע פון פרנסה איז ניט פאַרענטפערט געוואָרן. דערפאַר אָבער איז שלמה געקומען פון אַדעס אָנגעפילט ווי אַ מילגרוים.

פון דאָמאַסט אָן האָט שלמה אין די פרייטיק-צו-נאַכטיקע שמועסן געהאַלטן אין איין דערציילן וועגן די וואונדער און מערק-ווירדיקייטן, וואָס ער האָט געזען און געהערט אין אַדעס. און דער וואונדער איבער אַלע וואונדער: — חיים-נחמן ביאַליק!

מיט גרויס התלהבות פלעגט שלמה דערציילן פאַרן טאַטן וועגן זיינע באַזוכן ביים גרויסן נאַציאָנאַלן דיכטער. ער האָט גע-האַלטן אין איין באַטאַנען, אָז ביאַליקס ידיעות אין העברעאיש האָט גאָר קיין עק און גבול ניט. מיט התפעלות פלעגט ער אַרויסזאָגן: „אפילו אין די אַלע תרגומים פון דער תורה איז דאָך ביאַליק קלאָר ווי אַ איד אין אַשרי!“ שלמה איז ניט מיד געוואָרן פון דערציילן וועגן די וואונדערבאַרע חידושים אין דער העברעאישער שפראַך, וואָס ער האָט געהערט פון דעם געניאַלן פּאַעט, און וועגן די חידושים, וואָס ער, שלמה, האָט פאַרגעבראַכט פאַר אים, וועלכע פון זיי ביאַליק האָט אָנגענומען, און וועלכע ער האָט פאַרוואָרפן. אַ לאַנגע-לאַנגע צייט האָט שלמה זיך גענערט מיט יענעם באַ-זוך אין אַדעס און זיך געקוויקט מיט די זכרונות פון די שרייבער.

וואָס ער האָט דאָרט באַגעגנט, און איבער אַלעמען — ביאַליק דער פּאָעט און שפּראַך־גאון.

ג.

און די פּראָגע פון פּרנסה איז נאָך געווען ניט פּאַרענטפּערט. האָט שלמה באַשלאָסן צו עפענען צוזאַמען מיט נאָך אַ מלמד אַ „חדר מתוקן“ אין ניעסוויזש.

פאַר ראש־השנה האָבן זיך באַוווּזן אויף די ווענט פון די שולן גרויסע מודעות. אַ קול־קורא: קינדער אין חדר־מתוקן אַרײַן! די מודעות, וואָס זענען געווען געשריבן אין שלמה'ס נוסח, וואָס ער האָט אין אים אַריינגעגאַסן אַלע חידושים אין לשון קודש, וואָס ער האָט מחדש געווען, — האָבן געלאָזט וויסן וועגן דעם „חדר מתוקן“, וואָס די צוויי מלמדים, די שותפים, עפענען, און וואָס פאַראַ ניסן זיי ווילן דאָרט אײנפירן. אין די מודעות האָבן זיי, ווי דער שטייגער, אָנגעגריפן די אַלטע מלמדים און זייערע חדרים. די בעסערע מלמדים פון שטאָט, וואָס זענען געווען אַרגאָ־ניזירט, האָבן אויך ניט געשוויגן.

ערב סוכות זענען דורך זיי אויסגעקלעפט געוואָרן נאָך גרע־סערע מודעות, אין וועלכע זיי האָבן געלאָזט וויסן וואָס פאַר אַ ניסן זיי האָבן אַריינגעבראַכט אין זייערע חדרים אין דער פּראַ־גראַם פון לערנען, און ווי די תלמידים וועלן בהדרגה אַריבערגיין פון „חדר צו חדר“. אויף די זילולים האָבן די מלמדים אָפּגעענט־פערט אויף זייער שטייגער מיט אַ ווערטער־שפּיל, אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען אַן אַנצוהערעניש אויף דער לאַ־יוצח'דיקייט פון די גרינדער פון „חדר מתוקן“.

דער „חדר מתוקן“, וואָס שלמה האָט געגרינדעט צוזאַמען מיט זיין שותף, האָט זיך טאַקע לאַנג ניט געהאַלטן. נאָר פון דאָן אָן האָבן זיך עטלעכע „בין־הזמנים'ס“ באַוווּזן אין די שולן מודעות

## אין יענע יארן

און אויפרופן וועגן נייע חדרים מתוקנים, וואָס שלמה האָט גע-  
וואָלט עפּענען, און קעגן־מודעות פון די אַנדערע מלמדים.  
סוף כל סוף האָט שלמה זיך מיאש געווען פון ווערן אַ לערער  
פאַר קליינע קינדער, אַ פּראָפעסיע, צו וועלכער ער איז ניט גע-  
ווען פעאיק, און האָט זיך פון דעם צוריקגעצויגן.

### ד.

די יאָרן זענען געגאַנגען. שלמה איז שוין געווען אַ טאַטע פון  
צוויי חנ'עוודיקע מיידעלעך און פון אַ בן־יחיד, וואָס האָט זיך גע-  
פעלט, ווען ער איז אַלט געוואָרן דריי יאָר. דער טויט פון זייער  
זון האָט אינגאַנצן דערשלאָגן די עלטערן. אין שלמה'ס פעך־שוואַר-  
צע האָר פון קאַפּ און באַרד האָבן זיך באַוויון פאַר דער צייט פיל  
גרויע פאַסמעס. זיין רוקן איז געוואָרן געבוין.

ער האָט געהאַט אַ פאַר לעקציעס. פון דעם האָט זיך די משפּחה  
זיינע דערנערט אין גרויס דחקות. ווען ניט די מומע רבקה, וואָס  
האָט אַ ביסל אונטערגעשטיצט דער טאַכטער, וואָלטן זיי געליטן  
הונגער.

אַבער שלמה'ס ליבשאַפט צו ארץ ישראל און צו העברעאיש איז  
אַלץ גרעסער און שטאַרקער געוואָרן.

אַזוי ווי נאָך דער חתונה, האָט ער אויך איצט אַ סך געלייענט  
אין די צייטונגען און האָט דערציילט די ניס צו די אידן פון שטעטל.  
און ווען ער האָט געלייענט, אַז אַ נייע קאַלאָניע איז געגרינדעט גע-  
וואָרן אין ארץ ישראל, איז ביי אים געווען יום־טוב.  
און דאַן זענען אַנגעקומען די גרויסע טעג פון דער באַלפור-  
דעקלאַראַציע.

ווער ס'האָט ניט געזען שלמה'ן אין יענע טעג, האָט ניט געזען  
אַ גליקלעכן, אויפגעריכטן מענטשן.  
שלמה, ווי טויזנטער אַנדערע אידן, האָט אין דער דעקלאַראַ-

ציע געזען די „אָתחלתא דגאולה“. ער איז געווען זיכער, אַז אָט-אַט ווערט אויפגעשטעלט די אידישע מלוכה.

מיט גרויס התלהבות פלעגט שלמה דרש'ענען אין שול וועגן ציון דער אויפגעבויער, וועגן די אויסדערוויילטע פון פּאָלק, ווייץ-מאַן און סאַקאַלאָוו, וואָס דער ערשטער וועט גאָר אינגיכן ווערן דער אידישער פרעזידענט און דער צווייטער — דער ראש פון די מיניסטאַרן. שלמה פלעגט ריידן מיט צאָרן און שטורעמען קעגן די אַסימילאַטאָרן און קעגן די חברים פון „בונד“, וועלכע נעמען זיך אַרויס פון כלל ישראל.

און ווען שלמה האָט שבת אָדער יום-טוב געדאַוונט פאַרן עמוד אין דער מיכאַלישקער שול, האָט ער געזונגען מיט אַ פריידיקער התלהבות „ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים“. שלמה'ס אויגן האָבן געלויכטן און געגאַסן טרערן פון שמחה.

און די מומע רבקה, זיין שוויגער, איז דאָן געשטאַנען אין דער ווייבערשער שול, ביים פענצטערל, זיך צוגעהערט און אָנגעקוואַלן פון תענוג. מיט די פיס האָט זי צוגעטענצלט, און אַזוי גיך-גיך, ווי איר שטייגער איז געווען, האָט זי געהאַלטן אין איין איבערהוזן: „דאָס דאַווענען שלמה'ס, מיין חיה'לעס מאָן, איז ממש מחיה-נפשות, מחיה נפשות!“

אַט דער תענוג האָט אַ ביסל פאַרגעבן אויף דער אַרימקייט און דחקות, וואָס איר טאַכטער חיה-רחל האָט זיך אָנגעליטן ביי איר מאַן שלמה.

אין יענער צייט האָט שלמה שוין געהאַלטן ביים פאַרענדיקן דאָס מנקד זיין דעם סדר „טהרות“ פון משניות.

ה.

שלמה האָט אָנגעהויבן אַרויספאַרן אין די אַרומיקע שטעטלעך צו זאָגן אין די שולן.

## אין יענע יארן

גאר גיך האט ער זיך דערוואָרבן אַ נאָמען פון אַ מגיד ומטיף. עטלעכע יאָר שפעטער האָט ער צונויפגענומען זיינע דרשות און זיי ארויסגעגעבן אין אַ ספר.

מיט אַ יאָר צוועלף צוריק האָב איך פון אים באַקומען אַ פעקל מיט צען ספרים.

פון שער-בלאָט האָט אַראָפגעשיינט דער נאָמען פון ספר „שלמי יוסף“, און איז געווען באַצייכנט פון אונטן אַלס אַ זאָמלונג פון דרשות פון שלמה-יוסף לעווין, דער מגיד-משרים פון ניעסוויזש. אין דעם בריוו, וואָס כ'האָב פון אים באַקומען, האָט ער מיר געבעטן צו פאַרשפרייטן דעם ספר צווישן אונדזערע לאַנדסלייט. די דרשות אין ספר זיינען אַ געמיש פון אַ סך פאַרשיידענע ענינים. זייער אַלגעמיינער אינהאַלט אָנגעזאַפט מיט אַ הייליקער ליבשאַפט צו אידן און צו ארץ ישראל. אויפן יסוד פון אַ געוויסער אגדה פון תלמוד, אָדער אַ מוסר-מאמר, זענען אָנגעהאַנגען געוואָרן געדאַנקען וועגן ציוניזם, אידישער פּאָליטיק, שטראַף-רייד קעגן די אַסימילאַנטן און די לינקע פאַררעטער, פּסוקים-איינטייטשונגען און שפּראַך-פאַרשונוג.

די דרשות האָבן מיר דערמאָנט די לאַנגע שמועסן, וואָס כ'האָב געהערט פון שלמה'ס מויל אין מיין יוגנט.

דער אויסברוך פון דער שרעקלעכער מלחמה, דאָס אַריינדרינג-גען פון די פאַרשאַלטענע נאַציס, — די פאַרוויסטער און אומברענג-גער פון אונדזער פּאָלק, — אין פּוילן און אין ווייסרוסלאַנד, האָבן איבערגעריסן אונדזער דורכשרייבן זיך.

פון דאָן אָן האָב איך שוין פון שלמה'ן מער גאָר ניט געהערט.

\* \* \*

וואו ביסטו, איצטער, ליבער שלמה, דו הייסער, טייערער איד?  
וואוהין האט דיך פארוואָרפן דער ביטערער, מאוים'דיקער גורל  
אונדזערער?

ביסטו אומגעקומען מיט די טויזנטער קדושים, אונזערע לי-  
בע ברידער און שוועסטער פון שטעטל, וואָס זענען אויסגע-  
שחטן געוואָרן אין יענע פינצטערע חורבן־טעג, ט' חשוון און ז' אָב,  
תש"ב??!

צי האָסטו דיין לעבן פאַרלאָרן צוזאַמען מיט די אַנדערע  
קדושים פון נייעסוויזש, וואָס האָבן אין די וועלדער געקעמפט,  
נקמה צו נעמען פון די בלוטיקע רוצחים?

ביסטו אפשר דורך אַ נס לעבן געבליבן, און דו וואָגלסט ער-  
געץ אַרום, ווי אַ בלודנע שעפּס, ווי די אַנדערע איינציק־געבליבענע  
אידן, איבער חורבות און וויסטענישן?

הלאוי וואָלט איך געוואוסט וואו דיין וואָגל־אַרט געפינט זיך!  
הייליק איז מיר דיין אַנדענק, און הייליק־טייער דיין נאַמען!  
צי קען איך דען זאָגן, אַז עס האָבן זיך ניט אַריינגעכאַפט אין  
מיין האַרצן, — דאָס האַרץ פון אַ פילנדיקן אינגל, — און געבליבן  
דאָרט טליען הייליקע פונקען פון דיינע פלאַמיקע ווערטער, וואָס  
כ'האָב געהערט אין יענע זומערדיקע פרייטיק־צו־נאַכטן אין  
טאַטנס הויז??!





## מרדכי-דוד דער שוסטער

גאַנץ אָפּט ווייזט זיך מיר ביינאַכט אין שלאָף כמעט איינער  
און דער זעלבער חלום.

עס חלומט זיך מיר, אַז איך גיי אַריין צו מרדכי-דוד'ן אין דער  
שוסטאַרניע, און פרעג אים צו נייט ער שוין מיינע נייע שייך וואָס  
מע האָט ביי אים באַשטעלט.

ס'טרעפט, אַז דער מלאך פון חלומות איז צו מיר באַזונדערס  
גוט. ער זעצט מיך אַוועק אויפן הילצערנעם טאַבורעטשיק לעבן  
מרדכי-דודס וואַרשטאַט. איך זיך אָפּ אַ היפשע צייט און קוק זיך צו  
ווי ער אַרבעט, מיט דער זעלבער הנאה און גרויס צופרידנקייט,  
וואָס כ'האַב געהאַט, ווען כ'בין געזעסן דאָרטן אין מיינע קינדער-  
יאָרן.

אַמאָל ווידער ווייזט זיך מיר דער חלום אויף אַזאַ אופן: איך  
קער מיך אום פון חדר אַהיים אין אַ ווינטער נאַכט. כ'גיי פאַרביי  
מרדכי-דודס שטוב. כ'טראַכט וועגן די נייע שייך, וואָס ער נייט  
פאַר מיר איצט. שלייך איך מיר אַריין אין זיין הויף. גיי צו צום קיך-  
פענצטער און קוק אַריין צו זען אויב מרדכי-דוד זיצט ביי דער  
אַרבעט. ערשט ער איז ניטאָ. פון ביידע זייטן וואַרשטאַט זיצן זיינע  
זין, די געזעלן, און אַרבעטן. דער מיטלסטער בענקל איז ליידיק.  
אַ סימן — אַז מרדכי-דוד איז ערגעץ-וואו אַוועק, אַן אַנטוישטער  
טרעט איך דאָן אָפּ פון פענצטער און גיי אַן אומעטיקער אַ היים.

\* \* \*

א.

אַ סך שעה'ן פון מיינע קינדער-יאָרן האָב איך פאַרבראַכט אין  
דער שוסטאַרניע פון מרדכי-דוד דעם שוסטער, וואָס האָט פאַר-

נומען אַ העלפט פון דער שמאַלער און קליינער קיך, האַרט ביים פענצטער.

ווען מ'האַט מרדכי־דודן געגעבן צו פאַרריכטן מיינע אַלטע שיד, צו לייגן אויף זיי אַ פאַר נייע זווילן, אַפצאַסן, אַדער אַ לאַט־קע, פלעג איך פאַר אַ וואַך אַדער צוויי אַריינגיין, כמעט טאָג נאָך טאָג זיך נאַכפרעגן אויף מיינע שיד. דערווייל בין איך געבליבן זיצן אַ ביסל. האָב מיר צוגעקוקט ווי מ'אַרבעט און שטאַרק הנאה גע־האַט.

נאָך „שבת נחמו“, אַדער אַז ס'איז אָנגעקומען דער חודש „אַדר“, פלעגט מען מיך שיקן רופן מרדכי־דודן, ער זאָל קומען צו אונדז אַהיים נעמען אַ מאָס אויף אַ פאַר נייע שיד פאַר מיר, זיי זאָלן זיין פאַרטיק אויף יום־טוב.

אז דער שוסטער איז געקומען צו אונדז, און מ'איז מיט אים דורכגעקומען מיטן פרייז, איז מיין עובדה געווען צו צוטראַגן מרדכי־דודן אַ שטיקל פאַפיר אויף צו נעמען אַ מאָס פון מיין פוס. ס'רוב האָב איך פאַר דעם צוועק אָפגעריסן די לאַנגע ווייסע ברעגן פון „הצפירה“, און כאַטש ס'איז געווען פון אַן אַלטער צייטונג, האָט מיר דאָס האַרץ שטענדיק געקלאַפט בעת־מעשה.

מרדכי־דוד פלעגט קודם־כל צונויפלייגן דעם שמאַלן לאַנגן פאַס פאַפיר אין צווייען, צו מאַכן עס טאַפלט, ס'זאָל זיין שטאַרקער. דאָן האָט ער זיך גענומען צו דער אַרבעט: האָט אָפגעמאַסטן מיט דער פאַפירענער מאָס מיין פוס פון שפיץ גראַבן פינגער ביז צום עק פיאַטע, ט'אָנגעריסן אין דער מאָס, און דעם ריס אָפגעבוֹיגן. דער־נאָך האָט ער אָפגעמאַסטן די ברייט פון מיין פוס־טראַט און ווידער איינגעריסן און פאַרבוֹיגן. צום סוף פלעגט ער אַמאָס נעמען די הויך, אַדער ווי מיר האָבן עס גערופן „דעם גוראַסט“, און אַ דריטן מאָל איינגעריסן און איינגעבוֹיגן דעם ריס.

כ'פלעג מיט אַ פלאַטערדיקן האַרץ זיך צוקוקן צו יעדער תנועה

## א י ן י ע נ ע י א ר ן

פון שוסטער, נאכטראַכטן און וואונדערן זיך : ווי געדענקט עס מרדכי-  
דוד די אַלע אַנגעריסענע סימנים און מאַכט ניט אין זיי קיין טעות?  
מרדכי-דוד האָט זיך ניט געאיילט אַוועקצוגיין. ער האָט ליב  
געהאַט צו שמועסן. איז דער טאַטע מיינער נאָר געווען אין דער  
היים און האָט צייט געהאַט. האָט מרדכי-דוד מיט אים פאַרצויגן אַ  
לאַנגען שמועס וועגן די וויכטיקע געשעענישן אויף דער וועלט און  
אין אידישן לעבן, וועגן דער ציוניסטישער באַוועגונג און אירע  
גרויסע פּערזענלעכקייטן.

ווען מרדכי-דוד איז אַרויס פון אונדזער הויז מיט דער פּאַפּי-  
רענער מאַס אין בוים-קעשענע, האָב איך שוין געוואוסט אַז פון איצט  
אַן האָב איך אַ גוטן אויסרייד פאַר וואַסערע פינף-זעקס וואָכן אריינ-  
צוגיין אָפּט צו מרדכי-דוד אין זיין שטיבל, וואָס איז די צווייטע פון  
בריק, צו זיצן דאָרטן ביי זיין וואַרשטאַט און צוקוקן ווי מ'אַרבעט.  
ב.

אַ וואָך נאָך דער באַשטעלונג, האָב איך שוין אַנגעהויבן אַריינ-  
גיין אין שוסטאַרניע. אַ ביסל שעמעוודיק, מיט אַ לייכטן ציטער און  
צושטאַמלענדיק, האָב איך אויפן שוועל געפרעגט צו מען גייט שוין  
מיינע נייע שידך. נאָכדעם ווי איך בין אַ וויילע געשטאַנען אַ ניט זי-  
כערער ביים טיר, פלעג איך זיך אַנגעמען מיט מוט, אַנידערזעצן זיך  
ביים וואַרשטאַט און צוקוקן ווי מ'אַרבעט.

ווען דער מזל האָט מיר צוגעשפּילט, און מרדכי-דוד אַליין איז  
דאָן געזעסן ביים וואַרשטאַט און געאַרבעט, בין איך געווען ממש אַ  
גליקלעכער.

אַלץ וואָס כ'האַב געזען און אַלץ וואָס כ'האַב באַאָבאַכטעט, האָט  
אין מיר געוועקט נייגער און האָט מיר פאַרשאַפט פאַרגעניגן, וואָס  
איך געדענק עס נאָך ביז היינטיקן טאָג.

מיינע נייגערקע אויגן האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף יעדער זאַך.  
ס'האַט מיך אינטערעסירט אין פאַרכאַפט יעדע וויכטיקע שטיקל

אַרבעט וואָס מרדכי־דוד, דער מייסטער אַליין, האָט געמוזט טאָן. און אויך די קלענערע, די ניט אַזוינע וויכטיקע אַרבעטן, וואָס מיט זיי האָבן זיך באַשעפטיקט מרדכי־דודס צוויי זין, די געזעלן: אליה און פייווע.

צוגרייטן אַ דראַטווע — איז געווען די אַרבעט פון אינגערן געזעל, פייווע. קודם־כל פלעגט ער אַדורכציען צוויי מאָל דעם לאַנגען מאַכעוואָטן, רויען פּאָדים דורכן גרויסן איזערנעם רונג, וואָס איז געווען צוגעשרויפט צום וואַנט. נאָכדעם האָט ער די פעדים גענומען דרייען און פלעכטן מיט ביידע הענט. שפעטער־צו האָט ער מיט אַ שטיק פעך גענומען אַריבערפירן איבערן צונויפגעדרייטן פּאָדים, געשמירט און געגלעט פון עק צו עק ביז דער פּאָדים איז אינגאַנצן געוואָרן שוואַרץ און גלאַט. גאָר צום סוף האָט ער מיטן שאַרפן שוסטער־מעסער אָפּגעהאַקט דעם עק פּאָדים לעבן רונג, און די גלאַנציקע דראַטווע איז געלעגן ביי אים אין האַנט. דאָן איז ער צו־געקומען צו דאָס סאַמע לעצטע און שווערסטע: דאָס אַריינפלעכטן אַ חזיר־האַר ביים שפיץ פון דער דראַטווע.

פייווע, וואָס פלעגט באַמערקן, אַז זיין פאַרענדיקן די דראַטווע, רופט ביי מיר אַרויס התפעלות, פלעגט צו מיר שעלמיש אַ ווינק טאָן מיטן אויג און אַ פיף טאָן בעת־מעשה, ווי איינער זאָגט: איך בין טאַקע ניט מער ווי דער אינגערער געזעל, אָבער דאָס שטיקל אַר־בעט וואָס כ'האַב איצט אָפּגעטאָן, איז דאָס וויכטיקסטע, און די גאַנ־צע שוסטעריי־קונסט הענגט פון דעם אָפּ. נאָר אַזאַ קינסטלער ווי איך, פייווע, קען צונויפפלעכטן און מאַכן אַזאַ שיינע דראַטווע.

פון זיין שיינער דראַטווע בין איך טאַקע אָפט נתפעל געוואָרן, אָבער פייווען אַליין האָב איך ניט איבעריק ליב געהאַט. ער איז גע־ווען אַ ווילדער חברה־מאַן. האָט ליב געהאַט צודער־רגזענען און רייצן זיך. אָט דער פייווע האָט זיך גאַנץ אָפט נאָכגעיאָגט אויף מי־כאַלישאַק נאָך יוזשיטשיכע דער גוייעס חזרים, געוואַלט פון זיי

## אין יענע יארן

אויסרייסן חזיר-האר פאר זיינע דראטוועס. די חורים פלעגן זיך אזוי צוכרוקען אז מ'האט געקענט טויב ווערן. און די „מכשיפה/טע“, יוזשיטשיכע, פלעגט קומען צולויפן פון איר געסל מיט אַ גאַנצע סטאַיע האַווקענדיקע הינט, מאַכן קולות און גוואַלדן, און שילטן אַלע אידן מיט וויסטע קללות.

דערפאַר האָב איך ליב געהאַט פייוועס עלטערן ברודער, אליה. אַרום פופצן יאָר איז אליה אַלט געווען, ווען דער טאַטע זיינער, מרדכי-דוד, האָט אים גענומען צו דער אַרבעט. פון פאַקן-קראַנ-קייט איז אליה'ס פנים געבליבן געשטופלט. ער איז געווען אַזאַ שטי-לער און איידעלער. אליה איז געווען אַריינגעטאַן אין דער אַרבעט פון שוסטעריי מיט זיין גאַנצן ליב-און-זעל, האָט געוואַלט גרונטאָווע אויסלערנען זיך דעם פאַך, קענען אים מיט אַלע אַפּשניצלעך. איז טאַקע יעדע שטיקל מלאכה, וואָס ער האָט געמאַכט, געווען נאָר אַנ-צוקוקן.

אַנפאַנגס, האָט אליה נאָר אויסגעפאַריכט אַלטע שייך: געלייגט נייע זוילן (פאַדנאַסקעס) און אַנגעקלאַפט אַפּצאַסן. ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין לייגן לאַטקעס. מ'האָט געקענט דערקענען אליה'ס אַ לאַטקע. די שטעך זענען געווען אַזעלכע דינעטשקע, איידעלע. איינס לעבן ס'אַנדערע, ווי גענייט אויף אַ מאַשין. אַ קורצע צייט שפעטער, האָט אים מרדכי-דוד אַנגעהויבן לערנען נייען שייך.

איז אליה פאַרטיק געוואָרן מיט זיינער אַ שטיקל אַרבעט, איז ער געבליבן זיצן ביים וואַרשטאַט. זיינע אויגן און מוח אַריינגעטאַן אין דער אַרבעט, וואָס דער טאַטע זיינער, — וועלכער האָט נאָר גע-נייט נייע שייך, — האָט דאָן געטאַן. מיט אַ באַזונדער נייער און דורשטיקייט פלעגט אליה אים באַאַכטן.

אויך מיינע אויגן האָבן באַגלייט זיין טאַטנס, מרדכי-דודס יעדע תנועה און האַנט-באַוועגונג. כ'האַב אויך געוואַלט דערגיין דעם סוד

פון דער שוסטעריי־קונסט, זען ווי פון שטיקער לעדער ווערט באַ-  
שאַפן אַ שוך.

ג.

איבערהויפט בין איך געווען צופרידן, ווען ט'האַט מיך אָפּגע-  
גליקט און כ'בין געזעסן ביים וואַרשטאַט אין דער צייט ווען מרדכי-  
דוד האָט געהאַלטן אין אָנהייבן נייען אַ פאַר שוך. ווען ער האָט  
פארלייגט דעם קאַפּול, אין דער „זאגאַט־אָוקע“, וואָס ער האָט נאָר  
וואָס געבראַכט פון שטעפער.

דאָס צושניידן, צופאַסן און צוקלאַפּן די אוסטילקע צום קאַפּול,  
און דערנאָך דאָס אַרומנייען די „זאגאַט־אָוקע“ מיטן אַל און דראַטווע  
צו דער אוסטילקע, וואָס דורכדעם באַהעפט זיך דער אויבערשטער  
טייל פון שוך מיט דעם גאַר אונטערשטן, און ס'ווערט פון זיי איינס,  
האַט ביי מיר שטענדיק אַרויסגערופן גרויס התפעלות. איך האָב אין  
דעם געזען אַ מין וואונדער פון מעשה־בראשית.

און מרדכי־דוד, דער אויסגעצייכנטער בעל־מלאכה, האָט זיין  
אַרבעט באַווירצט אַ מאָל מיט אַ ליבן שמועס, אַ מאָל מיט אַ שיינער  
מעשה, אַדער גאַר מיט אַ ליד, וואָס האָבן געוועקט מיין פאַנטאַזיע  
און האָבן מיך אָפט אַוועקגעטראָגן אין אַנדערע וועלטן, אַזעלכע וויי-  
טע און וואונדערלעכע.

אַט נעמט מרדכי־דוד זינגען אַ מין קלאַג־ליד, און זיינע העל-  
ברוינע אויגן ווערן איבערגעצויגן און באַדעקט מיט אומעט :

שמם מקדש מבלי באי מועד ...

מה אעשה לכם בני ? — גזרה היא מלפני ! ...

און גלייך אויפן שטעל, פאַרטייטשט ער עס אין אידיש, זינגענדיק  
אַזוי טרויעריק :

„ס'איז פאַרוויסט געוואָרן דער בית־המקדש.

ס'איז ניטאָ ווער עס זאָל עולה רגל זיין ...

## אין יענע יארן

וואָס־זשע קען איך טאָן אייך, קינדער מיינע ?  
די גזרה איז פון מיר אליין... ”

און אזוי זינגט ער אויס די פערזן פון דער גאַנצער קינה, צוערשט אין לשון־קודש און דערנאָך אין אידיש.

די טרויער־ליד צונעמט מיין האַרץ און גיסט אַריין אומעט אין מיין נשמה. נאָכדעם ווי איך קום אַביסל צו זיך, פרעג איך מרדכי־דודן וואו האָט ער זיך עס אויסגעלערנט ?

און מרדכי־דוד דערציילט מיר וועגן דעם חזן מאיר לידער, וואָס איז געווען שטאַט־חזן אין ניעסוויזש מיט יאָרן צוריק. ס'רוב שטעטל־אידן, און איבערהויפט די בעלי־מלאכות, האָבן אים זייער ליב גע־האַט און געווען צוגעזאַטן צו אים.

מאיר לידער איז געווען ביי אונדז חזן שוין אויף דער עלטער. זיין שטאַרקער קול איז שוין געווען הייזעריקלעך. זיין כוח איז אָבער באַשטאַנען דער עיקר אין פאַרפאַסן חזנישע קאַמפּאָזיציעס און מע־לאַדיעס צו תפילות און קינות, וועלכע זענען געווען האַרציק, נאָר זייער לאַנגע און שווערע. ער האָט אַליין אָנגעפירט מיט זיין כאַר, וואָס האָט געהאַט אַ וועלט־נאָמען.

פיל פון די משוררים, וואָס האָבן געזונגען ביי מאיר לידער, זענען געווען פון די אַרעמע מאַסן, מערסטנס בעלי־מלאכות, וואָס האָבן אין דער יוגנט ווייניק געלערנט, האָבן זיי, דעריבער, ניט פאַרשטאַנען דעם טייטש פון די ווערטער. אָבער דער חזן מאיר לי־דער האָט געוואָלט אַז זיינע משוררים זאָלן זינגען מיט געפיל, — און אַז מ'פאַרשטייט ניט די ווערטער, וואָס מ'זינגט, ווי קען מען דאָס זינגען מיט געפיל ? — האָט מאיר לידער איינגעפירט ביים איינ־זינגען זיינע קאַמפּאָזיציעס מיטן כאַר, אַזאַ מין איינפיר : ער פלעגט אַליין אָפּזינגען אַ פסוק פון דער תפילה אָדער פון דער קינה אין אַריגינאַל, אין לשון־קודש, מיט דער מעלאָדיע, וואָס ער האָט פאַר־

פאסט; דערנאך האָט ער דעם זעלבן פסוק איבערגעטייטשט און אים געזונגען אין אידיש. און אזוי האָט ער מיט די משוררים איינגעשטור-  
 דירט די ערשטע צייט זיינע נייע קאָמפּאָזיציעס, טיילווייז, אין לשון  
 קודש און אין אידיש, ביז די משוררים האָבן געוואוסט דעם טייטש  
 פון די ווערטער און האָבן שוין געזונגען בלויז אין לשון-קודש. בעת  
 מאיר לידער האָט איינגעזונגען זיינע זאָכן, פלעגן זיך אין די אָונטן  
 אַרומקלייבן אַרום זיין הויז פיל בעלי-מלאכות, ליבהאָבער פון נגינה,  
 און זיך צוגעהערט מיט גרויס התלהבות און התפעלות. אַ סך האָבן  
 זיך אויסגעלערנט צו זינגען מאיר לידערס פאַרפּאָסונגען מיט דער  
 אידישער איבערזעצונג, און האָבן עס געזונגען ביי דער אַרבעט.  
 אזוי איז אויך מגולגל געוואָרן די קינה וועגן חורבן בית-המקדש צו  
 מרדכי-דודן און ער האָט עס געזונגען מיט טיפן געפיל.

אַמאָל פלעגט מרדכי-דוד זינגען ביי דער אַרבעט שטיקלעך  
 פון „מכירת יוסף“, ס'רוב יענעם טייל, וואו יעקב אבינו באַוויינט זיין  
 ליבן זון, און די ווערטער „טרוף טרוף יוסף!“ חזרן זיך איבער עט-  
 לעכע מאָל.

איינמאָל האָט מיר מרדכי-דוד דערציילט ווי מ'האָט אויפגעפירט  
 די שפיל „מכירת יוסף“ אין ציוניסטישן „בית-הועד“, און ווער עס  
 האָבן אין דעם אַנטייל גענומען. ער, מרדכי-דוד, האָט געשפילט  
 יעקב'ס עלטסטן זון, ראובן. די אגודה „בני-ציון“ האָט זיך אָפּגעגעבן  
 מיט אויפפירן דעם פּאַלקס-שפיל. און מרדכי-דוד, וואָס איז געווען  
 אַ חבר אין דער אַגודה, איז געווען פון די הויפט-טוערס.

און מרדכי-דוד נעמט מיר אָן פאַרן האַנט און פירט מיך אַריין  
 אין צווייטן צימער אין „זאָל“. (ביינאַכט איז דער „זאָל“ פאַרוואַנדלט  
 געוואָרן אין אַ שלאָף-צימער, וואו ס'האָבן געשלאָפן אויסגעבעט אויף  
 אַ קאַנאַפע און אויף שטולן, די עלטערע זין און טעכטער פון די  
 ערשטע צוויי ווייבער, און אַ פאַר קלענערע קינדער, וואָס זיין דריי-  
 טע, יונגע ווייב, האָט אים געבוירן). ער פירט מיר צו צו דער מזרח-



## אין יענע יארן

וואָנט און צייגט מיר אָן אויף אַ בילד פון די חברים פון דער אגודה „בני-ציון“, וואָס הענגט דאָרט אָן איינגעראַמטע. זעט נאָר, זעט! אָט שטייט ער דאָך טאַקע דאָרטן, מרדכי-דוד, אין דער צוויי-טער שורה, מיט זיין לכבוד-יום-טוב אונטערגעשוירענעם בערדל אָן אַ היטל, ווי דאָס רוב יונגע לייט אויף דעם בילד. ער איז אַנגע-טאָן שבת'דיק מיטן קליינעם שוואַרצן שניפּסעלע אונטערן ווייסן קאָלנער, פונקט ווי איך זע אים אַנגעטאָן אין יום-טובדיקע טעג. מרדכי-דוד קערט זיך אום צוריק צום וואַרשטאַט, און איך בלייב נאָך שטיין פאַר אַ לאַנגע וויילע פאַר דעם בילד. כ'באַטראַכט די פנימער פון די ציוניסטן, און עס פרייט מיך, ווען איך זע צווישן זיי עטלעכע פון די גאָר חשובע בעלי-בתים און יונגע לייט, וואָס דאווען מיט אונז אין אַלטן בית-המדרש, ווי ר' הירש-נטע אייזנבוך און זיין פלימעניק, בנימין אייזנבוך און לייבל סלאָנימסקי.

### ד.

פון דאָמאַלט אָן בין איך גאָר אָפט אַריינגעגאַנגען אין „זאָל“ באַטראַכטן יענעם בילד. אָבער ניט בלויז דעם בילד. כ'האַב מיר שוין פאַר איין וועג גוט אַנגעקוקט אויף דעם פייערלעשער-מונדיר און הויזן און די אַנדערע וואונדערלעכע זאַכן, וואָס זענען דאָרט גע-האַנגען אויף דער מערב-וואַנט, ביי דער טיר. איבערהויפט האָב איך באַטראַכט דעם אַפּגעשיינטן מעשענעם „קיווער“-היטל, די שאַרפע העקל און די טרובע, וואָס זענען דאָרט געהאַנגען.

מרדכי-דוד'ס טרובע פלעגט גאַנץ אָפט אויפרייסן פון שלאָף און איבערשרעקן די מיכאַלישקער איינוואוינער. מרדכי-דוד אַלפער-אָוויטש איז געווען פון די איבערגעבענסטע פייערלעשער, — „פּאַזשאַרניקעס“, ווי מע האָט זיי גערופן אין אונדזערע שטעטלעך. ער איז געווען גאָר פון די ערשטע, וואָס האָבן

זיך פאַרשריבן אין דער חברה פון פייערלעשער. ער האָט זיך שוין אַרויפגעאַרבעט און געהאַט צוויי „בענדלעך“ — פאַסקעס — אויפן אַרבל. גלייך צו אים אין דינסט פון דער „פּאָזשאַרנער קאַמאַנדע“ איז נאָר געווען דער גוי קאַמאַצקי, דער מוליער מיט די לאַנגע וואַנצעס און מיט דער אָפּגעגאַלטער מאַרדע. אַט דער גוי, קאַמאַצקי, וואָס איז שטענדיק געווען אַ ביסל פאַרשניאַשקעט, איז יעדן יאָר געקומען אין דער „כל נדרי“ נאַכט אין אַלטן בית-המדרש, זיך אַוועקגעשטעלט ניט ווייט פון עמוד און צוגעהערט זיך מיט אַ הייליקן ציטער ווי דער חזן זאָגט די תפילות און סליחות.

מרדכי-דוד און קאַמאַצקי זענען עס אַנפאַרטרויט געוואָרן מיטן „ליווער“, דעם קופּערנעם שפּריצער, וואָס איז געווען צוגעשרויפט צו דער לאַנגער גומענער קישקע. אין זייערע געניטע הענט האָט מען איברגעגעבן דאָס סאַמע עיקר פון אויסלעשן אַ שריפה. און מ'דאַרף זאָגן דעם אמת, אַז קיינער האָט ניט געקענט אזוי גיך, גוט, געשיקט און הויך שפּריצן דאָס וואַסער ווי די צוויי פייערלעשער.

האַט געטראָפּן אַ שריפה אין אַ נאַענטן דאָרף, איז מרדכי-דוד דאָרט געווען פון די ערשטע לעשער. ער האָט פלייסיק געאַרבעט. ער האָט געזען העלפן ראַטעווען פון דער גויישער פּראַצע וואָס נאָר מ'קען. ער האָט אַבער אויך ניט פאַרגעסן אַן זיין הונגעריקן מאַגן. איז טאַמער האָט זיך געמאַכט אונטערן האַנט עטלעכע אייער, פלעגט ער זיי אַפּבאַקן אין די הייסע קוילן און אויפּעסן. אַ קריגל זויער-מילך האָט ער אויך ניט פאַרבאַקירט, און האָט עס גאַנץ געשמאַק אויסגעזופּט.

ה.

ניט שטענדיק אַבער ווען איך בין אַריין צו מרדכי-דודן אין שוס-טאַרניע האָט עס מיר אָפּגעגליקט צו טרעפן דעם מייסטער אַליין ביי דער אַרבעט.

## אין יענע יארן

מרדכי־דוד איז געווען באקאנט אין גאנץ שטאט און ארום אלס א קינסטלער — א שוסטער. א פאָר שיד, וואָס ער גייט אויף און פאָר־ענדיקט מיט זיינע הענט, קען זיך פאָרגלייכן אין שיינקייט מיט א פאָר שיד, וואָס ווערט גענייט אין א פאָבריק אויף מאַשינען. ער איז אַבער אויך געווען באַקאנט ווי א שוסטער א פוילענצער. א שטיקל אַרבעט האָט ביי אים געקענט אַפליגן שיינע עטלעכע וואָכן. ס'רוב האָט זיך מרדכי־דוד גיט געזעצט צום וואַרשטאַט, ביז די קונדן זענען אים גיט געלעגן אויפן קאַרק, און מ'האַט שוין זיי מער גיט געקענט פאַריידן די ציין און געפינען פאַר זיי קיין תירוצים.

מרדכי־דוד האָט אויסגעקליבן זיך אַפצוגעבן און זיין פאַרנו־מען מיט אַלערליי ענינים, אבי גיט זיצן ביי דער אַרבעט פון שוס־טעריי.

און מרדכי־דוד האָט געהאַט גענוג ענינים מיט וואָס צו פאַר־נעמען זיך: ענינים פון הויז־בעל־בתישקייט, געזעלשאַפטלעכע ענינים און סתם זאַכן, וואָס זענען אים געווען נאַענט צום האַרצן.

הינטער זיין שטיבל האָט זיך געפונען דאָס גערטל. כאַטש ס'איז געווען אַ גאַנץ קליינער גרינס־גאַרטן, האָט עס באַשעפטיקט מרדכי־דודס שאַרפן מוח און פלינקע הענט אַ גאַנצן זומער.

דאָס גערטל איז געווען אויסגעלייגט אויף אַ משופע־דיקן אַרט, האַלב אויף אַ בערגל און האַלב אויף דער נידער. אַז דער פּרילינג איז אַנגעקומען, האָט מרדכי־דוד גענומען גראַבן דעם גאַרטן, אויסגלייכן די ערד, האָט דורכגעפירט גאַנצע קאַנאַלן ביי די זייטן פאַר רעגן־וואַסער. ער האָט אַלץ געטאַן אַליין: געמיסטיקט, צוגראַבן און ווייך געמאַכט די ערד, האָט געזיט, געיעט און געהאַלטן אין איין באַוואַ־סערן זיין גאַרטן. ווען כ'פלעג זומער־צייט אַ קוק טאָן דורכן קיך־פענצטער און דערזען אַז מרדכי־דוד זיצט גיט ביים וואַרשטאַט, האָב איך שוין געוואוסט וואו צו זוכן אים. כ'בין צוגעגאַנגען צום צאַם פון זיין גערטל און דאַרטן אים געפונען אַרומגייענדיק אַ באַר־

וויסער צווישן די בייטן. אין די הענט האָט ער געהאַלטן אַ גראַסע אָדער אַן אַנדער כלי. מ'האַט געזען, אַז ער קוועלט אַן פּון דער אַר-בעט.

מרדכי-דוד האָט זיך פאַרנומען אויך מיט האַדעווען הינער, גענדז און ענטלעך. זיין קליינער שמאַלער הויף, איז שטענדיק געווען באַזעצט מיט עופות, וואָס פלעגן איבערגעשראַקענע אָנהויבן פליען, קאָדאַכטען און קוואַקען, ווען אימיצער איז דאָרט אַריין און געשטערט זייער רוי.

איבערהויפט האָט מרדכי-דוד ליב געהאַט ענטלעך. גאַנצע שעה'ן אין די פרימאָרגנס און אי די פאַרנאַכטן האָט ער אַרומגעפאַדעט אַרום די יונגעטשקע ענטלעך: געקאַרמעט זיי און געפירט זיי צו דער מיכאַלישקער קאַנאַווע, וואָס האָט געפלייצט אונטערן בריק. ער איז געשטאַנען און אַכטונג געגעבן אויף זיי און אויף זייער מאַמען, די קאַטשקע, וואָס האָט זיי אויסגעברייט.

ס'פלעגט אָפט טרעפן, אַז דאָס גייענדיקע וואַסער אין קאַנאַווע האָט פון ערגעץ וואו געבראַכט צושווימען אַ ווילדע ענטל, וואָס האָט זיך גענומען חברן מיט מרדכי-דודס ענטלעך. מרדכי-דודן האָט זיך זייער געוואַלט כאַפן די מציאה, אַריינקריגן די הפקר'דיקע ענטל. מיט זיין שאַרפן מוח האָט ער זיך געקליגט, געזוכט וועגן ווי צו פאַרנאַרן דאָס ענטל, זי זאל מיטגיין מיט זיינע ענטלעך, ווען ער פירט זיי אַהיים. אָבער דאָס איז אים דאָס רוב ניט געלונגען. די ווילדע ענטל פלעגט זיך סוף-סוף אַרויסדרייען פון אונטער די הענט און אַוועקשווימען.

אויסער פאַר די ענינים פון בעלי-בתישקייט איז מרדכי-דוד גלאַט געווען גרייט צו יעדער צייט אַוועקלייגן די אַרבעט און אַרויס-העלפן שכנים און גוטע ברידער סיי אין זאַכן, צו וועלכע מ'האַט גע-דאַרפט געבן אַ קלוגע עצה, און סיי אין זאַכן, צו וועלכע מ'האַט גע-

## אין יענע יארן

מוזט צולייגן אַ געניטע, פלינקע האַנט, וואָס טויג זיך אויס צו יעדער מלאכה.

מרדכי־דוד האָט גערן דערפילט אויך די בקשות פון די שכנות, די מיכאלישקער ווייבער, וואָס זייערע מענער האָבן זיך געפונען אין אַמעריקע אַדער אין אַפריקע.

אַט די אידענעס, וועלכע האָבן ביי אונדז געהייסן „אַמעריקאַנ־קעס“, זענען גאַנץ אָפט געקומען צו מרדכי־דודן, ער זאָל פאַר זיי אויפשרייבן אַן ענגלישן אַדרעס אויפן קאָנווערט, וואָס דאָס איז אַ חכמה, וואָס ניט אַ ליאָדע מענטש קען עס, און ניט אויף יעדן איינעם קען מען זיך מיט דעם פאַרלאָזן. יענע „אַמעריקאַנקעס“, וואָס מ'האַט זיי אין דער יוגנט ניט געלערנט לייענען און שרייבן, פלעגן ברענגען זייערע מענערס בריוו צו מרדכי־דודן, ער זאָל פאַר זיי איבערלייע־נען. ער טאַקע האָט שוין פאַר זיי אויך געשריבן אַן ענטפער. מרדכי־דוד האָט געקענט יעדער איינערס לאַגע און שוין אַליין געוואוסט וואָס פאַר אַ מין נוסח צו שרייבן.

און די ווייבער האָבן אויך גוט געוואוסט, אַז אויף מרדכי־דודן, וואָס איז „אַן עמד“, אַן אייגענער מענטש, קען מען זיך אינגאַנצן פאַר־לאָזן. ער וועט שוין וויסן וואָס צו שרייבן. ער האָט אַ שאַרפן קאַפּ, ער פאַרשטייט אַן ענין, און קיין פינגער אין מויל דאַרף מען אים ניט אַריינלייגן.

## 1

אין די טאַבעלע טעג זומער צייט, און אַמאָל אויך אין אַ זונטיק, פלעגט די פּאָזשאַרנע קאַמאַנדע איינאַרדנען גימנאַסטישע אי־בונגען און פייער־לעשונג־פּראָבעס. אין אַזעלכע טעג האָט שוין מרדכי־דוד ניט געאַרבעט.

דער גרויסער טאַג, דער אמת'ער יום־טוב פון די פייערלעשער, איז געווען דער ערשטער מאַי. צו דעם יום־טוב האָט מען זיך לאַנג

געגרייט. פיל מושוטיר-פראָבעס, גימנאַסטישע איבונגען און מאַר-  
שיר-פראָצעסיעס, זענען איינגעאַרדנט געוואָרן אַלס פאַרשפּיל צום  
יום-טוב. מרדכי-דוד איז געווען פאַרטאָן אין די צוגרייטונגען און  
איז שוין ביים וואַרשטאַט ניט געזעסן.

ערב דעם פייער-לעשער-יום-טוב פלעגט זיך מרדכי-דוד אַרומ-  
שערן. פון זיין קליינער בערדל איז דאָן קוים אַ זכר געבליבן.  
דעם ערשטן מאַי גאַנץ פרי פלעגט מרדכי-דוד אַנטאָן זיין פייער-  
לעשער יוניפאָרם און די אָפּגעפּוצטע שטייול. פון זיין קאַפּ האָט  
אַראָפּגעשיינט דער מעשענער קיווער (קאַסקע). אין פאַס איז געווען  
פאַרשטעקט די שאַרפע העקל, און אין האַנט האָט ער געהאַלטן זיין  
טרובע. מיט פעסטע טריט פון אַ געניטן פייער-לעשער האָט ער זיך  
געלאָזט גיין צום „פּאַזשאַרנעם סאַריי“, וואָס האָט זיך געפונען אויף  
„קאַזימער“.

דער ערשטער מאַי איז באמת געווען מרדכי-דודס טאָג. די פייע-  
רונג איז געווען אַ הערלעכע. איבער די הויפט-גאַסן פון שטאַט,  
און אַמאָל אויך אין די אַלייען פון שלאָס פון פירשט ראַדזיוויל,  
האַבן זיך געצויגן גאַנצע שורות פון מאַרשירנדיקע פייערלעשער.  
זייער מוזיק-קאַפּעליע האָט געשפּילט, און דאָס יונגוואָרג פון שטעטל  
האַט יום-טובדיק באַגלייט די מאַרשירער.

און אַ גרויסאַרטיקע פּראָבע פון לעשן אַ שרפה איז יענעם טאָג  
איינגעאַרדנט געוואָרן אין צענטער פון נייעסוויזשער מאַרק, ביי די  
ראַט-קראַמען, קעגנאיבער דער שטאַטישער ראַט-הויז, די „דומע“,  
ביים פּלאַץ וואו ס'האַט זיך געפונען דער ריזיקער וואַסער-צאַפּ. די  
גאַנצע פּאַזשאַרנע קאַמאַנדע מיט אַלע כלים און לעש-געצייג, ווי  
די פּאַמפעס, לייטערס, קרוקעס און העק, זענען געווען אויסגעשטעלט  
אין די ריכטיקע פּאַזיציעס. מרדכי-דוד האָט יענעם טאָג געוויזן  
וואָס פאַר אַ בריה ער איז ביים שפּריצן דאָס וואַסער. דעם שיינענ-  
דיקן קופּערנעם ליווער, דעם צוגעשרויפטן צו דער גומענער קיש-

קע, האָט מרדכי־דוד געהויבן, געריכטעט און געקערעוועט אין זיינע פלינקע הענט צום הויפט־ציל מיט שכל און געשיקטער שנעלקייט. אַלע צוקוקער פלעגן אַריינפאַלן אין התפעלות, זעענדיק ווי מרדכי־דוד שפּריצט אַריבער דאָס וואַסער איבער דער פּאַן וואָס האָט גע־פּלאַטערט אויפן שפיץ פון דעם דומע־טורעם, אין וועלכן עס איז געהאַנגען דער גרויסער פייער־לעשער־גלאַק. דאָס איז געווען איבער אַ דריי שטאַק די הויך. פיל פון זיינע חברים פייער־לעשער און פון די צוקוקערס פלעגן פאַטשן בראַוואָ. דער הויפט פון די פייער־לע־שער — דער נאַטשאַלניק פון דער פּאַזשאַרנער קאַמאַנדע, יאַקאָוו אַווינאַוויצקי, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער גאַנצער פייערונג, פלעגט אין אויסדרוק פון אנערקענונג קלאַפן מרדכי־דוד'ן אויפן פלייצע און אויסרופן: „מאַלאַדיע, טאַוואַרישטש אַלפּעראַוויטש!“

נאָך דער פייערלעכער פּראַכע האָבן די פייער־לעשער געפּראַ־וועט אַ יום־טוב־דיקן מאַלצייט, וואָס אויף אים האָבן זיי אַרויסגע־קוקט אַ גאַנץ יאַר און וועגן וואָס מ'האַט גערעדט היפשע עטלעכע וואָכן.

צו דער סעודה פלעגט מען צוגרייטן פון כל־טוב: אַלערליי פישן, פליישן, און פאַרבייסעכצן. עס האָט אויך ניט געפעלט די אמתע זעקס־און־ניינציקער שפירט, וואָס מע האָט געקויפט אין מאַנאַפּאַל, וואָס האָט זיך טאַקע געפונען אין עק „קאַזימער“. ביר, קוואַס און זעלצער־וואַסער האָט מען צוגעשטעלט פון די זאַוואַדן פון יונה־משה און נח ג"ח, אַזוי אַז ס'איז געווען מיט וואָס אַראַפּצושווענקען די פע־טע און געשמאַקע מאכלים.

פון דער גרויסער ערשטער־מאַי־סעודה, האָבן גענאָסן די וויי־בער און קינדער פון די פייערלעשער. די קליינוואַרג האָבן אַ גאַנצן נאַכמיטיק אַרומגעפאַדעט אַרום דעם פּאַזשאַרנעם סאַרי, און די טאַ־טעס אין די יוניפּאַרמס פלעגן זיי יעדעס מאַל אַרויסטראַגן אַ זיסע בולקע, אַ פּאַלקע פון אַ הון, אַדער אַזוי אַ נאַש.

און פאַרטאַג-צו, ווען די פייערלעשער פלעגן זיך אומקערן פאַר-  
שניאַשקעטע און פאַהוליעטע אַהיים, האָבן זיי מיט זיך געבראַכט פאר  
די ווייבער און די עלטערע קינדער גאַנץ פיינע און פעטע שיריים  
פון מאַלצייט.

דריי-פיר טעג האָט געדויערט דאָס אויסניכטערן זיך פון אַט  
דעם גרויסן יום-טוב. ביי מרדכי-דודן איז דאָס געווען ווי אַ מין לאַג-  
גער אסרו-חג, אין וועלכן מ'איז פטור פון אַרבעט.

ז.

מרדכי-דוד דער שוסטער איז געווען זייער אַן אַקטיווער מיט-  
גליד אויך אין דער חברה „פועלי צדק“. אין שפיץ פון דער חברה  
איז געשטאַנען דער ציין-דאָקטאָר באַמשיין. די חברה, וואָס האָט  
עקזיסטירט אַ סך יאָרן, איז געווען גוט אַרגאַניזירט און האָט פיל גע-  
טאָן פאַר דער טובה פון אירע חברים, די בעלי-מלאכות.

די רעדליפירער פון דער חברה „פועלי צדק“, זענען, אמת, גע-  
ווען די קאַרפּן-קעפּ, — די גרויסע שניידער פון מענער און פרויען  
קליידער וואָס אין זייער „מאַסטערסקאַיעס“ האָבן געאַרבעט פיל גע-  
זעלן. מרדכי-דוד איז אַבער, אין זכות פון זיינע זעלטענע פעאיקייטן,  
צוליב זיין „אייזערנעם קאַפּ“, געוואָרן איינער פון די וויכטיקסטע  
טוער אין דער חברה „פועלי-צדק“. ער איז קלאָר געווען אין דער  
קאָנסטיטוציע פון דער חברה, אָדער ווי מ'האַט עס דאָרט גערופן  
„דעם אוסטאַוו“, און האָט מיט זיין געזונטער לאַגיקע געקענט פאַ-  
נאַנדערגלידערן יעדע שווערע פּראָגע.

און האָט האָבן די „פועלי-צדק“ באַשלאָסן צו גרינדן אַ קאַפּע-  
ראַטיווע קראָם פאַר אירע מיטגלידער.

מרדכי-דוד האָט באַלד דורכגענומען און אַנאַליזירט מיט זיין  
שאַרפּן מוח דעם גאַנצן ענין פון קאַפּעראַטיוו, און געוואוסט ענני  
וואָס פאַראַ הילף און נוצן עס קען ברענגען די חברים.



## אין יענע יארן

דערנאך האט ער גענומען איינקנעלן און געבן צו פארשטיין צו די אנדערע מיטגלידער, וואָס זייערע שוואַכע מוחות האָבן ניט גע-קענט באַנעמען דעם גאַנצן קאָמפּליצירטן ענין. וואו נאָר מרדכי־דוד האָט זיך געטראָפּן מיט זיינע חברים, האָט ער מיט זיי געלערנט אַ קאָפיטל „קאָפּעראַטיוו“.

און אז די חברה „פּועלי צדק“ איז אַריבער פּון „טעאָריע“ צו „פּראַקטיקע“, און די קאָפּעראַטיווע קראָם איז געעפּנט געוואָרן, איז מרדכי־דוד געווען אַריינגעטאָן אין דער קראָם מיטן גאַנצן לייב־און־לעבן. טאָג־טעגלעך איז ער שעה'ן אָפּגעלעגן אין קראָם, און האָט געהאַלטן אין איין געבן צו פאַרשטיין ווי אַלץ דאַרף ווערן איינגע-שטעלט און איינגעאָרדנט.

יענע חדשים איז מרדכי־דוד געווען אינגאַנצן פאַרטאָן און פאַרהאַוועט מיט דער קראָם. און ווייל ער האָט זיך עוסק געווען אין דער מצוה פון גרינדן דעם „קאָפּעראַטיוו“, האָט ער זיך געפּילט כמעט פּריי פון דער פּליכט צו שפּיזן ווייב און קינדער, און איז גאַנץ ווייניק געזעסן ביים וואַרשטאַט.

## ח.

אין יענער צייט האָט זיך אויך געעפּנט ביי אונדז אין נייעס-וויזש אַ לייען־זאַל.

אין באַשע דער גבאיטעס מויער, אויפן צווייטן שטאַק, האָט זיך געפונען דער גרויסער, גרוימער לייען־זאַל, אָדער ווי מ'האָט עס גערופּן „די טשיטאַלניע“.

דאָרטן האָבן זיך באַקומען אידישע, העברעאישע און רוסישע צייטונגען און זשורנאַלן, ווי אויך נייע ביכער צום לייענען.

אויסער דעם האָבן די מיטגלידער פון לייען־זאַל געקענט פאַר-ברענגען אין דערבייאיקן שפּיל־צימער און שפּילן אַ דאַמקע און אַ

שאָך. זיי האָבן אויך געטרונקען בקאַמפּאַניע אַ גוטע, שמעקעדיקע גלאַז „וויסאַצקי“ טיי.

מרדכי־דוד, וואָס האָט ליב געהאַט געזעלשאַפט און פאַרברענ־גען אין שמועסן, איז געוואָרן אַ שטענדיקער באַזוכער פון לייען־זאַל. אַ פאַר מאָל אין וואָך, פאַרנאַכט־צו, האָט ער פון זיך אויסגעטאַן די אַרבעטס־בגדים, זיך אָנגעטאַן שבת־דיק „אין מיטן מיטוואָך“ און אוועקגעגאַנגען אין לייען־זאַל.

נאַכדעם ווי ער פלעגט אַדורכקוקן דעם „פריינד“, וואָס ער האָט ליב געהאַט צו לייענען, און כאַפּן אַ קוק אויך אין אַ רוסישע צייטונג, איז ער אַריינגעגאַנגען אין שפּילצימער און זיך געזעצט לעבן די שאַך־שפּילער.

אַ וואָך, צוויי, האָט זיך מרדכי־דוד צוגעקוקט צו אַט דעם שכל־דיקן שפּיל, וואָס נאָר די „גוטע קעפּ“ קענען שפּילן. ער האָט מיט זיין שאַרפּער אויג און קלוגן מוח אויפגעכאַפט אַלע „גאַנגען“ און „צוגן“, ביז ער האָט גוט באַנומען די אַלע עיקרים פון דער שאַך־מאַט־שפּיל־תורה. נאַכדעם האָט ער אָנגעהויבן צו באַטייליקן זיך אין שפּיל. ס'איז לאַנג ניט פאַריבער, און מרדכי־דוד איז געוואָרן איינער פון די הויפט שאַך־שפּילער, און „אַ שווערע נוס צום קנאַקן“, — צו קענען אים זאָגן: „מאַט“.

אין יענע טעג און אָונטן, פלעג איך אַריינגיין אין מרדכי־דודס שוסטאַרניע, זיך נאַכפרעגן אויף מיינע שיד. אַבער דעם מייסטער אַליין האָב איך דאָרטן זייער־זעלטן געטראָפּן.

נאָר אַט זענען אָנגעקומען די אלול־טעג. דאָס שופּר בלאַזן האָט אָנגעזאָגט, אַז די ימים־נוראים קומען באַלד אָן. מרדכי־דודס קונדן, וואָס האָבן ביי אים באַשטעלט שיד אויף יום־טוב פאַר זיך און פאַר די קינדער, האָבן אָנגעהויבן אַפטער אריינצוקומען און געהאַלטן אין איין פרעגן: „ווען וועט מען שוין אָנהייבן נייען די שיד?“ —

אין יענע יארן

ערשט דאן האט זיך מרדכי־דוד צוריקגעזעצט צום וואַרשטאַט. ער האָט געאַרבעט ממש טאָג און נאַכט.

דאָן האָב איך ווידער אָנגעהויבן אָפטער אַריינצוקומען און זיך אַנידערצוזעצן לעבן מרדכי־דודן ביים וואַרשטאַט. כ'האָב ווידער זיך צוגעקוקט מיט נייגער צו זיין אַרבעט און צוגעהערט מיט גרויס אינטערעס זיינע ליבע שמועסן און די זיס־טרויעריקע לידער פון „מכירת יוסף“, וואָס האָבן מיר פאַרשאַפט גרויס הנאה.



## נ י י ע ל י ד ע ר

א.

די ווינטער-חדשים פון יאָר 1913—1914 זענען איינגעקריצט אין מיין זכרון מיטן טריבן אומעט, וואָס האָט מיך דאָן באַהערשט. געווען זענען עס די ערשטע וואָכן נאָכן טאַטנס אַוועקפאַרן קיין אַמעריקע. אַ נאָגענדיקע בענקשאַפט האָט מיך באַנומען. איך בין אַרומגעגאַנגען אַ צערודערטער, און האָב קיין רו ניט געפונען.

כדי צו ראַטעווען זיך פון דעם אומעט, און צו געפינען זיך אין דער סביבה פון אַ נאָענטן, ליבן מענטשן, וואָס וועט מיר פאַרשטיין און מיטפילן, בין איך אַוועקגעפאַרן צו מיין שוועסטער אין מינסק, וואו זי האָט געלערנט ציין דאָקטאָריי.

זעקס וואָכן האָב איך דאָן פאַרבראַכט אין דער הויפט-שטאָט פון ווייס-רוסלאַנד. דאָרטן אין דער געזעלשאַפט פון מיין שוועסטערס פריינט און גוטע באַקאַנטע האָב איך באַזונדערס דערפילט די נייע ווינטן, וואָס האָבן געבלאָזן אין יענער צייט אויף דער אידישער גאַס. כ'האָב דערזען וואָס פאַר אַ וויכטיקן אָרט עס פאַרנעמט די אידישע ליטעראַטור אין געוויסע קרייזן פון דער שטודירנדיקער יוגנט. כ'האָב איינגעזען, אַז די אידישע ליטעראַטור דינט ביי זיי ווי אַ פאַרבינדונג מיט די אידישע מאַסן און ווי אַ מיטל צו פאַרשטיין טיפער דעם גייסט און די נשמה פון זייער פאַלק. אויך די רעליגיע-זע שטימונגען, וואָס האָבן באַהערשט די הערצער פון פילע פון דער יוגנט, האָבן געפונען אַן אַויסדרוק אין לייענען די שריפטן פון גע-וויסע אידישע קלאַסיקער.

פּרץ, שלום-עליכם און רייזען, זענען געווען באַזונדערס באַליבט אין אַט די קרייזן. איבערהויפט פּרץ. מיט זיינע „פאַלקסטימלעכע גע-

## אין יענע יארן

שיכטן" און "חסידיש" האָט ער זייערע הערצער געוואונען. שעה'ן פון אמתער דערהונבנקייט זענען עס געווען, ווען זיי האָבן געלייענט צוזאַמען אָט די מעשיות. מיט אַ הייליקן ציטער האָט מען די ווערק געלייענט. אַלע זענען געווען פאַרדבק'עט, ממש ווי חסידים בעת זיי הערן זיך צו, אָדער חזון איבער דעם רבינס תורה, באַנומענע פון מיסטעריעזע געפילן און אין אַ שטימונג פון „אויב ניט נאָך העכער“.

## ב.

ווען איך בין צוריקגעקומען קיין ניעסוויזש, האָב איך אין אונד-זער אייגן הויז געפונען אַן אומדערוואַרטעטע פאַרענדערונג, וואָס האָט מיך פאַר עטלעכע טעג צורודערט און געפּלעפּט.

דער גרויסער צימער אין אונדזער הויז, וואָס האָט פאַר מער ווי דרייסיק יאָר געדינט פאַר אַ „חדר“, וואו דער טאַטע האָט דאָרט גע-לערנט תורה מיט זיינע תלמידים, געלערנט גמרא, תנ"ך, די העברע-אישע שפראַך און איר ליטעראַטור, איז אַרויסגעדונגען געוואָרן צו אַ פועלי-ציוניסטישן קרייז. דער חדר איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ אידישער שול וואו מ'האָט איינגעאַרדנט אומלעגאַלע אָונט-קורסן פאַר אַרבעטער.

אין יענע טעג האָט זיך פּלוצים באַוויזן ביי אונדז אין שטעטל דער חבר אברהם'ל מאַכטיי.

אַ מענטש — אַ לעגענדע איז מאַכטיי געווען זיין גאַנצן לעבן. אָט דער בן-עיר אונדזערער, אברהם, וואָס איז געבוירן גע-וואָרן און אויפגעהאָדעוועט זיך אויף „קאָזימער“, פּלעגט פאַרפאַלן ווערן פון ניעסוויזש און מ'האָט אים ניט געזען אין שטעטל חדשים און יאָרן. פּלוצים פּלעגט ער זיך באַווייזן פאַר אַ שטיקל צייט. ווידער נעלם ווערן און ווידער זיך פּלוצים באַווייזן ווי אַראַפּגעפאַלן פון הימל, אַן אומדערוואַרטעטער, אַ סודות/פולער.

אין יענע יארן פון קאנספיראציע און געהיימנישן אין רוסלאַנד האָט אַ סודות־שלייער איינגעהילט די אַלע אונטערדישע אַרבעטער. דאָס דאָזיקע סודות־פּולקייט האָט גערייצט און אויפגעפלאַמט די פּאַנ־טאַזיע.

ס'האָט זיך געפילט אין דער לופט, אַז עפעס קומט פאַר, עטוואָס טוט זיך און גרייט זיך דאָרט, אין די פאַרהוילענע ווייטקייטן. אַפּקלאַנ־גען, שטאַרקערע און שוואַכערע, פון יענע באַהאַלטענע מעשים האָבן זיך דערטראַגן אפילו צו די קליינע פאַרוואַרפענע שטעטלעך. אַ, ווי גרויס איז געווען דאָן דער באַגער צו קענען אַריינקוקן אויף יענער זייט פאַרהאַנג! אַ, ווי ס'האָט זיך געגלוסט צו קענען אַפּדעקן דעם שלייער פון יענע צוגרייטונגען צום פרייהייטס־קאַמף, אומצואוואַרפן דעם טראַגן פון טיראַן, פון דעם צאָר דעם צורר, צו־גרייטונגען, וואָס ווערן ערגעץ געמאַכט פון די העלדן, די גרויסע רעוואָלוציאַנערן!

און ווי אַ געהיימניספּולער פאַרשטייער פון יענע „פאַרהוילענע ווייטקייטן“ האָט אברהם מאַכטיי אויסגעזען אין די אויגן פון דער נייעסוויזשער יוגנט. מיט אויסדרוקן פון ציטער, באַוואַנדערונג און פאַרגעטערונג, האָט מען באַגלייט זיינע טריט, ווען ער האָט זיך פּלוצים באַוויזן אין שטעטל אין זיין טונקעלער ברייט־ראַנדיקער, ווייכער שליאַפע, וואָס האָט ווי פאַרשטעלט זיין שוואַרץ־מאַטעווען געזיכט און זיינע שוואַרצע, אומעטיק־ברענענדיקע אויגן.

וואו האָט ער עס געקענט זיין ביז איצט? אין טיף־רוסלאַנד? אין אויסלאַנד? מעגלעך אין אַ קליין שטעטל אין תּחום־המושּב? און אפשר איז ער גאָר געווען פאַרשיקט קיין סיביר — און איז פון דאָרטן אַנטלאָפּן?

קיינער אין שטעטל האָט ניט געוואוסט פון וואָנען מאַכטיי קומט און וואוהין ער וועט פּלוצים אַוועק, ווען ער וועט דערפילן, אַז ער דאַרף אַוועקגיין, אָדער ווען ער וועט באַקומען אַ געהימען צייכן.

## אין יענע יארן

צי אַ באַפעל פון זיינע מיסטעריעזע חברים. דעריבער האָט זיין אומגעריכטער באַווייזן זיך אין נייעסוויזש שטענדיק געמאַכט אַ גרויסן רושם, איבערהויפט אין די קרייזן פון די אַרבעטער. מ'האַט גע-וואוסט, אַז מיט מאַכטייַס קומען וועט עטוואָס געשען אין שטעטל וואָס וועט אויפרודערן די געמיטער פון די אַרבעטער און אַרבעטס-געבער. מ'האַט געוואוסט, אַז ס'וועט פאַסירן עטוואָס, וואָס וועט זיך לאַזן פילן און מערקן פאַר אַ לענגערע צייט, און מ'וועט וועגן דעם ריידן אויך נאָכדעם ווי דער חבר אַברהם וועט נעלס-ווערן פון שטעטל אַזוי סודות'פול און אומדערוואַרטעט ווי ער איז אָנגעקומען.

אויסער דעם, וואָס מאַכטייַ האָט זיך אָפגעגעבן מיט איינאַרדנען „סטאַטשקעס“ — (סטרייקס) ווי אַ מיטל אין קאַמף צו פאַרבעסערן די לאַגע פון די עקספּלואַטירטע, האָט ער זיך אין די לעצטע יאַרן פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה אָפגעגעבן איבערהויפט מיט גרינדן אַוונט-קורסן פאַר אַרבעטער.

דער צוועק פון די אַוונט-קורסן איז געווען צו לערנען די פּאָלקס-מאַסן עלעמענטאַרע ידיעות אין זייער פּאָלקס-שפּראַך, ווי אויך דאָס עצם קענען פון אידיש און דאָס פאַרשפּרייטן אידישע ליטעראַטור צווישן די ברייטע פּאָלקס-שיכטן.

פון די פאַרברענטע און איבערגעבנסטע אידישיסטן איז מאַכטייַ געווען. ריידן אידיש — איז ביי אים געווען אַ הויכער און הייליקער אידעאַל. פאַר דעם האָט ער געקעמפט און אָפגעגעבן זיינע בעסטע כוחות. אין ריידן אידיש איז מאַכטייַ געווען אַן אמתער קנאי, און איז אפילו גרייט געווען צו ווערן אויסגעלאַכט צוליב זיין עקסטרעמקייט.

יענעם ווינטער פון 1913—1914, ווען מאַכטייַ איז פּלוצים אַראַפּ-געקומען קיין נייעסוויזש, זענען דורך אים געגרינדעט געוואָרן די אַוונט-קורסן פאַר אַרבעטער, און אין אונדזער הויז האָבן זיך יעדן אַוונט פאַרזאַמלט ביי אַ דרייסיק חברים צו הערן מאַכטייַס לעקציעס.

ג.

די ערשטע אָוונטן בין איד געווען אינגאַנצן איבערראַשט.  
דאָס עצם ענדערונג, וואָס איז פאַרגעקומען צווישן די ווענט  
פון טאַטנס-הויז, האָט מיך צושרויפט. אין חלל פון שטוב, וואו יאָרן  
נאָך יאָרן האָבן זיך געלאָזט הערן די הוויז פון אַביי ורבא, די הייליקע  
חזיונות פון די נביאים, פסוקים פון רש"י, די העברעאישע שירים  
פון אונדזערע נאַציאָנאַלע דיכטער, האָט זיך איצט געטראָגן אַ נייע  
תורה און ס'האָבן זיך געלאָזט הערן נייע געזאַנגען.

דאָס אַרט פון תנ"ך האָט איצט פאַרנומען די „אידישע כרעסטאָ-  
מאַטיע“ פון אַברהם רייזען. די דערציילונגען און די לידער, וואָס  
דער באַליבטער פאַלקס-דיכטער האָט צוזאַמענגענומען אין דעם דאָ-  
זיקן לערן-בוך, האָבן די בחורים און מיידלעך — די געזעלן פון  
די וואַרשטאַטן און די פריקאַזשיקעס פון די קראַמען, געלייענט  
און געלערנט מיט האַרץ-פלאַטער און נשמה-פרייד.

די איבערראַשונג, וואָס האָט מיך אין אָנהויב באַהערשט, האָט  
ביסלאַכווייז נאָגעלאָזט. אנשטאט דעם איז אין מיר געוואַקסן דער  
אינטערעס צו די לעקציעס, וואָס זענען געגעבן געוואָרן דורך אַברהם  
מאַכטי, דעם פאַרגעטערטן חבר-לערער.

אין אַ וואונדערבאַר-קלאַרער און אַנגענעמער דיקציע, וואָס  
העלפט אַזויפיל צו געבן צו פאַרשטיין די מיינונג פון די ווערטער,  
פלעגט מאַכטיי פאַרטראָגן פאַר זיינע תלמידים די לידער פון רייזען,  
„אַ געזינד זאַלבאַכט“, „הוליעט, הוליעט, בייע ווינטן“ און נאָך  
אַזעלכע. ער האָט זייער האַרץ דערקוויקט מיט פאַרלעזן פאַר זיי די  
דערציילונגען פון מענדעלע, שלום-עליכם און פּרץ.

די לידער און די דערציילונגען זענען אַזוי נאָענט געווען צו  
די הערצער פון די אַרבעטער-תלמידים. פון זייער אייגן לעבן האָבן  
זיי דערציילט, פון זייער האַרץ און נשמה זענען די ווערטער אויס-  
געהאַקט געוואָרן.



## אין יענע יארן

וועגן דעם ביטערן דלות, וואָס עסט זיך איין אין ביין, וועגן די  
בייזע ווינטן, וואָס שטורעמען אין דער פינצטערער וועלט, האָבן זיי  
דערציילט, און דאָס איז געווען אַזוי רעאַל, אַזוי פאַרשטענדלעך.  
בשעתן לערנען זענען די פיר האַנגען געווען אַראָפּגעלאָזן און די  
לאָדן פאַרמאַכט. עס זאָלן ניט קענען אַריינקוקן די „גאַראַדאָוואַיעס“,  
וואָס דרייען זיך אַרום אין די גאַסן. חבריים פלעגן אויך שטיין אויף  
דער וואַך אויסצוהיטן זיך פון אַ בייזער אויג פון אַ שפּיאַן, אַדער אַ  
מסור. — ווייל „די פינצטערניש פאַרדעקט נאָך די ערד“ און די  
„בייזע ווינטן הוליען נאָך“...

דעריבער האָבן געקלונגען מיט אַזוי פיל געפיל די שטימען פון  
די אַרבעטער תלמידים זינגענדיק צוזאַמען מיט זייער לערער:

„אַ, וואָס קלינגט איר, קירכע־גלאַקן?  
הערט שוין אויף! גענוג געשראַקן  
האַבן אייערע ווילדע טענער  
אונדזער אַרים וועלט“...

## ד.

דער אינגסטער צווישן די אַרבעטער־תלמידים, וואָס זענען יעדן  
אַונט געקומען צו די קורטן, וואָס מאַכטיי האָט אַנגעפירט, איז געווען  
כתריאל גרינבלאַט, איטשע דעם מוליערס מיזיניק. פופצן יאָר איז  
דאָן כתריאל אַלט געווען, און שוין געווען אַ געזעל ביי אַ סטאַליער.  
ברייט־פלייציק און פעסט־געבויט איז כתריאל געווען. זיין אונ־  
טערשטע ליפּ אַביסל אַראָפּגעהאַנגען, און זיין אויבערשטע ליפּ  
איז שוין געווען באַדעקט מיט אַ שוואַרצן האַר־פּוך.

פון זיין טאַטן האָט כתריאל געירשנט זיין ברייט־ביינערדיקן  
פעסטן קערפּער, ווי אויך זיין הייזער־קלעכן באַנדורע־קול. פון דער  
מאַמען האָט ער באַקומען זיינע שוואַרצע, ברענענדיקע אויגן, די  
שוואַרצע, געקרייזלטע האַר, און דעם ליבן שמיכל וואָס האָט אַראָפּ־

געשיינט פון זיין אויבערשטער ליפ. זיין עלטערע שוועסטער, די ניין טאָרן, וואָס איז געווען אַ וואוילגעלערנטע, האָט אין כתריאלן אַריינגעגעבן דעם באַגער צו לערנען, ניט צו בלייבן קיין גראַב־יונג. דער „קליינער“ כתריאל, איז געווען צוגעבונדן צו מאַכטייען, וועמען ער האָט פאַרגעטערט, מיט אן איבערגעבנקייט, וואָס האָט גאָר קיין גרעניץ ניט. בעת'ן לערנען האָט ער מאַכטייען ממש אין מויל געקוקט, געטרונקען זיינע ווערטער ווי אַ דורשטיקער. און דאָס, וואָס ער, כתריאל, איז געבאָרן געוואָרן און אויפגעוואַקסן אין זעלבן פאַרשטאַט „קאָזימער“ וואָס האָט פון זיך אַרויסגעגעבן אַזאַ לערער און קעמפער ווי דער חבר אברהם, האָט אין זיין האַרצן אַריינגעגאַסן האַפערדיקייט.

כתריאל פלעגט קומען צו די אָונט־קורסן דער ערשטער, האָט אויסגעלייגט אויפן לאַנגען „חדר־טיש“, מיט די צעעפנטע פליגלען, די ביכער און העפטן, אז אַלץ זאָל זיין גרייט צום לערנען. כתריאל איז אויך געבליבן דער לעצטער אין צימער, האָט אויפגעראַמט, ריין געמאַכט און אַוועקגעלייגט יעדע זאַך אויף אַן אָרט.

כדי מוזק זיין אונדזערע נייעסוויזשער אידן, און גלייכצייטיק מאַכן אַ מין מאַניפעסטאַציע פאַר אידיש, איז כתריאל געוואָרן, לויט מאַכטייַס עצה, אַ פאַרקויפער פון אידישע צייטונגען.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט זיך כתריאל באַוויזן אין די גאַסן פון נייעסוויזש, טראַגנדיק אַ פאַק אידישע צייטונגען, צווישן צוויי קאַרטאַנענע טאַולען, פאַרבונדענע מיט אַ לעדערנעם פאַסיק. מיט אַ פייערלעכקייט האָט כתריאל אויסגעשריען די נעמען פון די צייטונג־גען: „פריינד“, „היינט“, „מאַמענט“, און פאַרקויפט זיי אין יום־טוב־דיקער שטימונג.

דאָס איז געווען אַ וויכטיקע געשעעניש ביי אונדז אין שטעטל. אמת, ס'האָט זיך אויך פריער געפונען אין נייעסוויזש אַן אַגענט פון אידישע צייטונגען, אַ שטיקל משכיל, מיטן נאָמען מאַכאַווער.

## אין יענע יארן

אָבער צו מאַכאווערן פלעגן די איינצלנע אַבאַנענטן קומען און אָפּנעמען זייערע צייטונגען אין דער שטיל. כּתריאל האָט אָבער געמאַכט אמתע רעקלאַמע פאַר די צייטונגען אין אידיש.

סוף ווינטער איז מאַכטיי גאַנץ פּלוצים, ווי זיין שטייגער, נעלם געוואָרן פון נייעסוויזש. די אַוונט-קורסן האָבן זיך אויפגעלייזט. אָבער די לערע וואָס דער חבר אברהם האָט עטלעכע חדשים געלערנט מיט זיינע תלמידים, די אידישע אַרבעטער, האָט אַ גרויסן רושם געמאַכט אויף זיי און האָט געיוורן און געוואַרעמט אין זייערע נשמות פאַר לאַנגע-לאַנגע יאָרן.

דער אַפּקלאַנג פון מאַכטיי'ס באַזוך אין נייעסוויזש יענעם ווינטער, האָט זיך נאָך פאַר לאַנגע טעג געטראָגן איבערן שטעטל. כּתריאל, מאַכטיי'ס אינגסטער, איבערגעבענסטער תלמיד, האָט עס פּאַנאַנדערגעטראָגן איבער די גאַסן פון שטאָט פאַרקויפּנדיק די אידישע צייטונגען מיט אַ ברען און מיט גרויס אימפעט. ער האָט עס געטאָן מיטן באַוואוסטזיין, אַז דורכדעם דערפילט ער זייער אַ וויכטיקע קולטורעלע מיסיע, וואָס זיין פאַרגעטערטער לערער האָט אים אָנגעטרויט.



## פון די ערשטע חלוצים

אין זיין קינדהייט האָט משה'ל צו זיך צוגעצויגן יעדן איינעמ'ס בליק מיט זיין שיינעם אויסזען: אַ קליין מלאכ'ל מיט גרויסע גרוי-בלויע אויגן, באַזוימטע מיט לאַנגע טונקל-שוואַרצע וויהעס אונטער אַ דעכל פון געדיכטע, שוואַרצע ברעמען. לאַנגע, פעך-שוואַרצע קרויזן האָבן פון זיין קעפל אַראַפּגעכוואַליעט אויף זיינע אַקסלען. זיין זילבערן קול'כעל איז געווען זיס. זיין ריידן — מלא חן.

אין עלטער פון אַכט-ניין יאָר פלעגט משה'ל'ס שיינער מאַטעווער פנים גאַנץ-אַפּט זיין פאַרוואַלקנט פון אומעט. כאַטש ער האָט קיינ-מאַל וועגן דעם ניט גערעדט, האָט מען געקענט משער זיין, אַז דאָס האַדעווען זיך און אויסוואַקסן אַן אַ מאַמען, באַטריבט זיין געמיט. ער האָט אַבער אין יענע אינגל-יאָרן געהאַט אין זיך אויך אַ סך שטי-פּערישקייט. ער האָט וואונדערלעך נאַכגעמאַכט דאָס גאַנגעלע פון טשאַרלי טשאַפּלין, וואָס האָט זיך צו דער יונגוואַרג פון נייעסוויזש אַנטפלעקט אַזוי קאַמיש-טרויעריק, חנ'עוודיק און האַרציק אויפן עקראַז פון אילוויאַן, וואָס דער אַפטייקער שמעון-אורי גאַלדבערג האָט אויסגעבויט אויף זיין הויף. משה'ל האָט שוין דעמאָלסט מיט אַ באַזונדער חן געזונגען אונדזערע ערשטע העברעאישע לידער.

משה'ל איז אונטערגעוואַקסן. שוין געווען אַ תלמיד אין מיין טאַטנס חדר. ער איז געוואָרן ערנסט. אַלץ מער אין זיך איינגעשלאָסן. זיין קוק האָט אויסגעדריקט שטאַרקייט פון גייסט, פעסטקייט אין באַראַקטער.

אין די הערצער פון דער נאַציאָנאַלער יוגנט פון נייעסוויזש, — די מערסטע פון זיי דעם טאַטנס תלמידים, וואָס האָבן גוט געקענט דעם תנ"ך און ליב געהאַט העברעאיש, — האָט שוין געגליט

## אין יענע יארן

א בענקשאפט צו ציון. ווען משה'ל פלעגט ריידן וועגן ארץ-ישראל האט זיך א פייערל אָנגעצונדן אין זיינע גרויסע בלויע אויגן. ער האט אין זיין התלהבות אויסגעזען ווי אן אמת'ער מזרח-קינד. אין העברעאיש פלעג איך אים אָפט רופן: „יליד הקדם“.

\* \* \*

די יארן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה האָב איך דורכגע-מאַכט און דורכגעליטן אין פינסק. כמעט פיר יאָר האָב איך משה'לען ניט געזען. ער איז אָבער זייער-אָפט מיר אויפן זכרון געקומען און כ'פלעג טראַכטן וועגן אָט דעם יונגען חבר מיינעם.

ווע כ'בין אַהיים געקומע קיין ניעסוויזש האָב איך משה'לען גע-פונען שוין אן אויסגעוואַקסן בחור, אַ שילער פון די העכערע קלאַסן פון גימנאַזיע. זיין מאַטעווער געזיכט איז נאָך טונקעלער געוואָרן. זיינע באַקן באַדעקט מיט די שפּראַצן פון אַ געדיכטער, שוואַרצער באַרד. דאָס האָט אים צוגעגעבן חן. זיין גאַנצער וועזן האָט אויס-געדריקט פעסטקייט, אַנטשלאַסנקייט. זיינע געדאַנקען זיינען גע-ווען צייטיק מיט דער שטרעבונג צו אַ גאַנצן און פולן נאַציאָנאַלן לעבן. ווען משה'ל פלעגט ריידן וועגן דעם געזונטן אידישן לעבן, וואָס ווערט געשאַפן אין ארץ-ישראל, האָבן זיינע אויגן אַרויסגע-שטראַלט פון הינטער די שוואַרצע, דיקע ברעמען. ער האָט געשפונען און געוועבט ביי זיך אין האַרצן זיין חלום און אויסגעדריקט עס אויף זיין שיינעם, אייגנאַרטיקן אופן. די לידער „תחוקנה“ פון ח. נ. ביאַליק און „אני מאמין“ פון שאול טשערניכאַווסקי האָט מען תמיד געהערט משה'לען זינגען אַדער אונטערברומען.

די נאַציאָנאַלע יוגנט, די „צעירי ציון“ פון ניעסוויזש, האָבן זיך אין יענע יארן (די גרויסע אויפשטייג-יארן פון ציוניסטישן געדאַנק נאָך דער באַלפור דעקלאַראַציע) געגרופירט אַרום דער העברעאיש-

שער שול אויפן נאָמען פון ד״ר טשלענאָוו. אָנגעפירט מיט דער שול האָט דער אויסגעצייכנטער פעדאָגאָג, דער מנהל און לערער מעלניק. אין דער לייטונג פון שול האָבן זיך געפונען די אצילות/דיקע אידן, די טרייע העברעער און איבערגעגעבענע ציונים, ד״ר בנימין אייזנבוד און ר' יואל ראָזאַווסקי, ז״ל, און אים צו לאַנגע יאָר, ר' ברוך שמושקאָוויץ (איצט אין תל-אביב). פון די יונגע ציונים זיינען געווען די טיכטיקסטע טוער אין דער פאַרוואַלטונג פון שול, בנימין יעוועלעווסקי (איצט ב. יואלי, פון יאָר 1934 אין ירושלים) און משה'ל. זייער אָפט, ווען כ׳בין אַריינגעקומען אין דער העברעאישער ביב-ליאָטעק ביי דער ד״ר טשלענאָוו שול (וואו כ׳בין געווען אַ לערער אַ פאַר יאָר), האָב איך געפונען משה'לען, ניאָמען און דעם שטיקל, פאַר/חלומ'טן ליפע ברעוודע, (דער משורר לוי בן אמתי, פון דגניה ב') פאַרטאָן אין אַ הייסן שמועס אַרום טעאַרעטישע ענינים פון חלוצישן לעבן אין ארץ-ישראל.

די ציוניסטישע יוגנט איז אין 1920 געווען באַאיינפלוסט פון דער אידעאָלער פערזענליכקייט פון דעם גרינדער פון „החלוץ“, יוסף טרומפעלדאָר, דער גבור פון תל-חי, וואָס האָט אויסגעהויכט זיין אַטעם אין קאַמף מיט די ווערטער: „טוב למות בעד ארצנו“ (ס'איז גוט צו שטאַרבן פאַר אונדזער לאַנד). ווען משה'ל פלעגט ריידן וועגן טרומפעלדאָרן זיינען זיינע גרוי-בלויע אויגן ווי גרעסער גע-וואָרן, און דער פייער האָט זיך אין זיי צעצונדן. אַנטשלאָסן פלעגט ער ענדיקן: „ווען כ׳וועל קומען אין ארץ-ישראל וועל איך זיין צווישן די חלוצים-קעמפער!“

\* \* \*

דאָס לעצטע מאָל האָב איך משה'לען געזען ביים אָפשייד-נעמען פון דער ערשטער גרופע חלוצים, וואָס זיינען פון נייעסוויזש אויפ-געאַנגען צום לאַנד פון זייער שטרעבן און חלומות. דער אָפשייד-

צוזאמענקונפט איז פאָרגעקומען אין הויף פון דער ד"ר טשלענאָוו שול, אויף "פארנע" גאָס. משה'ל, פון די ערשטע חלוצים, איז גע- שטאַנען אין צענטער פון דער גרופע, אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען אויך דער לערער שיפריס. (פון די בויער פון דגניה). אין זיין האַנט האָט משה'ל פעסט און שטאַלץ געהאַלטן די בלויווייסע פּאָן, אויף וועלכער ס'זיינען געווען אויפגעשריבן די ווערטער: "לצעירי האַרץ — ברכה מצעירי הגולה!" (צו דער יוגנט פון ארץ-ישראל אַ וואַרעמער גערוס פון דער יוגנט פון גלות).

עס הערן זיך געזעגנס-רעדעס, ברכות און גוטע וואונטשן צו די חלוצים, — די ערשטע שליחים, וואָס די נאַציאָנאַלע יוגנט פון נייעסוויזש שיקט קיין ארץ ישראל.

אייער פון די חלוצים ענטפערט אויף די ברכות. זיין קול צי- טערט. ער רעדט וועגן די קרבנות, וואָס דאָס לאַנד וועט פּאָדערן. ער זאָגט צו, אַז קיין זאַך וועט זיי, די עולים, ניט אָפּשטעלן, אַז זיי זיינען גרייט צו מקריב זיין זייער בלוט אויפן מזבח פון לאַנד און פּאָלק. זיין קול ציטערט פון איבערלעכער אויפרעגונג. משה'ל וואַרפט אין זיין זייט אַ שטאַלצן בליק, וואָס זאָגט: נישט ציטערן! ער, משה'ל, רעדט דער לעצטער. זיין קול אַנגעגאַסן מיט שטאַל.

זיינע ווערטער קלינגען קרעפטיק:

"אנו עולים! מיר גייען אויף צום לאַנד! די זון איז דאָרטן אויפגעאַנגען און זי רופט אונדז. און ווי קען מען ניט גיין?! . . . און גייענדיק אהין, וועלן מיר מיט אונדז מיטנעמען דעם ווייטיק, דאָס שפּאַט און שאַנד, וואָס אונדזער פּאָלק האָט זיך מיט זיי אָנ- געזעטיקט איבער-גענוג אין ביטערן גלות. דאָס וועט אונדז געבן נאָך מער כוח צו אַרבעטן פאַר דער באַפרייאונג פון פּאָלק און פאַר דאָס אויסלייזן פון אונדזער לאַנד. און אויב מ'דאַרף ברענגען קרבנות אויפן מזבח פון דער גאולה — וועלן מיר ברענגען! מיר, די חלוצים, וועלן וויסן פאַר וואָס מיר שטאַרבן. ס'וועלן אונדז

ש ל מ ה ד מ ש ק

מקנא זיין די וואָס בלייבן אין גלות, וואָס זייער לעבן, אַזוי ווי  
זייער טויט, איז אַן טעם, ווייל זיי ווייסן ניט פאַר וואָס און פאַר ווען...  
אנו נכונים! אנו עולים!  
(מיר זיינען גרייט! מיר גייען אויף!)

\* \* \*

כ'האָב דאָ פאַרצייכנט די הקדמה צו דער פרשה בראשית פון  
איינעם פון די ערשטע חלוצים פון אונדזער ליבער, חרובער היים-  
שטאָט, נייעסוויזש. די עיקר פרשיות, די קאָפיטלעך פון זיינע מעשים  
און די מעשים פון זיינע חברים, שרייבן זיי, די טרייע חלוצים  
אונדזערע, שוין באַלד דרייסיק יאָר, און קריצן זיי איין מיט שווייס  
און בלוט אינם באַדן פון ארץ-ישראל, אין די קיבוצים און מושבים  
פון גליל און עמק הירדן.





# עטלעכע בלעטער פון מיין טאָטנס לעבן

(געהערט פון טאָטן און זיינע תלמידים)

דעם ליכטיקן אַנדענק  
פון מיין פאָטער און רבי  
גרשון יואב הכהן דמשק

א.

## אין די געצעלטן פון תורה

מײן טאטע איז אַלט געווען זיבן יאָר און האָט דעמאָלט גע-  
לערנט אין חדר פון זיין עלטערן שוועסטער-קינד, שמעון „בעל  
תנ״ך“, ווען ס׳איז אָנגעקומען אין ניעסוויזש די טרויעריקע ידיעה,  
אַז דער זיידע ר׳ אברהם-נפתלי, וואָס איז געווען אַ באַוואוסטער  
מלמד אין פינסק, איז דאָרטן נפטר געוואָרן.

דער טאָטע, דער בכור פון די צוויי פאַרבליבענע זין, יתומים,  
האָט אַזוי געמוזט שוין אין זיין קינדהייט זיך אַליין פאַרזאָרגן און  
אַליין געפינען זיין וועג אין לעבן. ער האָט אויסגעקליבן דעם שווערן  
וועג פון לערנען תורה.

עטלעכע יאָר האָט ער געלערנט אין דער ניעסוויזשער ישיבה  
קטנה פון ר׳ בנימין פאלק׳ס, וואָס איז אין זיין יוגנט געווען אַ  
תלמיד ותיק פון דער מירער ישיבה.

ווען ער איז אַלט געוואָרן צוועלף יאָר, האָט דער טאָטע גע-  
פועלט ביי דער באַבען זי זאָל אים אַוועקשיקן לערנען אין דער  
מירער ישיבה. זיין מוטער האָט דאָן באַשטעלט אַ אידן, אַ טעפער,  
וואָס פלעגט ברענגען פון דער מיר טעפ קיין ניעסוויזש, ער זאָל  
איר בכור מיטנעמען, ווען ער וועט צוריק פאַרן אַהיים. פאַר דעם  
האָט זי דעם טעפער באַלויבט מיט גאַנצע פינף קאַפיקעס.

דעם טאָטנס אויסגעצייכנטע פעאיקייטן, זיין הבנה אין לערנען,  
און דער זכות פון זיין רבין, ר׳ בנימין פאלק׳ס, זיינען אים ביי-  
געשטאַנען ביים אַריינגיין אין דער מירער ישיבה. דער וועלט-באַ-  
רימטער ראש-ישיבה, ר׳ חיים-לייב, האָט דעם ניעסוויזשער אינגל  
אַריינגענומען אַלט תלמיד אין דער מירער ישיבה נאָך פאַר בר-מצוה.  
שוין אין יענע יונגע יאָרן האָט דער טאָטע אַרויסגעוויזן זיינע  
כשרונות אַלס לערער.

## אין יענע יארן

כדי דער צוועלף־יאָריקער אַרימער ישיבה־אינגל זאָל קענען פאַרדינען אַביסל אויף זיינע הצטרכותן, האָט ר' חיים־לייב אים געגעבן אַ תלמיד, אַ בחורל פון אַ פאַרמעגלעכער משפּחה, וואָס איז געווען עלטער פון אים מיט עטלעכע יאָר. דער יונגער רבי האָט געדאַרפט מיט זיין תלמיד יעדן טאָג איבערלערנען דעם שיעור, וואָס מ'האָט געלערנט אין ישיבה. גאַנץ־אַפּט, ווען דער טאַטע האָט געלערנט מיט זיין תלמיד, פלעגט ר' חיים־לייב צוקומען, בלייבן שטיין פאַר אַ ווילע און זיך צוהערן ווי דער קליינער רבי איז מסביר דעם שיעור צו זיין תלמיד.

אינמאָל, נאָך אַזאַ מין איינהערן זיך, האָט ר' חיים־לייב זיך אויסגעדריקט פאַרן משגיח פון ישיבה: „כ'בין זיכער, אַז גרשון־וועלוול, דער נייעסוויזשער, וועט זיין אַ גוטער מלמד און אַ מרביץ תורה ברבים“.

אַט די ווערטער פון ראש־ישיבה האָבן געשטאַרקט דעם טאַטנס גייסט און אים צוגעגעבן מוט און חשק צו לערנען מיט גרויס התמדה.

ביי אַ פינף יאָר האָט דער טאַטע געלערנט אין דער מירער ישיבה. פון דאָרטן איז ער אַוועק אין דעם שטעטל רעבזעוויץ, וואו ער האָט נאָך אייניקע יאָר געלערנט מיט התמדה. אויך אין רעבזעוויץ האָט ער געהאַט אַ תלמיד, דעם רב'ס זון, וואָס איז אויך געווען זיין נאָענטסטער חבר.

אין דער זעלבער צייט האָט דער טאַטע זיך פיל אָפּגעגעבן מיט פאַרפּאָלקאַמען זיינע ידיעות אין לשון־קודש, אין איר גראַ־מאַטיק, און אין איר אַלטער און נייער ליטעראַטור, ווי אויך אין תולדות ישראל. ער איז געוואָרן אַ בקי אין תנ"ך און זיינע מפרשים. ער האָט דערגרייכט אַן אמת טיפע הבנה אין די כתבי־הקודש און אַ זעלטן איידעלן געהער פאַר די חזיונות פון די נביאים.

ב.

דעם טאַטנס ערשטער „חדר“

נאָך זיין חתונה, — אין דער עלטער פון איין-און-צוואנציק יאָר, האָט דער טאַטע געעפנט אין זיין היים-שטאָט, ניעסוויזש, אַ שפייז-קראָם. ער האָט ניט געוואָלט מאַכן די תורה, וואָס ער האָט געקענט, פאַר אַ „קרדום לחפור בה“ (אַלס אַ מיטל פאַר פרנסה). ס'איז אָבער באַשערט געווען, אַז די נבואה פון ר' חיים-לייבן זאָל מקוים ווערן.

עטלעכע אָנגעזעענע בעלי-בתים פון ניעסוויזש האָבן געוואָרפן אַן אויג אויף דעם יונגן-מאַן, ר' גרשון-וועלוול, וואָס האָט געהאַט אַ נאָמען אַלס אַ מושלם. זיי האָבן ביי זיך באַשלאָסן, אַז ער וועט זיין דער פאַסיקער רבי פאַר זייערע זין.

אַט די בעלי-בתים האָבן עס פאַר אים געשאַפן דעם ערשטן „חדר“, אין וועלכן ס'האָבן געלערנט בלויז זעקס תלמידים.

דער יונגער מלמד איז ניט געגאַנגען אין די אויסגעטראָטענע וועגן פון די אַנדערע מלמדים אין ניעסוויזש. ער האָט זיך פאַר-נומען אויף אַן אייגענעם דרך ביים לערנען מיט זיינע תלמידים.

אין יענע צייטן זיינען געווען אין ניעסוויזש אייניקע גמרא-מלמדים. זיי האָבן געלערנט מיט זייערע תלמידים בלויז גמרא. פרייטיק פלעגן די תלמידים פון זייערע „חדרים“ אויך מעביר-סדרה זיין. עס זיינען געווען מלמדים, וואָס האָבן געלערנט בעיקר תנ"ך מיט זייערע תלמידים. עס האָט זיך געפונען איין באַוואוסטער מלמד, ר' נחמיה ליבערמאַן, וואָס האָט געלערנט מיט זיינע תלמידים אויך דקדוק. די מערסטע תנ"ך-מלמדים האָבן אָבער יוצא געווען בלויז מיט טייטשן די ווערטער. ס'האַט געפעלט אַ רוח-חיים אין זייער תנ"ך לערנען.

דער טאַטע האָט אין זיין חדר באַלד פון אָנפאַנג איינגעפירט אַ סדר און אַ שיטה אין לערנען. ער האָט אַריינגענומען אין פראַג-

## אין יענע יארן

ראם אלע וויכטיקע לימודים: גמרא, תנ"ך — תורה מיטן פירוש פון רש"י און פון אַנדערע מפרשים, נביאים און כתובים, העברעאיש און דקדוק. שפעטער האָט ער איינגעשלאָסן אויך דעם למוד פון תולדות־ישראל (אידישע געשיכטע).

דער טאַטע האָט געשטעלט דעם טראָפּ ניט בלויז אויפן כמות, נאָר אויך אויפן איכות.

דורך אלערליי פעדאָגאָגישע מיטלען האָט ער דעם שווערן למוד פון גמרא גרינגער געמאַכט פאַר זיינע תלמידים. זיין גרויסער כוח פון הסברה איז אים אויך פיל בייגעשטאַנען. דורך פאַרשיידענע פראָגן און אויפגאַבן האָט ער די תלמידים באַוועגט דורכצוטראַכטן די סוגיות פון גמרא און דערמיט זיי געהאַלפן צו מאַכן קלאַר די האַרבע ענינים.

ביים לערנען תנ"ך איז דעם טאַטן בייגעשטאַנען אויסער זיין בקיאות אין די פרושים פון די אָנגענומענע אַלטע און נייע גרויסע מפרשים, אויך זיין אייגענער טיפער פאַרשטאַנד, זיין שכל הישר, זיין קענטשאַפט אין לשון־קודש, זיין חוש פאַר דער שפראַך ווי אויך פאַרן אינהאַלט און פאַרבינדונג פון די פסוקים.

אַלס רבי האָט ער געזען, אַז די תלמידים זאָלן דערפילן דעם הייליקן ציטער אין די רייד פון די נביאים. ער האָט אויפגעדעקט פאַר זיי די פאַעטישע שיינקייט פון די געטלעכע חזיונות, ווי פון די טיף־רירנדע השתפכות־הנפש קאַפיטלעך אין תהלים. זיי האָבן דערפילט דעם תהומ'דיקן ווייטיק אין די אָנגעגליטע רייד פון דעם גרויסן צדק־מאַנער איוב. די תלמידים זיינען דורך זיין לערנען באַאיינדרוקט געוואָרן פון די טיפזיניקע אמרי חכמה (קלוגע ווער־טער) פון משלי שלמה, און געוואוסט ווי צו אָנווענדן די משלים אויף פאַרשיידענע פאַלן און געשעענישן אין לעבן.

דער תנ"ך איז אין טאַטנס חדר איינגעזאַפט געוואָרן אין די

יונגע הערצער פון די תלמידים און פארבליבן אויף שטענדיק אין זייער זכרון.

ווען דער טאטע האָט געעפנט זיין חדר, זיינען נאָך ניט געווען קיין פאָסיקע לערן ביכער אויף צו לערנען מיט די קינדער העברע-איש. האָט ער אליין פאַרפאַסט דערציילונגען און אַלערליי מאַמרים צו לערנען לשון-קודש זיינע תלמידים.

ג.

### אַריינגענומען אין „צער“

**דעם** טאָטנס ערשטער „חדר“, וואָס איז באַשטאַנען פון זעקס תלמידים, איז גאַר גיך באַוואָסט געוואָרן אין שטאָט. שוין אין די ערשטע פאַר חדשים האָבן די תלמידים געוויון אַ גרויסע פעולה אין לערנען. די בעלי-בתים, די עלטערן פון די תלמידים, זיינען געווען צופרידן פון דעם נייעם רבין און פון זיין דרך אין לערנען. נאָר די מלמדים פון נייעסוויוזש האָט שטאַרק פאַרדראָסן אויף די ניסן וואָס דער יונגער מלמד האָט איינגעפירט אין זיין חדר, און זיי האָבן מרעיש-עולם געווען. איבערהויפט האָבן זיך געקאַכט די גמרא-מלמדים:

— ס'קען ניט זיין און ס'וועט ניט זיין! מיר וועלן פאַר קיין פאַל ניט דערלאָזן, אַז אַ יונגערמאַנטשיק, וואָס איז מבטל די צייט אויף מיני לערעכצען, וואָס אונדזערע אבות-אבותינו האָבן פון זיי ניט געהערט, זאָל שטיין מיט אונדז אויף איין ברעטל און לערנען גמרא.

„אויב ער לערנט תנ"ך — האָבן גע'טענה'ט די קריגערס צווישן די גמרא-מלמדים — זאָל ער זיך לערנען וויפיל ער וויל!

## אין יענע יארן

און „דעקדעק“ און אנדערע שאלאמיזן — אויב מ'קען עס גאר אנרופן למודים — זאל ער זיך לערנען וויפל זיין הארץ געלוסט! אבער גמרא וועלן מיר אים ניט לאזן לערנען. זאל ער פריער זיך שטעלן צום פארהער און ווייזן צו ער איז ראוי פאר דעם“.

דער טאטע, וואָס האָט ביי זיך גאַנץ גוט געוואוסט, אַז ער איז ווערט צו זיין אַ גמרא-מלמד ניט ערגער פון די אנדערע, האָט ניט געוואלט, אַז די קריגעריי זאל אָנהאַלטן. האָט ער דעריבער מסכים געווען צו שטעלן זיך פאַר אַ פאַרהער.

דורך זיינע בעלי-בתים האָט ער זיך צוזאַמענגערעדט מיט די גמרא-מלמדים, און ס'איז געבליבן אַז אין אַ געוויסן שבת זאלן זיך אַלע צוזאַמענקומען ביי ר' לייב העלער, — וואָס מ'האָט אויך גע-רופן לייבע קוקאוויצער — פאַרן פאַרהער.

ר' לייב העלער, אַ בעל-הבית פון אַ מויער אויפן מאַרק, וואָס האָט זיך גערעכנט צווישן די פאַרמעגלעכע בעלי-בתים — איז געווען אַ איד אַ תמים. זיין בן יחיד, בערל, אַ אינגל אַ בעל-כשרונות, איז ביי אים געווען „די אויג אין קאַפּ“. אַט דער בערל איז עס געווען פון די ערשטע תלמידים אין טאַטנס חדר.

צו דער באַשטימטער שעה האָבן זיך אַלע גמרא-מלמדים צו-זאַמענגעקומען. ווי ס'איז געווען פון פריער אָפגערעדט, האָט מען קודם-כל פאַרהערט בערלען אין דעם פרק גמרא. וואָס ער האָט געלערנט אין דעם נייעם חדר. די מלמדים האָבן אים געהייסן זאָגן אין דער גמרא אין פאַרשיידענע שווערע סוגיות. זיי האָבן אים דערנאָך געפרעגט אַלערליי קשיות. בערל האָט אויסגעצייכנט געזאָגט די גמרא און טרעפלעך געענטפערט אויף אַלע קשיות און איינגעזעצט אַלע האַרבקייטן.

דער טאטע, דער נייער מלמד, האָט נאָכדעם מסביר געווען פאַר זיין תלמיד אַ געוויסע סוגיא אין דער גמרא.

„די קריגערט“ צווישן די גמרא-מלמדים האָבן זיך אויפגעהויבן  
נאָך אין מיטן פאָרהער. אין אַ ביזן געמורמל אַ זאָג געטאָן „אַ גוטן  
שבת“ און זיינען אַוועקגעגאַנגען.

די געלאַסענע, די אויפריכטיקערע, זיינען געבליבן זיצן און  
אויפמערקזאַם זיך צוגעהערט:

און אַט האָט זיך אויפגעשטעלט איינער פון די אָנגעזעענע  
פון דער חבורה גמרא-מלמדים, דער אַלטער ר' משה, זיך געווענדעט  
צום בעל-הבית און אַ זאָג געטאָן:

— ר' לייב! איר דאַרפט שטעלן משקה! יפה בחרת! איר האָט  
געפונען אַ גוטן גמרא-מלמד פאַר אייער בן-יחיד. און מיר ווינטשן  
אונדזער נייעם חבר, ר' גרשון-וועלוולען, הצלחה אין זיין לערנען  
מיט די תלמידים.

און אַזוי איז דער טאַטע, דער נייער מלמד, אַריינגענומען גע-  
וואָרן אין „צעך“ פון די גמרא-מלמדים.





איך דריק אויס מיין טיפע דאנקבארקייט צו מיין ליבן חבר  
און גוטן פריינט, דעם הארציקן דיכטער, ר' אליעזר שינדלער,  
און צו מיין ליבן, טרייען שוואַגער, ד"ר אליעזר פאָגעלמאַן, פאָר  
דערמוטיקן מיך אין מיין ליטעראַרישער אַרבעט, און פאָר אָפגעבן  
אַ סך צייט אויף דורכצולייענען דעם מאַנוסקריפט פון דעם בוך  
„אין יענע יאָרן“.

דאָאנק זייערע טרעפלעכע באַמערקונגען, גוטע עצות און  
נוצלעכע אָנווייזונגען האָב איך געמאַכט אויסבעסערונגען אין די  
פאַרצייכענונגען.

\* \* \*

איך דאַנק פון טיפן האַרצן מיינע טרייע שוועסטער און  
ברידער, מיינע איבערגעגעבענע תלמידים און גוטע פריינט, די  
אַלע, וואָס זיינען מיר בייגעשטאַנען אין מיינע שווערע יאָרן און  
געהאַלפן אַרויסגעבן און פאַרשפרייטן מיינע שריפטן.

זאַלן דאָ באַזונדערס דערמאָנט ווערן אַלס די איניציאַטאָרן  
פון אַרויסגעבן צוזאַמען מיטן „בצרון“ מיינע העברעאישע ביכער  
„בגורלי“ און „הדים“, ווי אויך פון אַרויסגעבן צוזאַמען מיט מיינע  
פריינט דעם בוך „אין יענע יאָרן“, און אַלס די הויפט־פאַרשפריי-  
טער פון די ביכער, די מיטגלידער פון ועד פון מיינע טרייע  
תלמידות און תלמידים און די אַקטיווסטע חברים : גדליה עפשטיין,  
אברהם און אסתר ארפא, גרשון מערינבאך, דבורה אסאָפסקי,  
מלכה גאַלדפּעלר, שרה גאַלדבלאַט, אריה הוירשקוביץ, בתיה זאָ-  
בלודאָווסקי, חיה וויינשטיין, צפורה כהן, שמואל לובין, רבקה  
מאַרקוס, מרים מינאַר, אסתר נאַבל, ברוריה סאַקאַל, עליזה  
סקינדער, עתליה קליין און צפורה שניידער.

איך דריק אויס מיין טיפע דאנקבארקייט צו מיינע טרייע  
פריינט, די איידלעך און גוטע מענטשן, ר' שמחה נעצקי און זיין  
פרוי חנה, וואָס האָבן ברייטהאַרציק בייגעטראָגן און מיטגעהאַלפן  
אין אַרויסגעבן מיין העברעאישן בוך „הדים“ און דעם בוך „אין  
יענע יאָרן“ ; און צו מיינע טרייע פריינט, ר' צבי־ברוך וויכטער  
און זיין פרוי פייגע, פאָר זייער טיפן אינטערעס און מיטהילף אין  
אַרויסגעבן דעם בוך.

א הארציקן יישר-כות צו מיינע ידידים נאמנים פון לייקוואוד : ר' בצלאל גאלרשטיין, ישראל גאמליב, שלמה זוינריב, אליהו און שרה מאָסס, אבינדור און חנה טאָפּילאָפּסקי, יעקב כהני, משה קאפלאן, משה און לאה ראָזענשטיין ;

און צו מיינע איבערנעגעבענע חברים-לערער און טרייע ידידים פון נירויארק און אנדערע שטעט : מנחם און רחל אדלשטיין, שלמה און בתיה אַסלראָד, נתן בלאַנק, דוד באַראָן, זרח בריק, גדליה גאיער, בן-ציון און העלען דזשייקאָב, שלמה זאריצקי, הרב ברוך טשאַרני, בועז און רבקה ליכטמאַן, בנימין לימאַן, משה פאָדאָלסקי, שמואל און לאה פישמאַן, מ' דבורה קורץ, ליפע קאָווענסקי, מרדכי קאפלאן, זכריה-משולם קערשטיין, שלמה רוזין, ד"ר משה שלאַנסקי, דעם ועד פון דער „הסתדרות עברית מרכזית" פון לאַס-אַנדזשעלעס און דעם ועד פון „הסתדרות עברית" אין שיקאַגאָ — וואָס האָבן פיל געהאַלפן אין אַרויסגעבן און פאַר-שפּרייטן מיינע ביכער.

א הארציקן דאַנק די ברידער שולזינגער, מיכל יהושע און שמואל, פאַר זייער איבערנעגענקייט און טריישאפט אַרויסצוברענגען מיינע ספרים אזוי שוין און צו די מינימאַלסטע פּרייזען.

אַחרונים, אַחרונים דאַנק איך מיינע גוטע פּריינט, די שריי-בער : פרופ. י. אובסי, חיים גוטמאַן, ד"ר ראובן וואַלענראָד, מנשה וואַקסער, ד"ר משה טשערנאָוויץ, א. ר. מלאכי, ד"ר באָריס קאָדער, רבי י. י. קיוב, שאול ראַסקין, יצחק ריבקינד און מנחם שטערן ; און מיינע ליבע און טייערע בני-עיר : וועלוול בעלמאַנט, ד"ר ניסן טורוב, הרב א. מאַרגאָלין, מרדכי מאָשעוויצקי, זעליג און מיכליע קונאַוסקי און ד"ר מרדכי-זאב ריוזין אין די פאַר-אייניקטע שטאַטן ; און בנימין יואלי, משה לאַכאָוויצקי און ברוך שמושקאָוויץ אין ישראל, — פאַר זייער איבערנעגענקייט און פאַר דערמוטיקן מיך אין מיינ ליטעראַרישער אַרבעט.

זאָלן זיי אַלע זיין געבענטשט !

\* \* \*

איך פיל פאַר אַ הייליקן חוב צו דערמאָנען דאָ מיט טיפער דאַנקבאַרקייט דעם גרויסן אידן מיט דער וואַרימער האַרץ, ר' ישראל מ"ץ, ז"ל, דער מיסד פון „קרן מ"ץ", וואָס האָט מיך פיל אונטערשטיצט אין מיינע שווערע יאָרן.

יהי זכרו ברוך לעד !